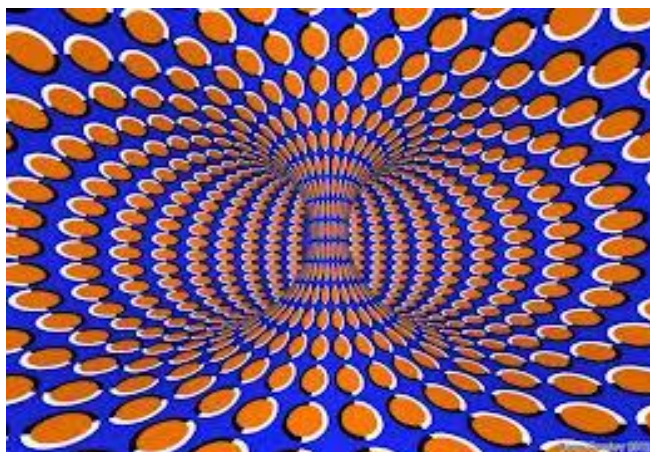


М.Х.Думаров
М.Х.Қуваталиев
Б.Э.Пармонов

УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ

фанининг семинар ва лаборатория машғулотларидан касб-хунар таълими,
олий таълим психология фани ўқитувчиларига мўлжалланган

УСЛУБИЙ ҚЎЛЛАНМА



ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЁТ ФАКУЛЬТЕТИ
ПСИХОЛОГИЯ КАФЕДРАСИ

М.Х.ДУМАРОВ
М.Х.Қуваталиев
Б.Э.Пармонов

УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ

фанининг семинар ва лаборатория машғулотларидан касб-хунар таълими,
олий таълим психология фани ўқитувчиларига мўлжалланган

УСЛУБИЙ ҚЎЛЛАНМА

АНДИЖОН-2016

Ушбу услубий қўлланма касб – ҳунар таълими, олий таълим ўқитувчилари, ўқувчилари, талабалари ҳамда психология фанига кизиқувчилар учун мўлжалланган бўлиб, унда умумий психология фани бўйича семинар ва лаборатория машғулоти олий таълим тизимининг ДТС ҳамда ўқув режасига мувофиқ тайёрланди.

Ушбу услубий қўлланмадан университетлар, педагогик институтлар, қайта тайёрлаш малака ошириш марказлари, мактаб. Лицей ва коллежларнинг психология фани соҳасида фаолият олиб бораётган профессор-ўқитувчилар, талабалар ҳамда психология фани билан мустақил шуғулланувчилар услубий манба сифатида фойдаланишлари мумкин.

*Муаллиф: Андижон давлат университети Психология кафедраси ўқитувчиси
М.Ҳ.Думаров, М.Х.Қуваталиев, Б.Э.Пармонов*

*Тақризчилар: АДУ Психология кафедраси доценти
М.В.Халимова
АДУ Психология кафедраси катта ўқитувчиси, п.ф.н.
Т.Г.Сулайманова*

Ушбу “Умумий психология” фанидан услубий қўлланма Андижон давлат университети Психология кафедрасининг 2016-йил бўлиб ўтган № — апрелдаги навбатдан ташқари йиғилишида ҳамда Андижон давлат университети илмий Кенгашининг 2016-йил — апрелдаги № — баённомасига асосан чоп этишга тавсия этилган.

СЎЗ БОШИ

Бугунги глобаллашув шароитларида таълим тизими жараёнида ўқувчиларни маънан баркамол, интеллектуал жихатдан етук қилиб тарбиялаш ҳар қачонгидан долзарб вазифа ҳисобланмоқда. Таълим-тарбия жараёнларидаги ҳар бир фан ёшларни замонавий билимларни эгаллаган малакали мутахассислар сифатида камол топтиришга хизмат қилиб келмоқда. Айниқса, инсоннинг психологик ривожланиш қонуниятларини ўрганувчи психологик фанлар мустақиллик йилларида ривожланиб бормоқда. Ҳар томонлама баркамол шахсни шакллантиришда психологик фанларнинг ўрни бениҳоя каттадир.

Умумий психология дарсларида маъруза , семинар ва лаборатория машғулоти ўқувчиларни фан ва ишлаб чиқариш соҳаларида фойдаланишда чуқур ва мустаҳкам билимлар билан қуроллантиришга, шунингдек ўқувчиларни психологик билимдонлигини оширишга имкон беради.

Психология фанининг предмети ва унинг амалий вазифалари

Мавзунинг асосий масалалари

1. Психология табиий ва ижтимоий фан сифатида.
2. Психика тирик мавжудотнинг объектив борлиқни акс эттириш шаклларидан бири эканлиги.
3. Мия ва психика. Психика ва онг.
4. Психология фанининг предмети ҳақидаги тасаввурлар тараққиётининг асосий босқичлари.
5. Психологиянинг тузилиши ва унинг назарий, амалий вазифалари.
6. Психология фанининг бошқа фанлар билан алоқаси.
7. Психологиянинг илмий текшириш усуллари.

Мавзу бўйича асосий психологик тушунчалар

АВТОГЕНЕЗ - (юнон autos - ўзим, genesis- келиб чиқиш) органик дунёнинг тарихий тараққиёти организмнинг ички, моддий бўлмаган омиллари таъсирида содир бўлади, деб даъво қилувчи реакцион назариядир. Автогенез организмнинг бутунлигини, ҳаёт шароитларига боғлиқлигини, унинг тараққиёт жараёнида, муҳит, яшаш шароитлари таъсирида таркиб топадиган белги ва хусусиятларни инкор қилади.

АКТ - (лотин actus – ҳуққ, хатти - ҳаракат) – психологияда акт деганда организмнинг турли туман характерлари тушунилади. (Масалан: Сенсор акт).

АКУЛПТОР – таъсир – марказий асаб тизимининг ҳар қандай таъсирида ва уни бошқаришда иштирок этишга киришади. Термин П.К. Анохин томонидан киритилган.

АЛЬФА - ритм-миянинг электр фаоллигини, яъни секундига 10 марта тебранишини ўлчаш ва уни миянинг орқа қисмида ҳисобга олиш.

Анализатор - ташқи ва ички муҳитдан келадиган таъсуротларни қабул қилиб олиб, физиологик жараён бўлган кўзғалишни психик жараёнга, яъни сезгиларга айлантирувчи асаб механизмлари тизими. Анализаторлар 3 қисмдан иборат бўлади: таъсуротни қабул қилиб олувчи рецепторлар, рецепторларда ҳосил бўлган кўзғалишни тегишли нерв марказларига узатадиган ўтказувчи асаб йўли ва кўзғалишни психик жараёнга айлантирувчи орқа мия ёки бош миядаги тегишли асаб марказлари. Анализаторларнинг бирор қисми зарарланса ҳам тегишли сезги ҳосил бўлмайди. Барча сезги аъзоларимиз анализаторларнинг рецептор қисмларини ташкил қилади. Анализаторлар ҳақидаги таълимот И.П.Павлов томонидан яратилган.

АНИМИЗМ- (лотинча ашта - жон) - ибтидоий одамларнинг атрофдаги нарса ва ҳодисалар ҳақидаги фан тараққий этгунча бўлган тасаввурлари.

Анимистик тасаввурларга кўра ҳар бир нарсанинг ўз руҳи, ўз жони бор, табиат кучлари ва ҳодисаларини жонлантиришдан иборат диний эътиқод. Анимизм Ўрта Осиё халқларида, айникса, ўзбек, тожик, қирғиз диндорларида "пир" маъносида ишлатилади. Шунга кўра ҳар бир нарсанинг ўз "пири" бўлган.

АССОЦИАЦИЯ- (лотинча *associato* - бирлашиш, қўшилиш) - онгимиздаги аввалги турмуш тажрибалари билан белгиланадиган тасаввурлар боғланиши. Шу боғланишлар туфайли онгимизда пайдо бўлган муайян тасаввурлар ўхшашлик, ёндошлик ва қарама-қаршилик белгиларига кўра шунга боғлиқ бўлган бошқа тасаввурларни ҳосил қилади. Ассоциация ташқи таъсуротлар туфайли ҳосил бўлиб, воқеаликдаги нарса ва ҳодисаларнинг реал боғланишларини акс эттиради. Инсон психик ҳаётида ассоциацияларнинг аҳамияти катта: билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш ассоциацияларга асосланади. Ассоциацияларнинг физиологик асослари бош мия ярим шарлари қобиғида ҳосил бўладиган муваққат асаб боғланишларидир.

АССОЦИАТИВ ПСИХОЛОГИЯ- ассоциациялар тушунчасининг асоси бош тамойил деб ҳисобловчи, илмий-ғоявий моҳияти жиҳатидан турлича бўлган психологик оқимлар йиғиндиси. Психик фаолиятнинг барча қонуниятлари фақат ассоциацияларнинг ҳосил бўлиши ва юзага чиқишидан иборатдир деган қоида илгари сурилади. Бу оқим XVII-XIX асрларда Англияда тарқалган.

АФФЕРЕНТ НЕРВЛАР (*асаблар*) - (лотинча *afferens* - олиб келувчи) - рефлекс жараёнида рецепторларда ҳосил бўлган кўзғалишни тегишли марказга элтувчи асаблар.

АФФЕРЕНТАЦИЯ- (лотинча *afferens* -олиб борувчи) - рефлекс жараёнида рецепторларда ҳосил бўлган кўзғалишнинг (импульснинг) тегишли асаб марказларига етказилиши.

БИХЕВИОРИЗМ- (инглизча *behavior* - хулқ) - психологиянинг предмети психикани эмас, балки инсон ва ҳайвонлар хулқини ўрганишдан иборатдир деган фикрни илгари сурадиган оқим. Бихевиоризм хулқ деганда организмнинг фақат ташқи муҳитдаги кўзғовчиларга нисбатан қайтарадиган жавоб реакциялари (ҳаракатлари) йиғиндисини тушунади. Демак, бихевиоризмга кўра, психологиянинг вазифаси фақат ташқи стимул билан унга қайтариладиган реакциялар ўртасидаги тенг маъноли боғланишларни аниқлашдан иборатдир, холос. Бихевиоризм онгнинг инсон хулқидаги ролини ва уни илмий жиҳатдан ўрганишни, текширишни инкор қилади. Бихевиоризм алоҳида оқим сифатида XX аср бошлари ҳайвонлар хулқини текшириш натижаларида шаклланган бўлиб, унинг асосчилари америкалик психологлар Уотсон ва Торндайк

БИЛИШ - инсон томонидан воқеаликни акс эттириш жараёни. Агар билиш шахснинг ўзига қаратилган бўлса, у ўз-ўзини билиш деб аталади. Билиш жараёни сезги, идрок, тасаввур, тафаккур каби психик жараёнларда ифодаланади. Билиш 2 босқичдан, яъни ҳиссий ва рационал босқичлардан

иборатдир. Билиш - сезги, идрок, тасаввурлар орқали ҳиссий босқични, тафаккур ҳамда нутқ орқали эса рационал босқични ташкил қилади.

БИЛИШ НАЗАРИЯСИ- билиш жараёнининг манбалари ва асосий қонуниятлари ҳақиқатни аниқлашнинг шакл ва усуллари ҳақидаги таълимот. Бу назарияга Абу Наср Фаробий асос солган.

ВЮРЦБУРГ МАКТАБИ - XX асрнинг бошларида Германияда пайдо бўлиб, тафаккурни фақат ўз-ўзини кузатиш ёки интроспекция усули ёрдамида ўрганувчи, тафаккурни идрок ва тасаввур образларига нутқ ва тилга боғлиқ эмас деб "**Соф**" тафаккур ҳақидаги фикрни илгари сурувчи психологик оқим. (вакиллари: О.Кюльце, Н.Ах.Бюллер).

ГЕШТАЛЬТ ПСИХОЛОГИЯ - (немисча *gestalt* - тасвир, яхлит шакл, таркиб, тузилиш) - буржуа психологиясидаги психиканинг, психик жараёнларнинг яхлит тузилиши ва динамиклиги (серхаракатлиги) тамойилига асосланувчи хусусиятлар азалдан психикага хосдир, Улар психика таракқиётининг асосини ташкил этади деган фикрни илгари сурувчи оқимлардан биридир. (Германия, АҚШ).

ГИППОКАМП- мия пўстининг пастки қисмига жойлашган сатҳининг бурмалари. У таъсирланиш ва ўрганишнинг таҳминий физиологик механизми вазифасини ўтайди.

ДИНАМИК СТЕРЕОТИП- (юнон. *dinamikos*- кучга оид ўзгарувчанлик, ҳаракатчанлик, *stereos* - қатъий, *typos* - из) - динамик стереотип бир хилдаги ташқи таъсуротларнинг кўп марталаб такрорланиши натижасида маълум даражада қатъий шартли реффлектор ёки муваққат асаб боғланишлари тизими. Динамик стереотипнинг ҳосил бўлиши кишида муайян малака ва одатларнинг таркиб топишини, кишининг муайян ҳаёт шароитларига мослашувини таъминлайди.

ДУАЛИЗМ- (лотинча *dualis* - икки тарафлама) - дуализм идеалистик тушунча бўлиб, борлиқ ҳам моддий, ҳам рухий бўлган 2 асосдан ташкил топган деб ҳисобловчи фалсафий таълимот. Дуализм психик ҳодисаларни тушунтиришда, хусусан организмдаги психик ва физик ҳодисаларнинг бири-бирига муносабати масаласини ҳал қилишда ё психофизик параллелизм, ё психофизик ўзаро таъсир нуқтаи назарида туради. Реалистик таълимотга кўра дунёнинг асоси 1 та, яъни материядир. Дунёнинг бирлиги унинг моддийлигидадир. Материя, борлиқ бирламчи: онг, рух, рухий ҳодисалар иккиламчи бўлиб, юксак даражада ташкил топган материянинг, яъни миянинг объектив реалликни алоҳида йўсинда акс этгириш қобилиятига эга бўлган хусусиятдир.

ЖОН- идеалистик фалсафа ва психологиядан моддий бўлмаган, илоҳий моҳият "Инсон психик ҳаётининг эгаси ва сабабчиси". Жон ҳақида бундай фикрни юритишни биз инкор қиламиз. Ҳозирги замон психология фанида "жон" сўзи "психика"нинг синоними сифатида ишлатилади.

ИЛМИЙ ПСИХОЛОГИЯ - психик ҳаётнинг далилларини, психологик қонунларни, психик фаолиятнинг механизмларини ўрганади. Психик ҳаётнинг далиллари миқдор ва сифат жиҳатдан характерланади. Масалан:

идрок шароитлари ўзгариб турса ҳам идрок қилинган нарсанинг инсон онгидаги образи нисбатан ўзгармай қолавериши психик ҳаётнинг сифат характеристикаси бўлса, муайян бир кишининг таъсир кўрсатувчи кўзгатувчидан таъсирланишгача кетган вақт ўлчови унинг миқдор характеристикасидир. Психик далилларнинг такрорланиши натижасида психологик қонуниятлар пайдо бўлади. Баъзи бир психологик далилларнинг юзага келишида ҳар сафар бунинг учун тегишли шарт-шароитлар, яъни қонуниятлар мавжуд бўлиши муқаррар. Масалан: Идрокнинг барқарорлиги кишида аввал бошданок, яъни туғилиши биланок мавжуд бўлмасдан, аста-секинлик билан қонунларга биноан шакллана боради. Психик фаолият механизмлари, у ёки бу психик жараёни амалга оширадиган аниқ, анатомик-физиологик аппаратдир, Масалан: сезгиларнинг механизми анализаторларнинг иш жараёнидир.

ИНТРОСПЕКТИВ ПСИХОЛОГИЯ - (лотинча *introspectio* -синчиклаб қарамай кузатаман) - рухий ҳодисаларни ўрганишда уларнинг сабабларини, физиологик механизмларини объектив равишда кузатиш ва таҳлил қилиш зарурлигини инкор қилади. У ўз-ўзини кузатиш усулига асосланган субъектив идеалистик психология.

ИНТРОСПЕКТИВ МЕТОД (УСУЛ)- ўз-ўзини кузатишга асосланган психологиянинг усули.

ОРИЕНТИРОВКА РЕФЛЕКСИ- одам ёки ҳайвонларнинг янги кўзғовчига ёки атрофдаги муҳитнинг маълум бир ўзгаришига нисбатан қайтарадиган реакцияси. И Павлов буни "Бу нима?" рефлекс, текшириш рефлекс деб атаган. Ориентировка рефлекс комплекс реакция бўлиб, унга гавда, бош ва кўзларнинг кўзғовчи томонга бурилиши, юрак уриши ёки нафас олишнинг тезлашуви кабилар киради. Ориентировка рефлекс туғма бўлиб, асосан шартсиз рефлексларга яқиндир, бироқ шартсиз рефлекслардан кўзғовчи янгилигини йўқотиш орқали ориентировка рефлексининг сўниб қолиши билан фарқланади.

ПАРАПСИХОЛОГИЯ - (юнон. *para* - ёнида, олдида, *psyche* - жон, *logos* - таълимот) - фикрни ҳеч қандай воситаларсиз масофага узатиш мумкинлиги ҳақидаги таълимот.

ПЛАСТИКЛИК - ақлий ва нутқ фаолиятининг асосини ташкил этувчи асаб тўқималарига хос хусусиятдир.

ПСИХИКА - (юнон. *psychikos* - рухий, жонга оид) – психика, юксак даражада ташкил топган материя - миянинг объектив олами алоҳида йўсинда (сезги, идрок, тасаввур, фикр, ҳиссиёт, иродавий ҳаракатлар каби формаларда) акс эттириш қобилятига эга бўлган хусусиятидир. Психика тараққиётнинг маълум бир босқичига келиб, сезгирликнинг, қобилятининг пайдо бўлиши муносабати билан пайдо бўлган. Ҳайвонларга ҳам, инсонга ҳам хосдир. Инсон психикаси ҳайвон психикасидан фарқ қилиб, у инсон онги деб аталади. Демак "психика" ҳайвонлар ва одамларнинг рухий ҳаётини ифодаловчи умумий терминдир.

ПСИХОЛОГИЯ- (юнунча psyche - жон, -logos - илм) миянинг объектив воқеликни акс эттирувчи функцияси бўлган **психика** хақидаги фан. Психологиянинг предмети, психик жараёнлар, психик ҳолатлар ва хусусиятлардир. Психика миянинг акс эттириш фаолияти бўлиб, у кишининг ҳаёт шароитлари билан белгиланади. **Психология шахснинг психик фаолияти, психик ҳолати ва хусусиятларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши қонуниятларини ўрганади.**

ПСИХИК ЖАРАЁНЛАР - психик ҳодисаларнинг пайдо бўлиши конуний изчил равишда ўзгариши ва бир таракқиёт босқичидан навбатдаги босқичга ўтиши, уларда сифат ўзгаришларининг содир бўлишидир.

ПСИХИК ҲОЛАТЛАР - шахснинг объектив воқеликдаги ва ҳодисаларга ва ўз-ўзига бўлган муносабатни ифодаловчи, ижобий ҳамда салбий эмоционал кечинмалари, мамнуният ва газаб, ишонч ва ишончлилиқ ва фаоллик кўрсатмаслик каби хислар.

ПСИХИК ФУНКЦИЯЛАР- мия акс эттириш фаолиятининг сезги, идрок, хотира, хаёл, тафаккур каби турли шакллари. Чет эл психология фанида тарқалган "функционал психология" деб аталувчи оқимда, психик, функцияларни шахсдан, шахснинг фаолиятдан ажратиб олиб, уларнинг мустақил "моҳият" деб ҳисоблайди. Бизнингча, ҳозирги замон психологияси психик функцияларни фаолиятнинг тарихан таркиб топган ва шахс хусусиятлари билан узвий боғланган компонентлари деб тушунилади.

ПСИХИК ҲОДИСАЛАР - психик ҳаётнинг сезги, идрок, хотира, хаёл, тафаккур каби ҳар бири алоҳида олинган аниқ шакллари. Психик ҳаёт турли-туман ҳодисаларда намоён бўлади. Психик ҳаёт ҳодисалари таркибига психик жараён, ирода ва ҳиссиёт), психик маҳсуллар ва психик ҳолатлар киради.

РАЦИОНАЛИЗМ ОҚИМИ- (лот. rationalis – ақлий, оқилона) билиш назариясидаги билимларнинг манбаи ва улар тўғрилигининг мезони ақлдор деб даъво қилувчи, тафаккурни ҳиссий идрокдан ажратиб қўювчи, метафизик оқим. Аслида билимларнинг манбаи ва мезони ҳиссий тажриба, ижтимоий амалиётдир.

РЕАКЦИЯ ВАҚТИ- манбанинг пайдо бўлишидан, то унга бўладиган реакциянинг бошланишигача бўлган вақт. Олий психик функциялар психик жараёнларнинг ҳаёт давомида шаклланувчи мураккаб кисмидир. Бу термин ҳозирги замон психологиясида Л.С.Виготский томонидан ишлатилган, А.Р. Лурия ва бошқалар ривожлантирганлар. У онгли психик фаолият шаклидир.

РЕФЛЕКСОЛОГИЯ - XX аср бошларида рус психологиясидаги табиий илмий оқим бўлиб, унга рус психиатри В.М.Бехтеров асос солган. Рефлексологиянинг предмети бош мия иштирокида содир бўладиган барча турдаги рефлекслардан иборат эди. Рефлексология рефлексор актда унинг учинчи (ҳаракат) қисмига кўпроқ эътибор бериб, унинг марказий (психик элементи) қисмини камситган. Шунинг билан рефлексология онг муаммосини билиб-билмай инкор қилиб қўйган, психологияни психикасиз

ўрганиб, механистик хатога йўл қўйган. Бироқ субъектив идеалистик психологияга қарши курашда рефлексологиянинг хизмати катта бўлган.

РЕФЛЕКСИЯ- (лот. reflexio - орқага мурожаат). Инсонни ўз-ўзини, ўзининг ички дунёсини, психик сифат ва ҳолатларини англаши, яъни субъектнинг ички психик ҳолатларини ўзи англаши жараёни.

РЕТИКУЛЯР ФОРМАЦИЯ- (лот. Formatio regularis - тўрсимон боғлам) - бош миёна тана қисмидаги (узунчоқ миёна, Воролиев кўприги, ўрта миёна) асаб хужайралари бўлиб, улар ўз тузилишига кўра қалин тўрғун эслатадиган ўсимталарга эгадир. Кўзғовчилар таъсирида турли рецепторлардан бош миёнага сигналлар олиб борадиган сезувчи асабларнинг ўсимталари ретикуляр формацияга туташган бўлиб, мавжуд сигналлар ретикуляр формацияни ҳам кўзғатади. Бош миёнадаги кўзғалиш эса ретикуляр формациянинг фаолиятини ё кучайтиради, ё сусайтиради. Демак, ретикуляр формациянинг ҳар бир хужайраси сезги аъзоларидан кўп сигналлар қабул қилиб олиб, бош миёна ва орқа миёна фаолиятига умумий ҳолда таъсир кўрсатиб туради.

СЕМИОТИКА- билиш жараёнида реал (аниқ) объектларнинг белгилари хусусиятини ва белгилар тизимини ўрганувчи фан.

СТИМУА- рецепторларда кўзғалишни пайдо қилувчи ички ёки ташқи таъсирлар жараёнидир. Таъсирланиш манбаи.

ТЕСКАРИ БОҒЛАНИШ- организмдаги мураккаб тизимни бошқариш тамойилидир. Тескари алоқа ташқи таъсирга жавобан организмнинг ҳар бир ҳаракати мақсадга нечоғли мувофиқ бўлаётганини миёна баҳолаб туради. Ташқи таъсирга жавобан миёнанинг буйруғи билан содир бўлувчи ҳаракатнинг ҳеч бир бўлаги шу ҳаракат натижалари ҳақида миёнага (перифериядаги марказга) дарҳол хабар (тескари алоқа) берилмасдан туриб давом эттирилавермайди.

ФАОЛЛИК- жонли организмнинг умумий сифати ташқи муҳит билан боғланишидир. Психик фаоллик шу билан характерликни, бунда шахс ўз эҳтиёжларини қондириш учун воқеликни ўзгартиришга ҳаракат қилади. Фаоллик бу эҳтиёжларни қондириш учун воқеликни ўзгартиришга қаратилган муҳим қобилиятдир.

ФРЕЙДИЗМ- (психоанализ) - буржуа психологияси ва психопатологиясидаги инсон хулқининг асосий ҳаракатлантирувчи кучи онгсиз майл (айниқса жинсий майл) деб ҳисоблаб, онгли фаолиятнинг аҳамиятини, ижтимоий муҳитнинг ҳал қилувчи ролини камситадиган реакцион идеалистик назария. Бу назария австриялик невропатолог, психиатр ва психолог Зигмунд Фрейд номи билан аталган. Психиатрия ва психологиядаги одам хулқининг асосий лаззат олишга (либидо) бўлган, айнақса илк болаликда пайдо бўлган сексуал (жинсий) майл ташкил этади деб тарғиб қилувчи, одам хулқидаги ижтимоийликни, онглиликни инкор қилувчи ғайри илмий реакцион оқим.

ФУНКЦИОНАЛ ТИЗИМ- психика ва шахсни ҳаёт давомида олий психик функциялар ва инсон қобилияти пайдо бўлиши ҳодисаларининг мате-риал асосини ташкил этадиган нейродинамик тизим.

ФУНКЦИОНАЛ ПСИХОЛОГИЯ- XIX аср охири XX аср бош-лари психологиясидаги психологиянинг предмети психик элементлар ва уларнинг тузилишлари муносабатлари эмас, балки психик функциялардан иборатдир деган фикрни илгари сурган оқим. Функционал психология оқими 2 га бўлинади:

1. Психология онгнинг мазмунини эмас, балки актларни (масалан, сезилаётган сифатни эмас, балки сезги актини) ўрганиши керак, деб ҳисобловчи, онгни фақат илохий фаоллик деб талқин қилувчи Европа функционал психологияси;
2. Функция тушунчаси янги мазмун қиритиб, психология шахснинг табиий ва ижтимоий муҳитга мослашувида онгнинг ролини, шахснинг амалий йўналишини ўрганиши керак деган Америка прагаатик психологияси.

Функционал психология интроспектик психологияга нисбатан маълум даражада илғор бўлиб, у психологиянинг амалиёт билан алоқасиви бироз мус-таҳкамлади. Лекин унинг сохта методологияси психик жараёнларнинг ҳақиқий моҳиятини очиб беришга имкон бермади.

ШАРТСИЗ РЕФЛЕКС- И.Сеченов ва И.Павловнинг психиканинг реффлектор назариясидаги энг асосий тушунча бўлган шартсиз рефлекс, ташқи муҳит таъсуротлари билан организмнинг уларга нисбатан қайтариладиган жавоб реакциялари ўртасидаги наслий асаб боғланишлари туфайли содир бўладиган туғма рефлекс.

ЭЛЕКТОР ЭНЦЕФЛЛОГРАММА (ЭЭГ) – мианинг биоэлектрик фаоллигини кучайтиргич ёрдамида ёзиб оладиган махсус аппарат.

ЭФФЕКТОР- қабул қилувчи рецепторлардан фарқ қиладиган рефлекс ҳалқасининг бажарувчи қисми (мушак, без) ёки сигналларни қабул қиладиган хужайралар, мушак тўкималари ишини ёки турли хил безларнинг шира чиқаришини ўз зиммасига олади. Бу хужайра эффекторлар деб аталади.

ЭФФЕРЕНТНЕРВ (АСАБ) - асаб импульсларини марказга олиб борадиган йўли.

ПСИХОЛОГИЯНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА МЕТОДЛАРИГА ОИД АТАМАЛАРНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

АНКЕТА– текширувчига олдиндан тайёрланган саволлар асосида ёзма жавоб беришдам иборат бўлган психологик илмий текшириш усули.

СУҲБАТ - психологиянииг илмий текшириш усулларида бири. Суҳбат икки ва ундан ортиқ шахслар ўртасидаги савол-жавоб тариқасида содир бўладиган бевосита фикр алмашув жараёни.

БИОГРАФИК УСУЛ - бу усул ёрдамида шахснинг автобиографияси (таржимаи холи), унга берилган тавсифнома, тутган кундаликлари, ёзишмалари, биографик маълумотлар, хатлар, эсдаликлари ўрганилади.

Шунингдек, унинг билиш жараёнлари, қобилияти, истеъдоди, таланти ва аклий, ахлоқий, иродавий сифатлари ҳам ўрганилади.

ЁШ ПСИХОЛОГИЯСИ- турли ёшдаги болаларнинг психик хусусиятлари, унинг ривожланиши ва унга хос қонуниятларни ўрганадиган психологиянинг бир соҳаси.

ГЕНЕТИК УСУЛ - (юнон. geneticos - тутилишга, келиб чиқишга оид) Генетик усул психик ҳодисалар ва ҳолатларнинг келиб чиқиши ва ривожланишини ўрганадиган усул. Генетик усулнинг моҳияти шундаки, бунда ўрганилаётган психик ҳодиса жараён тарзида қаралади ва тадқиқотчи бу жа-раённинг диалектик тараққиётини ҳар томонлама текширади.

ДЕТЕРМИНИЗМ - (лот. determinara - белгилайман) табиат, жамият ва психик ҳодисаларнинг объектив сабаблар билан белгилаиши ҳақидагн таълимот, илмий психологиянинг психика, онг объектив борлиқ ва асаб тизими билан белгиланиши ҳақидаги, яъни психика ҳаёт образидир, ҳаёт образининг ўзгариши билан у ҳам ўзгаради деган тамойилдир.

ПСИХИК РИВОЖЛАНИШ ДИАГНОСТИКАСИ - инсон пси-хикасининг қай даражада ривожланганлигини ва унинг индивидуал психологик хусусиятларини аниқлаш мақсадида текширадиган жараён.

ОНГ ВА ФАОЛИЯТНИНГ БИРЛИГИ ТАМОЙИЛИ- онг билан фаолият бир-бирига қарама-қарши эмас, балки улар бир-бирини тақозо қилади ва бир бутунликни ташкил қилади. Онг фаолиятнинг ички режасини, унинг дастурини ташкил қилади и деган психологик тамойил.

ТАБИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ - психологиянинг руҳий ҳодисаларни инсон фаолиятининг табиий шароитларида ўйин, ўқиш, меҳнат жараёнида ўрганадиган илмий текшириш усули.

МУҲАНДИСЛИК ПСИХОЛОГИЯСИ - психологиянинг техник мосламапарни билан уни бошқарувчи кишилар ўртасидаги ўзаро боғланиш ҳамда ўзаро таъсирини текшириш билан шуғулланувчи махсус соҳаси; инженерлик психологиянинг илмий вазифаси оптимал конструкцияларни психофизиологик жиҳатдан асослаш ва меҳнат унумдорлигини орттирувчи техникани лойи-ҳалашда мугахассис муҳандисларга бевосита ёрдам беришдан иборат.

КОРРЕЛЯЦИЯ- (ўзаро алоқадорлик, бир-бирига боғлиқлик) - экспериментдан олинган фактлар ва уларнинг бир-бирига боғлиқлигани борлққ билан боғланиши ўлчови.

ЛАБОРАТОРИЯ ЭКСПЕРИМЕНТИ - психологиянинг илмий текшириш усули; у лаборатория шароитида махсус психологик аппаратлар ёрдамида керак бўлган шароитни сунъий равишда вужудга келтириб ўтказилади, текширилувчи кишининг нима иш қилиши лозимлиги уларга олдиндан огоҳлантирилади. Лаборатория экспериментида текширилаётган одам бу ишга бевосита муносабатда бўлади. Лаборатория экспериментн ёрдамида диққатнинг хусусиятлари, идрок, хотира кабиларнинг ўзига хос хусусиятлари ўрганилади.

ПСИХОЛОГИЯНИНГ УСУЛЛАРИ- психик ҳодисаларни ил-мий тушуниш, текшириш, ўрганилаётган ҳодисаларни аниқлаш, илмий билиш-нинг ва ҳақиқатни аниқлашнинг режали йўли; ҳаракат усули ёки тартиби,

КУЗАТИШ- объектив воқеликдаги нарса ва ҳодисаларни режали, давошш, системали тазимли идрок қилиш, хиссий билиошинг далиллар тўплашга, воқелик ҳақида дастлабки тасаввурлар ҳосил қилишга қаратилган фаол шакли, психологиянинг илмий текшириш усулларида бири.

ЎРГАТУВЧИ ЁКИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ ЭКСПЕРИМЕНТ-шахсда талаб қилинадигак психик жараёнлар ёки шахс сифатларини мақсадга мувофиқ равишда шакллантириш усули.

ПАТОПСИХОЛОГИЯ- психологиянинг бош мианинг зарарланиши ёки унинг етарлича ривожланмаганлиги натижасида келиб чиқадиган психик касалликларни ўрганувчи соҳаси. Патопсихология сезги, идрок, хотира, тафаккур, малакалар, хиссиёт, ирода каби психик жараён ҳамда ҳолатларнинг бузилишини психологик жиҳатдан таҳлил қилади.

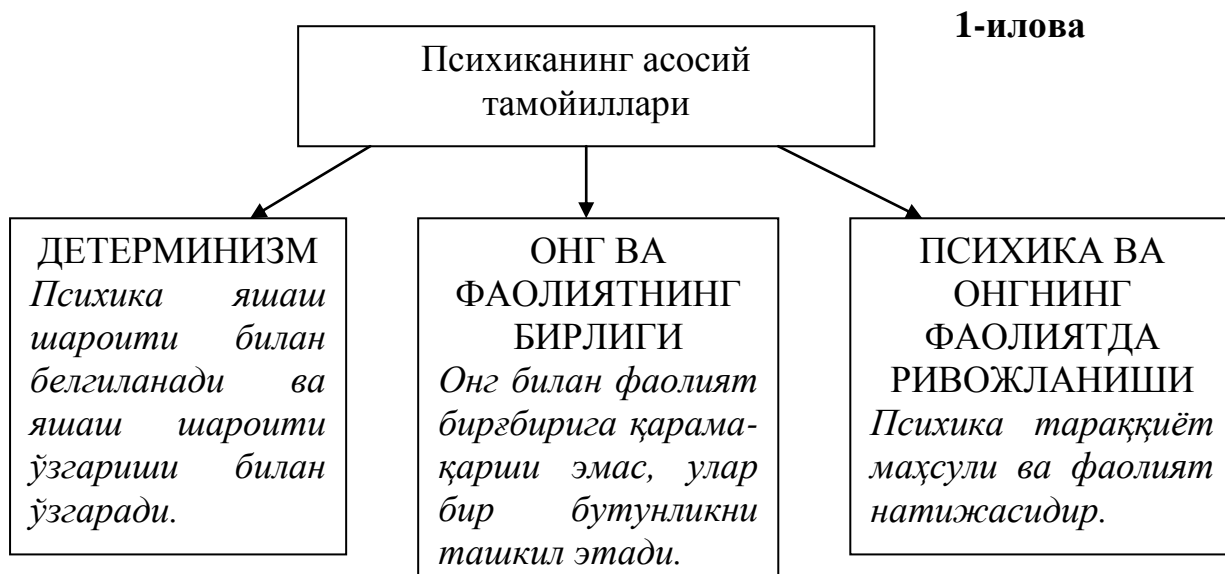
ПЕДАГОГИК ПСИХОЛОГИЯ- таълим ва тарбия қонуниятларини ўрганадиган психологиянинг бир соҳаси. Педагогик психология боланинг психик тараққиётини таълим ва тарбия жараёнида ўрганади,

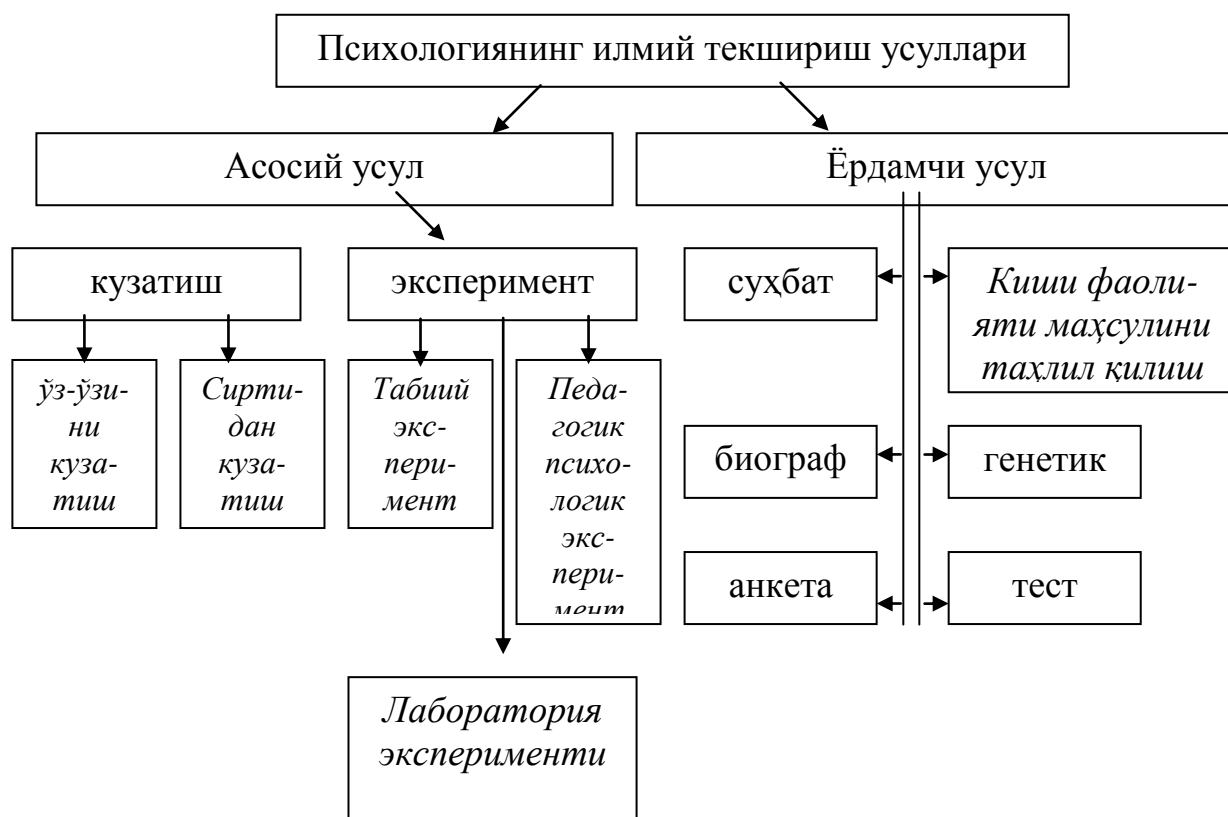
СОЦИОМЕТРИК УСУЛ- психологиянинг бир усули. Социометрик усул гуруҳ ва жамоалардаги ўзаро муносабатлар ва унинг тузилишини аниқлаш мақсадида ишлатилади.

ЎЗ-ЎЗИНИ КУЗАТИШ - шахс ўзининг фикрлари, ҳис-туйғулари ва ҳаракатларини ўзи кузатади. Ўз-ўзини кузатиш усулининг объекти субъектнинг психик ҳолати, хусусиятлари ва жараёнлардир.

ТЕСТ- (инг. test - синаш, текшириш) - тест; шахснинг ақлий тараққиётини, қобилиятини, иродавий сифатларини ва бошқа психик хусусиятларини текширишда қўлланиладиган қисқа стандарт масала.

ЭКСПЕРИМЕНТ- тажриба - психик ҳодисаларни ўрганишнинг асосий усулларида бўлиб, бу текширувчининг текширилувчи психикаси айрим томонларига таъсир қилиш ва фаолият шароитларини мақсадга мувофиқ ўзгартириш орқали амалга оширилади.





Семинар машғулоти мавзулари ва режалари
1-мавзу "Шарқ мутафаккирларининг психологик қарашлари"

I Машғулот режаси:

1. Ал Форобий ижодида билиш жараёнлари
2. Абу Али Ибн Сино ижодида материянинг доим вужудга келиши мумкин бўлган нарсалардан аввал мавжуд бўлиши ва дунёни ҳиссий ҳамда тушунчалар ёрдамида билиш мумкинлиги ҳақидаги фикрлари.
3. Аҳмад Яссавийнинг меҳр-шафқатли бўлиш ҳақидаги қарашлари.

II Машғулот режаси:

1. Баҳовуддин Нақшбандий ижодида ақл ва дунёқарашнинг шаклланиши;
2. Абу Райҳон Беруний ижодида "Тана ва руҳга оид ҳодисаларнинг талқин қилиниши".
3. Имом ал-Бухорий ижодида шахслараро муносабатлар масаласи.

2- мавзу "Психологиянинг асосий ва ёрдамчи методлари"

Режа :

1. Умумий ва хунар таълимини ислоҳ қилиш ва шахсни маънавий томондан камол топтиришда илмий тадқиқотларнинг аҳамияти;
2. Кузатиш усули ва усули ва унинг турлари;
3. Эксперимент усули ва унинг турлари;
4. Кузатиш ва экспериментдан олинган далилларни таҳлил қилиш;

Адабиётлар :

1. Умумий психология. А.В.Петровский таҳрири остида. "Ўқитувчи", Тошкент, 1992 йил;
2. Гамезо М.В., И.А.Домашенко "Атлас по психологии", М., 1986 год;
3. Е.А.КЛИМОВ "Основы психологии". Учебник - М, 1997 год;
4. Р.С.Немов "Психология" - Кн. 1. – М. 1998 год;
5. С.Л.Рубинштейн. Основы общей психологии., М., 1989 год;
6. В.М.Каримова "Ижтимоий психология асослари". - Т., 1994 йил;
7. Э.Ғозиев "Психология"., Т., 1994 йил;

Тавсия этилаётган адабиётлар рўихати.

1. Имом Исмоил ал-Бухорий. Ал-адаб ал-Муфрад (Адаб дурдоналари), Т., "Ўзбекистон", 1990 йил.
2. С. Мамадалиев Имом Бухорий таърифи. Т., "Чўлпон", 1996 йил;
3. О.Мусурмонова. Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси. Т."Ўқитувчи", 1996 йил;
4. Муҳаммад Ҳасан ал - Хамассий. Қуръони Каримнинг тавсиф ва баёни нозил бўлиш сабаблари билан. Сютитник. Дамашк - Байрут, 1984 йил. Шайх Муҳаммад Муҳиддин Абдул Ҳамид СолиқулҒБухори. Миср. Иккинчи босмаси. 1990 йил.
5. Умумий психология. Жамоа томонидан тайёрланган. Т., "Ўқитувчи", 1992 йил;
- 6 Л.П. Хохлопова.Талабалар учун психологиядан топшириқлар. Т., "Ўқитувчи", 1992 йил.
7. Бўри Зиёмухаммедов. Экология ва маънавият. Т. 1997 йил;
8. Э.Ғозиев. Психология. Т., "Ўқитувчи", 1994 йил;
9. Э.Ғозиев. Олий мактаб психологияси. Тошкент, 1997 йил.

Интернет сайтлари

1. www.ziyonet.uz
2. www.pedagog.uz

Лаборатория машғулотларининг мавзулари ва режалари.

1-мавзу: "Психология фанининг предмети".

1-топшириқ.

Қуйидаги ҳукмлардан қайси бири психиканинг табиатини идеалистик нуқтаи назардан ва қайси бири реалистик-материалистик хусусда тушунтиради?

- а) психика ўзга алоҳида бир оламдир. У ташқи сабабларга боғлиқ эмас;
- б) психика энг юқори даражада ташкил топган материянинг - миянинг хусусиятидир;
- в) психикани фақат ўз-ўзини кузатиш орқали ўрганиш мумкин;
- г) психика - объектив оламнинг инъикоси.

2-топшириқ

Мия физиологияси бўйича тадқиқотлари билан ном чиқарган немис олими Оскар Фохтнинг ўйлашича, "Сафро жигарга ёки сийдик буйракка қандай муносабатда бўлса, фикр ҳам бош мияга деярлик шундай муносабатда". "Ўзича ўқиб файласуф бўлиб етишган, ўтган асрнинг олтмишинчи йилларида Петербургда истиқомат қилган, миллати немис бўлиб, асл касби кўнчи бўлган Иосиф Дицтен (1828-1838) ҳам айна шу хил ўйлаган" (К.К.Платонов). Айтингчи, ушбу матнда психология тарихидаги қайси оқим ҳақида гап боради?

3-топшириқ

Россиялик психолог-идеалист А.И.Введенский бундай ёзган эди: "Бошқа кишиларнинг руҳий ҳаётини идрок қилишимиз мумкин эмас, чунки у хар қандай тажриба ўтказиш имкониятидаи четдадир". Кўриниб турибдики, А.И. Введенский психик ҳодисаларни фақат бевосита билиш мумкин, деб хисоблайди.

1. Айтингчи, бошқа кишиларнинг руҳий ҳаётини идрок қилишимиз мумкин эмас, деб айтилган А.И.Введенскийнинг фикри тўғрими?

2. Шу билан А.И.Введенский психик ҳодисаларни билишнинг қайси усулини инкор этади.

2-мавзу: "Миява психика"

4-топшириқ

Шартсиз ва шартли рефлексларнинг хусусияти ва уларнинг ҳосил бўлиш механизми ҳамда объектив борлиқ сигналлари ҳақидаги билимларни текшириш ва мустаҳкамлаш.

ЗАРУР МАТЕРИАЛ. Турли ҳаётий далилларни ифодалаган савол ва топшириқлар:

1. Нима учун янги ўрганаётган боксчи рақибининг қўлқопи унинг кўз олдида пайдо бўлиши билан кўзини юмади?
2. Врач қачонлардир болага укол қилган эди. Шундан сўнг бола оқ халат кийган ҳар қандай одамдан, ҳаттоки у одам болага яхши таниш бўлса ҳам, қўрқадиган бўлиб қолди. Бунга нима сабаб?
3. Одатда институтнинг биринчи курс талабаларига ўқитувчи-маърузачи биринчи марта аудиторияга кириб келганда ўрнингиздан туриб қарши олинг, иккинчи соатга кирганда эса ўз жойингиздан қимирламанг деб

тарбия берилади. Шунга қарамасдан, танаффусдан сўнг маърузачи иккинчи марта хонага кириб келганда ҳам баъзи талабалар ўринларидан турадилар. Вақт ўтиши билан бу ҳодиса йўқолиб боради. Бу далилнинг физиологик асоси нимадан иборат?

- 4; Маълумки, футбол ўйинини янги ўйнай бошлаган баскетболчи дастлабки пайтларда тўпни тез-тез қўлига ушлаб олади. Бу билан у ўйин қондасини бузади. Орадан бир канча вақт ўтгач, бу спортчи бундай хатога йўл қўймайдиган бўлиб қолади. Ушбу ҳодисанинг физиологик механизмини тушунтиринг?
5. Ўқувчилар мактабда юриш-туриш ҳақидаги қоидага мувофиқ ўқитувчининг "Дарсимиз тугади", "Кетишингиз мумкин" деган сўзини эшитмагунларича, ўринларидан қимирламасдан ишларини давом эттиришлари лозим. Ҳатто кўнғирок эртароқ чалинганда ҳам. Ваҳоланки, дарс охирида чалинган кўнғирок кўп вақт ўқувчиларни ҳаракатланишига ундайди, натижада улар ишни йиғиштириб, синфдан чиқишга ошиқадилар. Болалар интизомини мустаҳкамлаш учун қайси физиологик жараёни ривожлантириш керак?
6. Баъзи талабалар хиёбонда сайр қилиб юрган одамларга диққатларини бўлмаган ҳолда икки-учта бўлишиб бемалол дарс тайёрлайдилар. Баъзи талабалар эса, фақат тинчлик ҳукм сурганда китоб ўқишга одатланганлар. Юқорида айтиб ўтилган киши одатларини қандай тушунтириш мумкин?

Ўтилган мавзу бўйича талабаларнинг назарий билимларини назорат қилишга доир тест намуналари:

1. Умумий психология фани нимани ўрганади?
 - а) психик ҳаётнинг филогенетик тараққиётини ўрганади;
 - б) психологик қонуниятларни ўрганади;
 - в) ҳайвонот дунёсида психиканимг пайдо бўлишини;
 - г) руҳий жараёнлар, далиллар ва механизмларини ва унинг тараққиёт қонунларини ўрганади;
 - д) руҳий ҳодисалар, жараёнлар ва руҳий ҳолатларнинг пайдо бўлиши, унга хос хусусиятлар ва қонуниятларни ўрганади.
2. Психика нима?
 - а) нарса ва ҳодисаларнинг муҳим хусусияти;
 - б) дунёни умумлаштириб акс эттириш;
 - в) психика характер хусусияти деўқадир;
 - г) психика бизнинг сезгиларимиз, фикр ва мулоҳазаларимиз, кечинмаларимиздир;
 - д) юксак даражада ташкил топган материя (мия)нинг алоҳида хоссаси, объектив борлиқни акс эттириш жараёни.
3. Дунёни акс эттириш миянинг қайси қисмида содир бўлади?
 - а) олдинги мияда;
 - б) мия пўстлоғида;

- в) миячада;
- г) узунчоқ мияда;
- д) ўрта мияда.

4. Хақиқатни акс эттиришнинг муҳим шаклини аниқланг?

- а) нарсаларнинг сувда акс этиши;
- б) сояда акс эттириш;
- в) ойнада ўз физиономясининг акс этиши;
- г) онгда акс эттириш;
- д) кимёвий акс эттириш.

5. Қачон психология фани фалсафа фанидан мустақил фан бўлиб ажралиб чиқди?

- а) XV аср бошида;
- б) XX аср ўртасида;
- в) XIX аср ўртасида;
- г) XVII аср охирида;
- д) XX аср бошида.

6. Онг нима?

- а) онг психиканинг юксак даражаси бўлиб, у кишининг меҳнат фаолияти ва ўзаро муносабатлар жараёни;
- б) онг инсоннинг ижтимоий фаолияти;
- в) онг ижтимоий муҳит махсули;
- г) онг ўз олдига мақсад қўйиб, фаолият кўрсатишдир;
- д) онг меҳнат фаолияти жараёни.

7. Предметлар, расм, сўз ва махсус асбоблар ёрдамида шароитни сунъий вужудга келтириш орқали психик ҳодисаларнинг кучи, тезлиги ва ҳажмини қайси усул орқали билиш мумкин?

- а) педагогик-психологик эксперимент;
- б) кузатиш;
- в) лаборатория эксперименти;
- г) табиий эксперимент;
- д) генетик усул орқали.

8. Психологик тест нима?

- а) психик ҳодисалар ва ҳолатларни ўрганадиган усул;
- б) инсон психикасининг сифатлари, тараққиёт даражаси ва қобилиятларини аниқлаб берадиган стандартлаштирилган усул;
- в) болаларнинг фаолиятини ўрганадиган усул;
- г) инсон ҳаётини ўрганадиган, қобилия гани ривожлантирадиган махсус усул;
- д) психик жараёнларни, хусусиятларни ўрганадиган усул,

9. Онг ва фаолиятнинг бирлиги бу:

- а) онг ва фаолият бир-бирига қарама-қарши эмас, ўхшаш ҳам эмас, аммо улар бир-бирини тақозо қилади;
- б) онг фаолиятда ривожланади ва фаолиятнинг мазмунини белгилайди;
- в) онг фаолият жараёни ва фаолиятни назорат қилади;
- г) онгда борлиқ акс этади;
- д) фаолият жараёнида онг ривожланади.

10. Психика турмуш тарзи, у турмуш тарзи ўзгариши билан ўзгаради деган таъомилни аниқланг.

- а) изчиллик;
- б) эгоцентризм;
- в) детерминизм;
- г) кўргазмалилик;
- д) системалилик.

ФАОЛИЯТНИНГ ПСИХОЛОГИК ТАҲЛИЛИ **Мавзунинг асосий масалалари**

1. Фаолият ҳақида умумий тушунча;
2. Мотивлар ва фаолиятнинг мақсадлари;
3. Фаолиятнинг тузилиши;
4. Фаолиятнинг интериоризацияси ва экстериоризацияси;
5. Иш-ҳаракатнинг бажарилиш усуллари;
6. Қайтарма афферентация ва "иш-ҳаракатларнинг акцептори";
7. Фаолиятни ўзлаштириш. Кўникма ва малакалар;
8. Фаолиятнинг асосий турлари.

Мавзу бўйича асосий психологик тушунчалар.

АВТОМАТЛАШГАН ҲАРАКАТЛАР- кўп марта такрорланиши ёки махсус машқ қилиш натижасида бевосита онг иштирокисиз тез ва тўғри бажариладиган ҳаракатлар.

АВТОМАТИЗМ - ихтиёрсиз ски анланмаган ҳаракатларни бажариш.

АКЦЕПТОР - (лот. acceptor - қабул қилувчи) - вазифани ҳал қилишда ҳаракат натижаларини олдиндан кўриш ва уни баҳолашдаги психологик механизм.

АФФЕРЕНТАЦИЯ - (лот. afferens - олиб келувчи, ўтказувчи). Афферентация рефлекс жараёнида рецепторларда ҳосил бўлган қўзғалишнинг (импульснинг) тегишли асаб марказларига етказиши.

КЎНИКМА- уйдлаш; муайян фаолият турининг муваффақиятли бажарилишини таъминловчи онгли ҳаракатлар тизими. Кўникма билимлар асосида ва такрорлаш туфайли таркиб топади. Кўникма иш-ҳаракатларни уқиб олиш, ўзлаштириш демакдир.

МАЛАКА - мақсадга мувофиқ ҳаракатларнинг амалга оширилиши ва бошқарилишини машқ қилиш натижасида автоматлашиб кетишидир. Малака кишининг билим ва кўникмалари асосида таркиб топади.

МЕҲНАТ- тарихан таркиб топган, мақсадга мувофиқ йўналтирилган, бойлик яратишга қаратилган фаолият тури.

МОТИВ- инсонни муайян хатти-ҳаракатларга ундайдиган бош сабаб. Бу сабаб эҳтиёждир.

ИНТЕРИОРИЗАЦИЯ - ички психик фаолиятнинг ташқи амалий фаолиятдан келиб чиқиши, ташқи ҳаракатларнинг ички ҳаракатларга, нарсаларнинг образлари ва улар ҳақидаги тушунчаларга айланиш жараёни.

ОДАТ - кундалик фаолиятда кўп такрорланиши натижасида автоматлашган ва бажарилиши шахснинг эҳтиёжига айланиб қолган ҳаракатлар. Одатда ҳаракатлар автоматлашуви билан бирга у шахснинг эҳтиёжига айланиб, табиатига сингиб кетади. Шунинг учун одат бўлиб қолган ҳаракатлар бажарилмаса, шахс нимагадир эҳтиёж сезади, ниманидир йўқотгандек булади.

ЎЙИН- фаолият тури (бу фаолият болааарга хосдир). Ушбу фаолият гури тарихан гаркиб топган бўлиб, ўйин орқали болалар катгаларнинг хатти-ҳаракатлави, муносабатларини, ижтимоий воқеликни, дунёни акс эттирадилар.

ЎҚИШ (таълим) - билим, кўникма ва малакаларни еш авлодга бериш ва уларни ўқувчилар томонидан қабул қилиш жараёни, фаолияттури. Ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан амалга ошириладиган фаолиятдир.

ҲАОЛИЯТ -эҳтиёжларни кондиришга қаратилган фаоллик, яъни бу инсоннинг ички (психик) ва ташқи (жисмоний) фаоллиги. У инсон ҳаётининг воқелнкка нисбатан фаол муносабатининг рўёбга чиқиш шакли.

ҲАРАКАТ- мақсадга мувофиқ йўналтирилиб, онгли равишда амалга ошириладиган ҳаракатлар йиғиндиси. Онгли фаолият таркибий қисмлари ва мотивларидан бири.

ЭКСТЕРИОРИЗАЦИЯ - ички психик фаолиятнинг ташқи, предметли фаолиятга, жонли мушоҳадага айланиши.

СЕМИНАР МАШҒУЛОТИ МАВЗУСИ ВА РЕЖАЛАРИ ҲАОЛИЯТНИ ЎЗЛАШТИРИШ

РЕЖА :

1. Фаолиятни эгаллашда фаоллик ва ишчаилик;
2. Кўникма ва малакаларни эгаллаш усуллари;
3. Кўникма ва малакаларнинг шаклланиш қонуниятлари;
4. Педагогик фаолият ва унинг шаклланишига таъсир атувчи омиллар.

АДАБИЁТЛАР :

1. А.В.Петровский. Умумий психология. Т., "Ўқитувчи", 1992 йил;
2. Э.Ғозиев. Психология. "Ўқитувчи", 1994 йил;
3. СЛ.Рубинштейн. Основы общей психологии. М., 1989 год;
4. А.В.Петровский таҳрири остида. "Умумий психология", "Ўқитувчи", 1991 йил;

5. А.Н.Леонтьев. Личность. Сознание. Деятельность. М., 1974 год;
6. В.М.Каримова. Ижтимоий психологоя асослари - Т., 1994 йил;
7. В.М.Каримова. Психология. Т., 2000 йил;
8. Р.С.Немов. Психология. 3-томли. Биринчи китоб. М., - 1998 йил.

Интернет сайтлари

1. www.ziyonet.uz
2. www.pedagog.uz

Лаборатория машғулоти

1-топшириқ

Фаолият натижаларининг билиш малакасини шаклланишига таъсирини текшириш.

ЗАРУР МАТЕРИАЛ: Миллиметрларга бўлинган чизғич.

Топшириқнинг божарилиши. Экспериментатор чизғичнинг 1 см, 8 см, 15 см ўлчовлариға учта аниқ кўринарли чизикча чизади. Тажрибанинг биринчи турида синалувчи қаламнинг учи билан чизғичга бириктирилган белгани биринчи кўрсаткич (1 см) дан иккинчи кўрсаткич (8 см) гача суриб боради. Сўнгра кўзини юмгани холда белгини учинчи кўрсаткич (15 см) гача суриб бориши керак. Топшириқнинг натижаси синалувчига кўрсатилмагани холда экспериментатор томонидан шартли белгилар ("+", "-") ёрдамида акс эттириб борилади. Тажриба 15 марта такрорланади. Тажрибанинг иккинчи турида синалувчи тажриба натижаларини ҳар сафар кўзини очиб, кузатиб боради,

Иккинчи босқич ҳам 15 марта такрорланади. Тажриба натижалари куйидаги жадвалда берилади.

Хатолар (мм ҳисобида)	30
	25
	20
	15
	10
	5

0 123456789

Тажрибаларнинг сони

Тик чизғич хатоларнинг ўсишини (мм ҳисобида) ифодалайди. Бунда хатоларнинг оғиши ("+", "-") биргаликда кўшиб олинган. Горизонтал чизик тажрибалар сонини кўрсатади. Контур чизик тажрибанинг биринчи турини, пастки чизик эса тажриба иккинчи турининг натижаларини ифодалайди. Тажриба натижаларининг қиёсий таҳлили фаолият натижаларини билиш малакаларининг шаклланишига ижобий таъсир этишини кўрсатади.

2-топшириқ

Ёзув намуналарини чоғиштириш усулидан фойдаланиб, ҳаракат малакаларини шакллантириш жараёнини текшириш.

ЗАРУР МАТЕРИАЛ. Тўғри чизикли дафтар ва бир қатор сўзлар. *масалан:* ишлатмоқ, пахта, қиммат, катта, яшаш қабилар.

Топшириқнинг бажарилиши. Экспериментатор ўқиб берган сўзларни синалувчилар дафтар чизикларига теккизмай чизиклар орасида ёзишлари керак. Аввал ёзувни ўқувчилар кўриб туриб бажарсалар, сўнг кўзларини юмиб бажарадилар.

Тажриба якунида сўзларни ёзишда ўқувчилар неча марта чизикқа тегаб ёки чиқиб кетганлигини ҳисоблаб, қуйидаги жадвал тўлдирлади.

Тажрибаларнинг сони

№	Неча марта чизикқа теккан	
	Кўриб туриб ёзилганда	Кўзни юмиб ёзилганда
1.	0	6
2.	0	6
3.	0	4
4.	0	3

Юқоридаги жадвалга асосланган ҳолда, кўзни юмиб ёзилганда ёзув малакаларнинг шаклланиш жадвали чизилди. Чизикқа тегишни ифодаловчи сонларнинг қуйи ва юқори кўрсаткичларни ўртасидаги нисбат малакаларининг шаклланиш жараёни интенсив равишда боришни кўрсатади.

Чизикқа	6
тегиш	4
сони	2
	0 123456

ёзилган сўзларнинг тартиб сони.

**Талабаларнинг билимларини
тест ёрдамида назорат қилиш.**

1. Фаолият нима?

- а) билишга бўлган эҳтиёж ва шу асосда шаклланидиган мотивлар;
- б) мақсадларимиз мазмуни ва уни бажариш усули;
- в) шахснинг онгида, хулқ-атворида содир бўладиган ўзгаришлари;
- г) кўникма ва малакалар жараёнининг содир бўлиши;
- д) одамнинг ташқи (жисмоний) ва ички (психологик) фаоллиги.

2. Фаолият қуйидагилардан тузилган:

- а) фаоллик кўрсатиш учун мақсадни аниқлашдан;
- б) амаллар ва иш-ҳаракатлардан;
- в) фаолиятни вужудга келтирадиган эҳтиёжлардан;
- г) тананинг вазнини саклаб турувчи ҳаракатлардан;
- д) ҳаракатларни бажаришдан.

3. Кўникма бу -:

- а) фаолиятда фаоллик кўрсатиш;
- б) фаолиятдаги иш-ҳаракатларни ўзлаштириш жараёни;

- в) қайта-қайта қилинадиган амалий иш;
- г) иш-ҳаракатлар йигавдиси;
- д) фаолият жараёни.

4. Малака бу - :

- а) иш-ҳаракатларни ўзлаштириш жараёни;
- б) иш-ҳаракатларнинг инсон табиатига сингаб, эҳтиёжига айланиши;
- в) иш-ҳаракатларни машқ қилиш натижасида автоматлашиб кетиши;
- г) шахс фаолиятиинг эҳтиёжи;
- д) иш-ҳаракатларни бажариш усуллари.

5. Кўникма, малакаларнинг шаклланиши қонунини аниқланг?

- а) пластиклик қонуни;
- б) юксалиш, тормозланиш ва пасайиш қонуни;
- в) нотекислик қонуни;
- г) интеграция қонуни;
- д) сезгирлик қонуни.

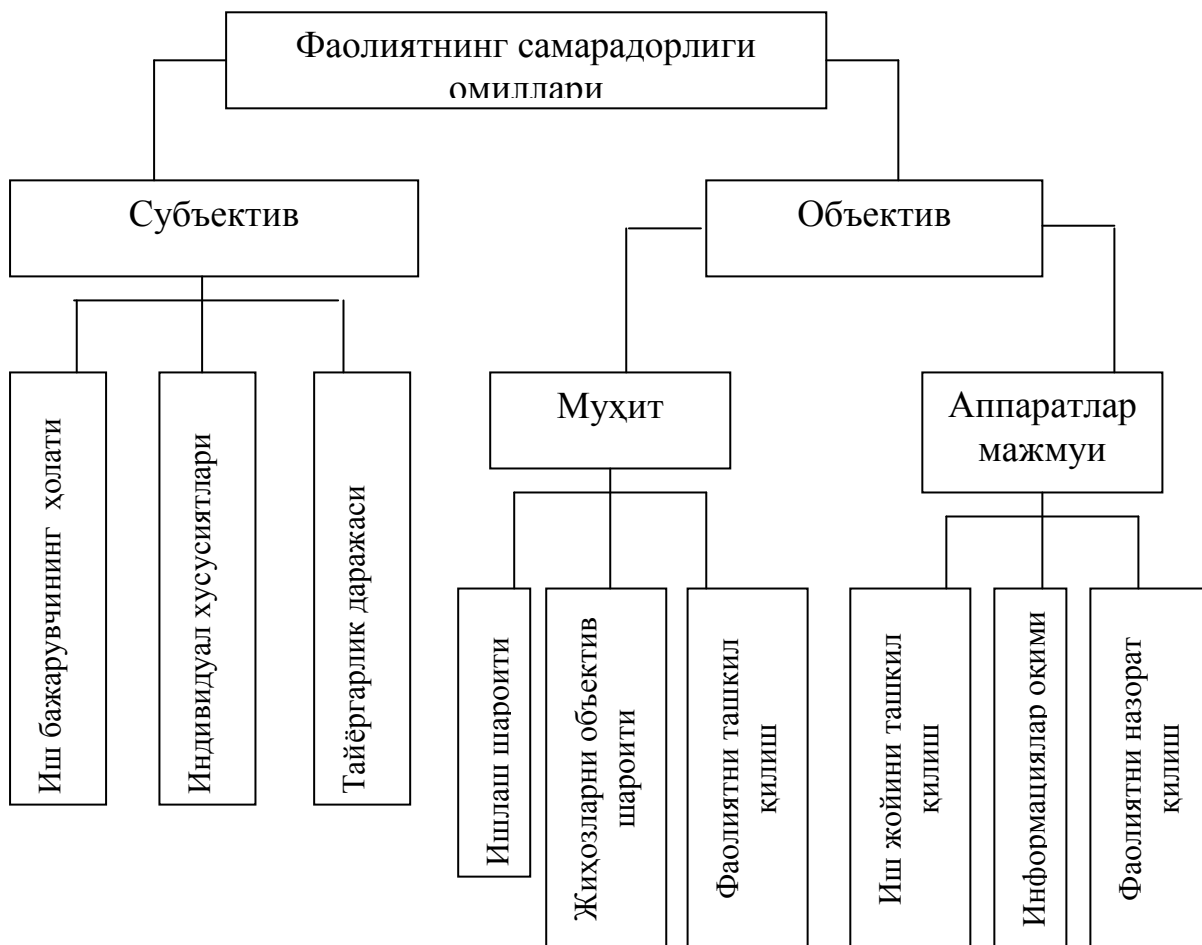
6. Фаолиятни ўзлаштириш манбаи:

- а) меҳнат ва ўйин жараёни;
- б) ижодий иш жараёни;
- в) таълим-тарбия жараёни;
- г) қизиқиш, интилиш, фаоллик кўрсатиш жараёни;
- д) кўник



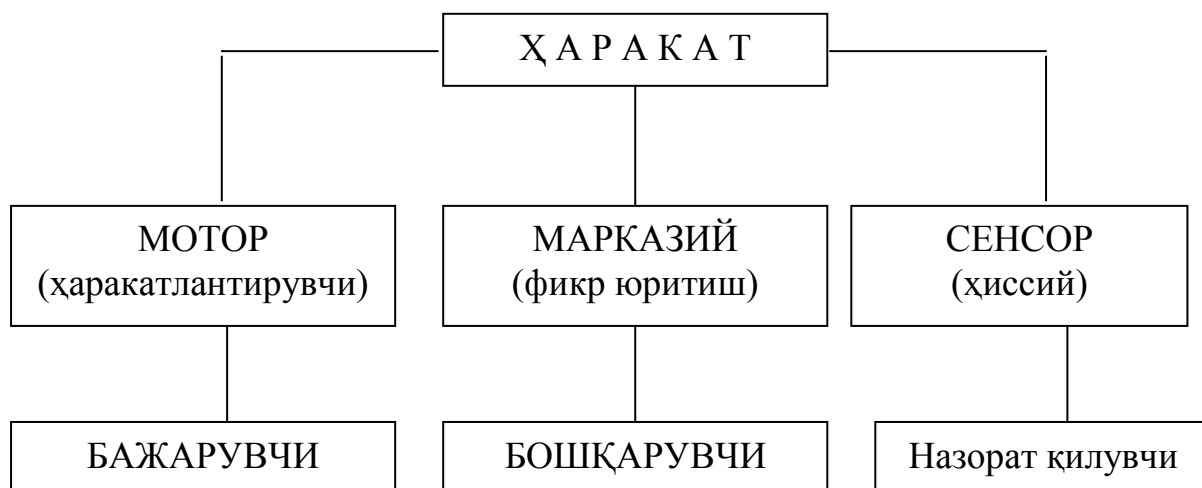
ФАОЛИЯТНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ОМИЛЛАРИ

2-илова



2-илова

ХАРАКАТНИНГ ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ВАЗИФАСИ



ПСИХИКАНИНГ ТАРАҚҚИЁТИ **Мавзунинг асосий масалалари**

1. Психика материя эволюцияси натижаси эканлиги.
2. А.Н.Леонтьевининг сескайувчанликнинг пайдо бўлиши тўғрисидаги тахмини, фарази.
3. Психиканинг тараққиёт босқичлари.
4. Олдиндан акс эттириш ҳақида тушунча.
5. Одам онгининг павдо бўлиши ва унинг тараққиёти.
6. Юксак психик функцияларнинг таркиб топиши ва тузилиши.

Мавзу бўйича асосий психологик тушунчалар.

АНТРОПОМОРФИЗМ- (юнон. antropos - одам, кўриниши, шакл) - антропоморфизм, ҳайвонот, ўсимлик ва (стихиялар) ишончсиз табиат оламидаги ҳодисалар гўёки тафаккур, ҳиссиёт ҳамда ирода сингари инсоний хусусиятларга эгадир деган ғоянинг пайдо бўлишига асос бўлган, фангача хукм сурган тасаввур, инсон сиймосини илоҳийлаштирувчи диний тасаввур,

ЗООПСИХОЛОГИЯ - ҳайвонлар психикаси ривожланишини ўрганадиган психология соҳаси.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ХУЛК, - юксак даражада ташкил топган баъзи ҳайвон (маймун, от, ит, дельфин ва...) ларда учрайдиган яшаш жараенида ҳосил қилинган ақл-фаросатга доир элементар ҳолдаги ҳаракатларнинг намоён бўлиши.

ИНСТИНКТ - (ички майл, интилиш) - организм хаётий эҳтиёжларининг қондирилиши муносабати билан намоён бўладиган, наслдан-наслга бериладиган туғма ҳаракатлари тизими.

ҚЎЗҒАЛУВЧАНЛИК- организмнинг асаб ёки эмоционал қўзғалиш қобилятига эга бўлишидан иборат индивидуал хусусият. Барча жонли материянинг ташқи таъсирлардан кўзғалиши.

ОНГ- фақат инсонга хос бўлган психиканинг энг юқори даражаси, объектив воқеликни акс эттириш шакли. Юксак даражада ташкил топган материя - инсон миясининг воқеликни сезиш, идрок, хотира, хаёл, тафаккур каби шаклларда акс эттириш қобилятига эга бўлган хусусият. Онг психологик жиҳатдан 3 асосий таркибий қисмдан - ақл, ҳиссиёт, иродадан иборат. Ақл шахснинг билиш жараёни, ҳиссиёт воқеликка бўлган муносабат, ирода эса фаолийлик даражасини белгилайди.

ОНГ ОСТИ ҲОЛАТИ - шахс томонидан англаб олимайдиган психик жараён ва ҳолат йиғиндиси. У қисқа муддатли бўлиб, шахснинг тетиклшша қараб онгли ҳаракатларга айланиши мумкин. Онг ости ҳолати мия қобиҳининг минимал кўзғалувчанлик ҳолатига, бажариладиган мақсадга мувофиқ ҳаракатлардир.

ОНГСИЗЛИК- психик ҳодиса бўлиб, у воқеликни шундай акс эттириш шаклидирки, бунда қилинаётган ишларга ҳисобот берилмайди, иш-

харакатлар каерда ва қанча бажарилаеи ашшгини билиш хусусияти йўқолади, хулқ-атворни нутқ орқали бошқариш бузилади. Онгсизликка психик ҳодисалардан уйқу ҳолатидаги ҳодиса (туш кўриш), сезилмайдиган, лекин ҳақиқатдан ҳам таъсир қиладиган кўзғовчиларга жавоб реакциялари, мақсад англамайдиган айрим майллар киради.

ПАНПСИХИЗМ- (юнон. pan - ҳамма нарса psyche - жон) - дунёда бор бўлган ҳамма нарса жонлидир деб ҳисобловчи ғайри илмий идеалистик таълимот.

СЕЗУВЧАНЛИК- тирик организмнинг сезиш қобилияти, сезги аъзоларининг маълум бир таъсирларга жавоб қайтариш қобилияти.

ТРОПИЗМЛАР - биотик омилларга махсус ҳаракатлар билан реакция қилиш усули. Тропизмлар ҳар хил бўлади. Фототропизм - тирик организмнинг ёруғлик таъсирида ҳаракатга келиши; термотропизм — тирик организмнинг иссиқлик таъсирида ҳаракатга келиши; химогропизм - тирик организмнинг физик-кимёвий муҳитни танлаб олишга бўлган мойиллиги; топотропизм - тирик организмнинг механик кўзғовчи таъсири остида ҳаракат қилишга мойиллиги.

ҲАЙВОНЛАР КЎНИКМАСИ - ҳайвонларга шартли боғланишлар асосида юз берувчи ва автоматик равишда содир бўладиган ҳаракатлар, яъни бирор фаолиятнинг такрорланиб туриши натижасида аста-секин ҳосил қилинган хатти-ҳаракатлар.

Илова_1

Ҳайвонот дунёсида психика ривожланишининг асосий босқичлари

Асосий босқичлар	
I	Элементар сезувчанлик
II	Аниқ идрок
III	Нарсалар орасидаги боғлиқликни акс эттириш

Филогенезда хулқ шаклларининг ривожланиши

Асосий босқичлар	
Тропизмлар	Биотик омилларга махсус ҳаракатлар билан реакциия қилиш усули
Инстинктлар	Наслдан-наслга бериладиган туғма ҳаракатлар тизими
Малака	Ҳайвонларнинг индивидуал ҳаёти жараёнида ҳосил қилган хулқ, ҳаракатлари
Интеллектуал хулқ	Ақл-фаросатга доир элементар ҳолдаги ҳаракатлар

Семинар машғулоти мавзуси ва режалари
Ҳайвонот дунёсида психиканинг пайдо бўлиши ва онг тараққиёти.

Режа :

1. Психиканинг филогенездаги тараққиёти.
2. Психик функцияларнинг муҳит ва органларнинг тузилиши билан боғлиқлиги,
3. Меҳнат фаолияти жараёнида онгаинг пайдо бўлиши ва унинг ижтимоий - тарихий моҳиятга эгаллиги.

Адабиётлар :

1. А.Н.Леонтьев. Проблемы развития психики. М., 1978 год;
2. А.Н.Леонтьев. Личность. Сознание. Деятельность. М., 1974 год;
3. А.В.Петровский таҳрири остида. Умумий психология. Т., "Ўқитувчи", 1992 йил;
4. Р.С.Немов. "Психология". М., 1998 йил. I китоб;
5. Э.Ғозиев Психология. Тошкент, 1994 йил.

Интернет сайтлари

1. www.ziyonet.uz
2. www.pedagog.uz

Талабаларнинг билимларини тест ёрдамида назорат қилиш.

1. Психиканинг филогенездаги тараққиётга хос хусусиятларни кўрсатниги. инстинкт, тропизм, кўникма, интеллектуал ҳаракат;

- б) ижтимоий муҳитнинг қулайлиги;
 - в) меҳнат, ўйин, жараёни;
 - г) тил ва тафаккурнинг ўзига хос хусусияти;
 - д) организмнинг нур, иссиқлик, механик тарзда ҳаракатга келиши.
2. Сесканувчанлик нима?
- а) бошлангач шаклдаги акс эттириш қобилияти;
 - б) ташқи кузғовчиларга саралаб муносабатда бўлиш;
 - в) ҳаракат қишайдиган, мутлоқ секинлик ҳолати;
 - г) организмнинг муҳитда ориентировка қилишга ёрдам берувчи, сигнал ва-зифасини ўтовчи таъсир:
 - д) организмнинг ҳаракатга келиши.
3. Тропизм бу - :
- а) ташқи дунёни сезгилар асосида акс эттириш;
 - б) биотик омилларга махсус ҳаракатлар билан реакция қилиш;
 - в) организмнинг кўзғовчилар таъсиринга мослашуви;
 - г) тугма хатти-ҳаракатлар тизими;
 - д) организмнинг онг ёрдамида бошқарилиши.
4. Инстинкт бу - :
- а) биотик омилларга организмнинг жавоби;
 - б) муҳитнинг маълум жараёнларида реакция қилишнинг мураккаб шакли;
 - в) ҳаракатларнинг мақсадга мувофиқчилиги;
 - г) нур таъсирида организмнинг ҳаракатга келиши;
 - д) организмнинг кўзғатувчилар таъсирига берилиши.
5. Интеллектуал ҳаракатларнинг асосини нима ташкил қилади?
- а) айрим марсалар ўртасидаги мураккаб муносабатларни акс эттириш;
 - б) сезиш орқали нарсаларнинг айрим хусусиятларини акс эттириш;
 - в) биотик омилларга жавоб қайтариш;
 - г) хотира ва тасаввурларга асосланиш;
 - д) ижтимоий муносабатларнинг пайдо бўлиши.
6. Ҳайвон ва инсоннинг энг муҳим фарқи нимада?
- а) характер - хислатларида;
 - б) сезги ва идрокда;
 - в) тафаккур ва тилда;
 - г) темпераменти, характерида;
 - д) юз ва тана тузилишида.
7. Онгнинг пайдо бўлиш шарт-шароитларини аниқлаш ?
- а) ижтимоий муҳит;
 - б) ижтимоий таълим-тарбия жараёни;
 - в) ўзаро муносабат ва меҳнат фаолияти жараёни;
 - г) нарса ва ҳодисаларни акс эттириш;
 - д) ижтимоий муносабатларга киришуви.
8. Онгнинг ривожланиши манбаи нимада -
- а) ўзаро муносабат ва меҳнат жараёни;
 - б) ижтимоий муҳит ва таълим-тарбия;
 - в) кийим-кечак ва турар жойга эҳтиёж;

- г) ота-оналарнинг болаларга муносабати;
- д) ижтимоий таълим-тарбия ва ўйин жараёни.

Мотивация ва эмоция психологияси

Мавзунинг асосий масалалари.

I.

- 1. Мотивация соҳаларининг умумий тузилиши.
- 2. Мотив - эҳтиёжларни белгилаш натижаси.
- 3. Фаолият психологиясида мотивация муаммолари.

II

- 1. Эмоционал жараёнлар характеристикаси
- 2. Эмоционал ҳолатлар.
- 3. Инсоннинг юксак ҳислари.

III

- 1. Ирода психологияси.
- 2. Ирода акти ва унинг тузилиши.
- 3. Шахснинг иродавий хусусиятлари ва ирода сифатлари.
- 4. Иродани тарбиялаш.

Мавзу бўйича асосий психологик тушунчалар.

АМБИВАЛЕНТЛИК ҲОЛАТИ- (лот. ҳар томонлама кучга эга). Кишида бир объектни ўзига нисбатан бир вақтнинг ўзида пайдо бўладиган бир-бирига қарама-қарши эмоционал-иродавий ҳолат (масалан, рашқда севги ва нафратнинг ифодаланиши).

АПАТИЯ- (юнон. апатия инкор юкламаси, *yatos* - ҳиссиёт). Шахснинг атрофидаги нарса ва ҳодисаларга, кишиларга нисбатан пассив ёки бефарқ муносабатидан иборат психо-патологик ҳолати.

АФФЕКТ- (лот. *affectus* - рухий хаяжон, эҳтирос, тез ва кучли пайдо бўлиб, шиддат билан ўгадиган қисқа муддатли аноционал ҳолат (кўрқинч, даҳшат, ғалаба ва бошқалар). Аффект ҳолатида ички органлар фаолияти ўзгаради, кескин ифодали ҳаракатлар пайдо бўлади, кишиинг онг доираси торая-ди, хулқини назорат қилиш қобилияти йўқолади.

АСТЕНИК ҲИСЛАР - кишининг фаолиятини, ғайрат шижоатини сусайтирадиган салбий ҳислар. Астеник ҳислар кўпинча киши умидсизланганда, рухий тушкунликка учраган пайтларда рўй беради.

БИЛИШГА ҚИЗИҚИШЛИК- билимга берилганлик, маълумотни оширишга ҳаваснинг зўр бўлиши, шахснинг воқеликдаги нарса ва ҳодисаларни, уларнинг хусусиятларини билишга нисбатан фаол муносабатидан иборат бўлган умумий ижобий характер ҳислати.

ДЕПРЕССИЯ- (лот. *depressio*) - тушкунлик, рухий тушкунлик, маъюслик, ҳасталик, ожизлик каби салбий кайфиятлардан ташкил топган психо-

патоологик ҳолат, депрессия баъзи бир умумий ва психик касалликларга йўлиққанда, оғир турмуш шароитларида, омадсизлик, камситиш, яқин кишидан жудо бўлиш ва бошқа ҳолларда рўй беради. Бундай ҳолатда киши кам ҳаракат, кам гап, кўпчиликка кўшилмайдиган бўлиб қолади. Уйқуси бузилади, уйқусида алахсирайди, баъзан ҳатто иштаҳаси ҳам йўқолади.

ДИНАМИК СТЕРЕОТИП- (юнон. dinamicos-кучга оид, ўзгарувчанлик, ҳаракатчанлик. stereos-қатъий, tipos-из) бир хилдаги ташқи таассуротларнинг кўп марталаб такрорланиши натижасида бош мия ярим шарлари қобиғида ҳосил бўладиган, маълум даражада қатъий шартли рефлектор ёки муваққат нерв боғланишлари системаси. Динамик стереотипнинг ҳосил бўлиши кишида муайян малака ва одатларнинг таркиб топишини, кишининг муайян ҳаёт шароитларига мослашувини таъминлайди.

ЖИДДИИЛИК- ташқи кучли таъсир асосида юзага келадиган психик ҳолат.

ИЛҲОМ, ИЛҲОМЛАНИШ, РУҲЛАНИШ - психик ҳолат тури. Унинг таркибига стеник эмоция ва ижодий тафаккурлар киради. Стеник эмоция деганда, шахснинг ҳаёт фаолиятини, куч-ғайратини орғтирадиган барча психик ва ижобий жараёнларни фаоллаштирадиган ижобий ҳиссиёт тури тушунилади. Ижобий тафаккур - қўйилган амалий ва назарий вазифаларни янги усуллар билан ҳал қилиш, онгимизда янги тасаввур, тушунча ва ҳукмлар ҳосил қилиш, муайян янги нарса яратиш билан боғлиқ бўлган мураккаб тафаккур жараёни.

ИМПУЛЬСИВ ҲАРАКАТЛАР- ташқи ёки ички майл таъсирида онгсиз ёки қисман англанилган ҳолда бажариладиган ҳаракатлар. Импульсив ҳаракатлар асосан кичик ёшдаги болаларга хосдир. Баъзан импульсив ҳаракатларни нерв системаси толиққан катта кишиларда ҳам учратиш мумкин. Аксириш, эснаш, асаб тизимига йиғилиб қолган кучни сарфлаш, яъни оёқ-қўлларни ёзиб керишиш каби ҳаракатлар ҳам импульсив ҳаракатларга киради,

ИРОДА - шахснинг онгли ҳаракатларида, ўзини-ўзи тута билиши-да ифодаланадиган, айниқса, мақсадга эришиш йўлида учрайдиган, жисмоний ва руҳий қийинчиликларни енгиб чиқишида намоён бўладиган ихтиёрий фаоллигидир. Ирода ҳам бошқа руҳий ҳодисалар сингари объектив воқеликни, хусусан жамиятдаги, алоҳида кишилар ҳаётидаги заруриятни акс эттиришнинг махсус шаклидир. Шунинг учун ҳам ирода, ғарчи кишиларнинг ихтиёрий фаоллиги бўлса ҳам, объектив сабаблар шахснинг яшаш тартиби ва шароитлари билан белгиланади.

ИРОДА АКТИ- (акт - воқеа, ходиса, иш-ҳаракат) - ирода акти, унинг иш-ҳаракатлари ва тузилишидир. Иродада ихтиёрий, онгли иш ҳаракатлари иштирок этади. Иродавий ҳаракат одам олдида турган мақсадни тақозо қилади, яъни бу ҳаракат орқали одам нимага эришмоқчи эканлигини аёнлайди. Ирода актининг характерли белгиси ҳам истакдаги мақсадни аниқлашдан иборат. Кейин эса иродавий ҳаракатнинг муҳим босқичи мақсадга эришиш йўллари қандай бўлишини, қандай ҳаракатлар бу мақсадга

олиб боришини ўйлаш, унинг мақсадга мувофиқлигини чамалаб кўриш, мақсадга эришиш воситаларини танлаш ва уни амалга ошириш керак бўлади. Бу жараёнларнинг ҳаммаси ирода акти таркибига киради.

ИРОДАВИЙ ЗЎР БЕРИШ- муайян мақсадга эришиш йўлида уч-раган қийинчиликларни бартараф қилиш учун онгли равишда жисмоний ва ақлий кун сарфлашдан иборат фаоллик.

ИРОДА КУЧИ- шахснинг ўз олдига қўйган мақсадининг аниқли-гини уни амалга ошириш учун интилиши, мақсад йўлида маълум бир қарор қабул қилиш тезлиги ва уни ўз вақтида ижро этиши билан белгиланадиган ирода сифати, қийинчиликларни бартараф қилишда намоён бўладиган шахсий сифат.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ҲИСЛАР- (лот. intellectus - тушуниш, ақд демакдир.}. Ҳиссий бнлиш фаолияти билан боғлиқ бўлиб, у одамнинг ҳаққоний фикрларга ҳамда сохта, ажабланарли, шубҳали, тушунарли ёки тушуниб бўлмайдиган, ҳайратда қолдирадиган фикрларга бўлган муносабатидир. Интеллектуал қисларга ажабланиш, иккиланиш, ишонч ҳислари киради.

ҚАРОР ҚАБУЛ ҚИЛИШ - бир қанча вариантлар ичидан қулай вариант танлаб олиб масалани ҳал қилиш. Танланган вариант тамойили асосида иш кўриш.

КАЙФИЯТ- шахснинг муайян бир тусга солиб турувчи кучсиз ёки ўртача кучга эга бўлган, нисбатан барқарор умумий эмоционал ҳолати. Кайфият уни келтириб чиқарган сабаблар ёки шахснинг характер-хислатларига қараб кунлаб, ойлаб ҳам давом этиши мумкин. Кайфият бошқа эмоционал ҳолатлар каби ижобий ва салбий бўлади. Масалан: хушчақчақлик, ғамгинлик ва ҳоказо.

ЛИМБИК ТИЗИМ- бош миянинг ички билиш моҳияти, функционал жиҳатдан баъзи бир эмоционал ҳолатлар билан боғланишни англатади.

МОТИВЛАР КУРАШИ - шахснинг олдига бир эмас, бир қанча мақсадларнинг тўқнашиб қшиши, унд;а шахснинг иккиланишдан иборат бўлган ҳолат. Мотивлар кураши баъзан ақл билан ҳиссиёт ўртасидаги субъектив тўқнашувлар тарзида ҳам рўй беради. Мотивлар кураши узоқ муддатли ва қисқа муддатли деб аталадиган икки турга бўлинади. Мотивлар кураши кўпинча қарорга келиш билан тугалланади, яъни мотивлардан бирини танлаб олиш орқали бартараф қилинади. Мотивлардан бирини танлаб олиш қарорга келиш деб аталади.

МОТИВАЦИЯ- мотивлаштириш, шахснинг нима учун маълум вақтда бошқа фикр ва ҳаракатларни эмас, фақат шу фикр ва ҳаракатни бажаришга қарор қилганлигини далиллар, қонун ва қоидалар билан асослаб бериши, тушунтириб беришидан иборат иантиқий операция. Одамни фаолиятга фаол ундовчи сабаблар мажмуи.

МОТИВ- одамни муайян хатти-ҳаракатларга ундайдиган бош сабаб. Бу сабаб эхтиездир.

ПРАКСИК ҲИСЛАР- (юнон. praxis) сўзидан олинган бўлиб, иш, фаолият, юмуш деган маънони англатади. Праксик ҳислар шахснинг ҳиссий

фаолияти билан боғлиқ бўлган ва меҳнат фаолиятида кечириладиган хислардир.

СТЕНИК Х, ИСЛАР - (юнон. sthenos - куч) - шахснинг ҳаёт фаолиятини, куч-ғайратини ортгирадиган, барча психик жараёнларни фаоллаштирадиган ижобий ҳиссиёт тури.

ҲИССИЁТ - шахснинг воқеликдаги нарса ва ҳодисаларга, кишиларга ҳамда ўз-ўзига, меҳнатга бўлган муносабатларидан келиб чиқадиган ёқимли ёки ёқимсиз кечинмалардир. Масалан: хурсандлик, ҳафалик, ғазаб, рашк кабилар.

ҲИССИЁТНИНГ ИМПРЕССИВ ТОМОНИ - лог. impressio сўзидан олинган бўлиб, таассурот деган маънони англатади. Ҳиссиётнинг сигнал вазифаси психологияда ҳиссиётнинг импрессив томони деб аталади. Яъни ҳиссиёт оламда содир бўлаётган нарсалардан сигнал беради ва таассурот уйғотади.

ҲИССИЁТНИНГ ЭКСПРЕССИВ ТОМОНИ - лот. expressio деган сўздан олинган бўлиб, ифодалаш деган маънони англатади. Ҳиссий кечинмалар туфайли одам организмида содир бўлган ўзгаришларга мосланиш натажасида одам овозининг ўзгариши, мимика, имо-ишора, ихтиёрсиз ва онгли ҳаракатлар эмоционал ҳислатларнинг экспрессив томонидир.

ЭМОЦИОНАЛ ҲОЛАТЛАР - шахснинг эмоционал кучи, тезлиги ва барқарорлига билан белгиланадиган, воқеликка булган муносабатда ифодаланадиган турли ёқимли ва ёқимсиз кечинмалари. Эмоционал ҳолатларга кайфият, эҳтирос, рухланиш, аффект кабилар киради.

ЭМОЦИОНАЛ ТОН - ҳиссий тон - сезги ёки идрок жараёнида шахснинг идрок қилаётган нарсага, ҳодисага муносабатини ифодаловчи махсус эмоционал бўёқ, ёқимли ёки ёқимсиз кечинма, бевосита сезги ва идрок билан боғланган ҳиссиёт.

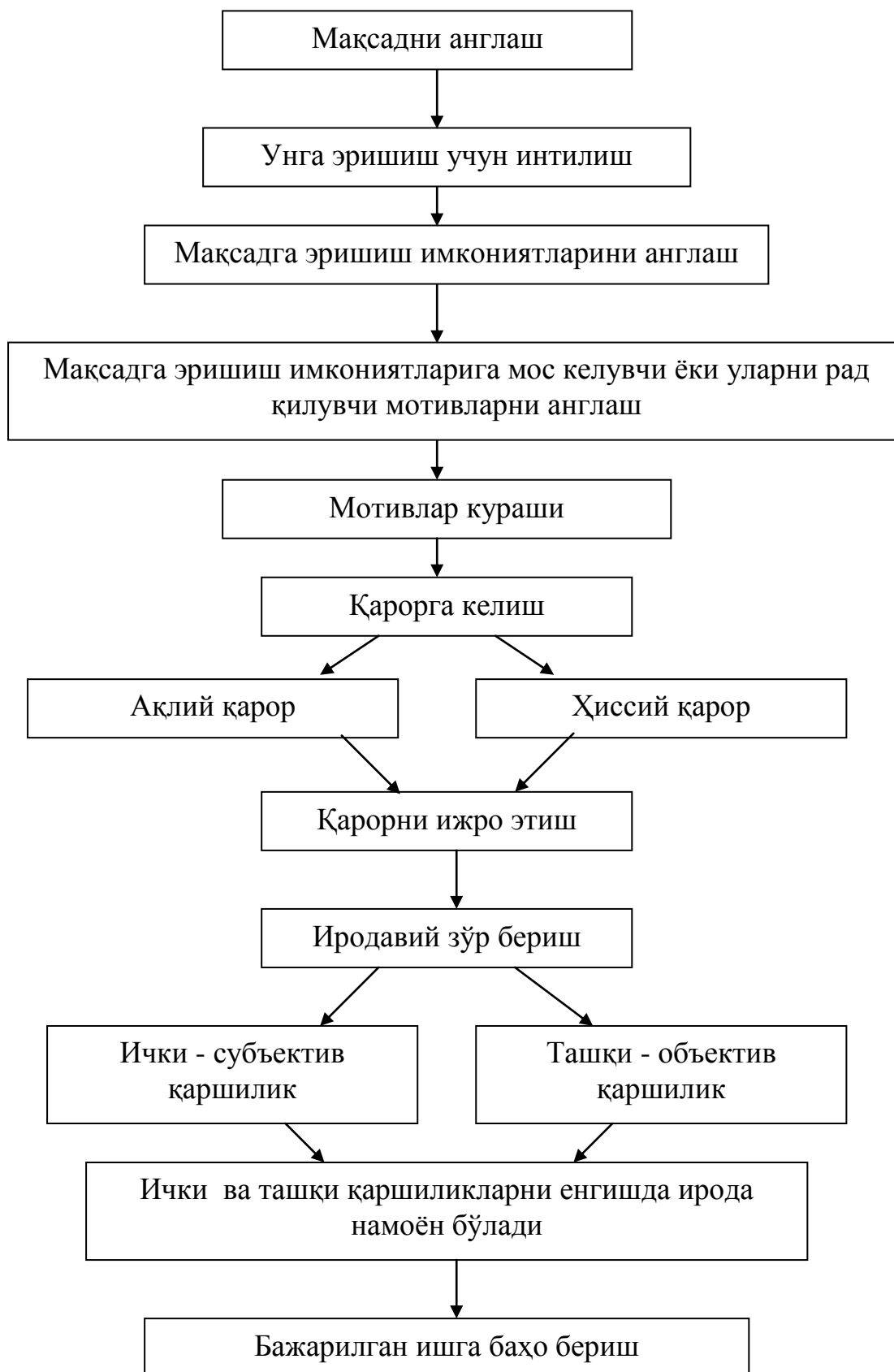
ЭСТЕТИК ҲИСЛАР - гўзаллик, кулги ёки фожиа, олижаноблик ёки разиллик, нафислик ёки кўполлик кабиларга бўлган муносабатдир.

ЭМПАТИЯ - одамларнинг эмоционал ҳолатини олдиндан кўра билиш, кишиларнинг ички кечинмаларини тушуниш қобилияти.

ЭМОЦИЯ - (лот. emoco - ҳаяжонлантираман, изтироблайман) - эмоция термини кўп ҳолларда ҳиссиёт термини билан бир маънода ишлатилади. Эмоция шахснинг воқеликка бўлган ўз муносабатини ҳис қилишидан келиб чиқадиган унинг эҳтиёж ва қизиқишлари билан боғлиқ бўлган ёқимли ёки ёқимсиз кечинмаларидир. (Ҳиссиёт терминига қаралсин).

Илова 1

Иродавий ҳаракатларнинг босқичлари



СЕМИНАР МАШҒУЛОТИ МАВЗУСИ ВА РЕЖАСИ
Умумий мавзу: "Шахснинг эмоционал-иродавий
ҳислатлари"

Мавзу: "Ҳиссиёт" .

Режа :

1. Ҳиссиёт ва эмоциялар ҳақида тушунча.
2. Ҳиссиёт ва эмоцияларнинг нерв-физиологик асослари.
3. Эмоционал ҳолатлар ва шахснинг эмоционал хусусиятлари.
4. Ақлий, ахлоқий ва эстетик ҳислар ва уларнинг шаклланиши.

Мавзу: "Ирода" .

Режа:

1. Ирода ҳақида тушунча.
2. Ирода акти ва унинг тузилиши.
3. Шахснинг иродавий сифатлари ва унинг таркиб топиши.
4. Иродани тарбиялаш ва ўз-ўзини тарбиялаш,

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Умумий психология. А.В.Петровский таҳрири остида Тошкент, "Ўқитувчи", 1992 йил.
2. Э.Розиев. Психология. Т. Ўқитувчи, 1994 йил.
3. В.М.Каримова, ФА.Акрамова. Психология. Тошкент. 2000 йил.
4. СЛ.Рубинштейн. Основы общей психологии. Москва, 1998 год.
5. Р.С.Немов. Психология. 2 томлик. 2 том. М., 1998 йил.

Интернет сайтлари

1. www.ziyonet.uz
2. www.pedagog.uz

Лаборатория машғулооти:

"Шахс фаолиятининг эмоционал-иродавийлиги?

1мавзу: "Ҳиссиёт" .

Топшириқ 1.

Эмоционал ҳолатнинг фаолият натижасига таъсирини ўрганиш.

ЗАРУР МАТЕРИАЛЛАР. Бир чизикли дафтар, қатор сўзлар, масалан: пиёла, жамоатчи, кишилар, мамлакат, шахсият, адоқачи, ем-хашак, чизғич, психология, ташкилот каби.

Топшириқнинг божарилиши: Экспериментатор ўзи танлаган ёрдамчиси билан хонанинг икки томонига биттадан талабани чақириб ёзув намуналарни чоғиштириш методидан фойдаланиб, ҳаракат малакаларининг шаклланиш жараёнини текшира.ти. Бунда синалувчилар экспериментаторнинг ўқиб бераётган оўзларини бермиган бир чизикли дафтарнинг чизикларига

теккизмагани холда, аввал кўзини юммай туриб, сўнгра кўзи боғлик холда ёзиб бориши керак.

Сўнгра ҳар иккала синалувчи ўртасида мусобақа ташкил қилиниб, юқоридаги топшириқ такрорланади. Топшириқнинг натижалари қуйидаги жадвалда қайд этиб борилади.

Топшириқдан кузатилгаи мақсад	Ҳар иккала тажриба		Йўл қўйилган хатоларнинг ўртача нисбати
	Кўз очиқ 1 2 3	Кўз боғлик 1 2 3	
Ҳотиржам шароитда ҳаракатдаги аниқликни ўрганиш			
Мусобақа шароитида ҳаракатдаги аниқликни ўрганиш			

Тажриба натижаларини таҳлил қилиш орқали эмоционал ҳолатнинг фаолият натижасига таъсири юзасидан хулосалар чиқарилади.

II Топшириқ

1. Қуйида берилган матнларни ўқинг, қайси бирида кўпроқ билиш жараёнилари ва қайси бирида хиссиёт ёки эмоция ифодаланаётганлигини аниқланг.
2. Буларни сиз қамдай белгилар асосида аниқладингиз?
 - A. Ҳар куни ишчилар шаҳарча устида тутун бурксиган ёғли ҳавода фабрика бизиллаб, ўкириб гудок берар ва бу гудокка итоаткор бўлиб қолган, мускулларига уйку билан ором беришга ушуролмаган ва лаблари табассумни билмайдиган кишилар, худди бир нарсадан чўчиган сувараклар каби кичкина, кўримсиз уйларида югурганларича кўчага отилиб чиқардилар. Улар совуқ тонг қоронғуси, тош тўшалмаган кўча бўйлаб, фабриканинг баланд-баланд тош қафасларига томон боришар, фабрика эса ўнларча ёғ боеган тўртбурчак кўзлари билан ифлос кўчани ёритиб, уларни лоқайд ишонч билан кутар эди. Кўчада уйкусираган одамларнинг бўғиқ овоз билан қий-қиришлари, шалоқ сўзлар билан сўкишлари эшитилар, фабрика томони-дан эса буларни бошқа овозлар - машиналарнинг оғир садолари ва буғнинг-гулдуриси қарши олар эди.
(А.М.Горький. "Она", I боб, 3-бет, Тошкент).

Б.Ғофур. Очликдан силлам қуриб, илигим пучайган чоғимда ҳам сизларга ялинмайман. Ахир бу кўзлардан оққан жигар қонлари, бева-бечора, етим-есирларнинг оху-зорлари кўнглингазни юмшатмайдими? Қачонгача кимхоб чопонлар, ёғлиқ паловлар учун бойларга зулм пичоғини қайраб берасиз? Ахир, бу дуолар, ривоятлар ниқобига яширинган зулмдан,

жафолардан биз курғурлар кимга дод, деймиз? Кимга? Бу ғурбатхонада нотавон йиғлаганларнинг, афсус-надомат чекканларнинг доду фарёдни ким тинглайди, ким? Гапиринг, шариат пешволари... (Ҳ,Ҳ.Ниёзий, "Бой ила хизматчи" драмасидан).

III. Топшириқ

Қуйидаги матштарни ўқинг ва ҳиссиётнинг қандай индивидуал хусусиятлари (кучи, чуқурлиги, барқарорлиги) намоён бўлаётгашшгини аниқланг ва изоҳланг.

А.Камол И. - VIII синф ўқувчиси. Ўқитувчи уни бир партадан иккинчи партага ўтказгани учун қаттиқ хафа бўлди, узоқ мушоҳада қилди, бутун дарслар давомида асабий, паришонхотир, хомуш ўтирди. Кейин ҳам узоқ вақт ўзига кела олмади.

Б.Салим Б. - IV синф ўқувчиси. Дарсда икки баҳо олганига йиғлаб юбораёзди ва ўзини тутиб қолди. Аммо 1-2 соат ўтар-ўгмас, ёмон баҳосини тамоман унутди, танаффусда боягидай қувноқ ва хотиржам эди.

В.Азиза М. - VIII синф ўқувчиси. Уни қувонтириш ҳам, кайфиятини бузиш ҳам, аччиғлантириш ҳам қийин. Синфда ўқувчилар қаҳ-қаҳ уриб кулсалар ҳам, у индамай ўтиради. У бу йил синфда қолиши ҳақидаги хабарни эшитди. Аммо бемалол ўтираверди.

II мавзу: "Ирода" .

I. Топшириқ.

Инсоннинг қуйидаги (иродавий, импульсив, автоматик) хатти-ҳаракатлари қайси ҳаракат турига киради?

А. Улуғ Ватан уруши йиллари эди. Фронт майдонларидан бирида жангчиларимиз қирувчи самолётимизни ерга мажбурий қўнганлишни кўриб қолиб, унинг ёнига чопиб бордилар. Қарасалар экипаж аъзолари қимир этмай ётарди. Қонга беланган учувчи штурвални ушлаган холда ўтирарди. Унинг оёғи тор-моэни босган бўйича қолган. Кўриниб турибдики, учувчи агар самолёт қўнаётган вақтда хатоликка йўл қуйилса, ёнғин бўлишини ҳисобга олиб. моторни ўчириб тўхтатиш мақсадида яраланган чап қўлини охири марта моторни ўчирадиган тугмага урган. Орадан бир қанча вақт ўтгач, у медпунктда ўзига келиб, гирих бўлган тишлари орасидан: "Топшириқ бажарилди... Экипажнинг аҳволи қандай? Самолет бутунми?" - деганича яна хушидан кетган. Б. Ўтказилган бир неча тадқиқотларнинг кўрсатишича, агар бир вақтда ҳам чироқ ёкиб, ҳам синалувчининг қўлига электр қўзғовчи билан таъсир килинса ва бу нарса бир неча марта такрорланса, у кейинчалик электр қўзғовчи бўлмаса ҳам, чироқ ёкилиши билан қўлини торта бошлайди.

**ЎТИЛГАН МАВЗУ БЎЙИЧА ТАЛАБАЛАРНИНГ БИЛИМЛАРИНИ ТЕСТ
ЁРДАМИДА ТЕКШИРИШ.**

1. Мотивация нима?
 - а) шахс фаоллитминг манбаи;
 - б) эҳтиёжларни қондиришга мойиллик;
 - в) мотивларнинг қоида, далил ва қонуниятлар билан асосланиши;
 - г) одамнинг хулқ-атвориға қараб хатти-ҳаракатларни таҳлил қилиш.

2. Мотив бу -
 - а) эҳтиёжларни қондириш билан боғлиқ бўлган фаолиятга мойиллик;
 - б) эҳтиёжларнинг ҳиссий намоён бўлиши;
 - в) шахс фаолиятининг махсус тури;
 - г) истаклар асосида ифодаланган эҳтиёжлар тизими.
3. Эмоция бу -
 - а) онгимизнинг маълум нарса ва ҳодисаларга йўналиши;
 - б) ёқимли ва ёқимсиз туйғуларининг намоён бўлиши;
 - в) дўстлик, ўртоқлик, уятчанлик, севги хисси;
 - г) шахснинг ижтимоий акс эттирувчи ички ва ташқи кечинмалари.

4. Ҳиссиёт бу -;
 - а) инсон психикасининг ўзига хослиги;
 - б) нарса ва ҳодисаларга бўлган муносабатимиз ва улардан ҳосил бўладиган кечинмаларнинг онгда акс этиши;
 - в) нарса ва ҳодисаларни, кечирилган туйғу ва ҳисларни эсда қолдириш, эсга туширишдан иборат психик жараён;
 - г) кишининг яшаш шароити, таълим-тарбияси ва атрофидагиларга бўлган муносабатида намоён бўладиган ииндивидуал хусусияти.

5. Эмоционал ҳолатларга нималар киради?
 - а) гуманизм, қизиқувчанлик, ранжиш, уялиш;
 - б) ҳиссий тон, канфият, эҳтирос, руҳланиш, аффект, жиддийлик;
 - в) ҳайрон қолиш, шубҳаланиш, ишонч, таажжубланиш;
 - г) ҳамкорлик, дўстлик, ўртоқлик, севги.

6. Олий ҳисларни аниқланг?
 - а) кайфият, ҳайрон қолиш, руҳланиш;
 - б) ахлоқий, ақлий, эстетик, праксик;
 - в) эҳтирос, эътиқод, дунёқараш;
 - г) ҳиссий тон, аффект, эмоция.

7. Ирода таърифини аниқланг -
 - а) нарса ва ҳодисаларнинг айрим хусусиятларини онгда акс эттириш;
 - б) мақсадга эришишда қийинчиликларни, тўсиқларни енгиш билан боғлиқ бўлган ихтиёрий, онгли ҳаракат;

- в) нарса ва ҳодисалар ўртасидага муносабатларнинг умумлашган ҳолда акс этиши;
 - г) кишининг маълум бир фаолиятни бажара олишга бўлган лаёқати.
8. Иродавий жараённинг энг муҳим хусусиятини аниқланг -
- а) ташаббускор бўлиш;
 - б) кучли иродага эга бўлиш;
 - в) ўз-ўзини тута билиш ва мустақиллик;
 - г) белгиланган қарорни ижро этиш.
9. Ирода сифатларини аниқланг -
- а) ҳамкорлик, самимийлик, одиллик;
 - б) инсонпарварлик, гуманизм;
 - в) ўз-ўзини тута билиш, мустақиллик, матонатлилик;
 - г) дўстлик, ўртоқлик, мухаббат ва севги.
10. Ахлокий ҳисларга нималар киради?
- а) ҳайрон қишиш, ишонч, иккиланиш;
 - б) бурч, виждон, виждоний бурч, масъулиятни ҳис қилиш;
 - в) эҳтирос, аффект, кайфият, эмоция;
 - г) таажжубладиш, иккиланиш, рухланиш.

ШАХС ПСИХОЛОГИЯСИ

Мавзунинг асосий масалалари.

1. Шахс ҳақида тушунча. Индивид, шахс, индивидуаллик.
2. Шахснинг фаоллиги ва унинг йўналиши.
3. Қизиқишлар.
4. Уз-ўзига баҳо бериш ва унинг талабчанлик даражаси.
5. Фрустрация ва шахснинг келажак режалари.
6. Конформизм. Дунёқараш ва эътиқод.
7. Шахснн экспериментал тадқиқот қилиш методлари.
8. Шахснинг шаклланиши.
9. Шахс ва ўзаро шахсий муносабатлар.

Мавзу бўйича амалий психологик тушунчалар

АУТСАЙДЕР - бу сўз чет эл ижтимоий психологиясида ишлатилади ва гуруҳ аъзоларининг психологик келишмовчилиги сабаблй бир- биридан юз ўгиришга сабаб бўлишини англатадиган атама.

ГУРУҲ - бир неча кишилар уюшмаси. Гуруҳ шартли ва реал бўлади. Шартли гуруҳлар одамларнинг маълум белгиларини ажратиб олиш билан бирлаштирилган гуруҳлардир. (ёши, жинси, миллати, касби ва....). Реал гуруҳлар - бу умумий макон ва замонда яшаб туриб, реал муносабатлар асосида бирлашган кишилар гуруҳи. Реал гуруҳлар: 1) махсус ташкил қилиниши ва 2) махсус ташкил қилинмаслиги мумкин.

ГУРУҲ БОСИМИ - гуруҳнинг айрим аъзолар мулоҳазаси ва интизомига таъсир қилиши.

ГУРУҲ, УЮШҚОҚЛАРИ - алоқа даражасини кўрсатувчи, гуруҳдаги одамларнинг бирлашиш таърифи. Гуруҳнинг меҳнатга қобилиятлилиги, гуруҳ уюшқоклигининг натажасидир. Гуруҳ уюшқоклиги унинг фаолияти, мақсади ва муваффақиятини белгилайдиган психологик хусусиятдир.

ДИФФУЗ ГУРУҲ - бир-бирига боғланган, аралашган тасодифий гуруҳдир. Фаолият жараёнида бевосита шахслараро муносабатда пайдо бўладиган гуруҳ.

ДУНЁ ҚАРАШ - шахснинг воқелик ва унга бўлган муносабатини ифодаловчи тасаввур, тушунча ҳамда қарашлари системаси, кишиларнинг фалсафий, илмий, ҳукукий, ахлоқий, эстетик идеал ва эътиқодларнинг йиғиндиси. Дунёқараш инсон фаолияти ва хулқининг умумий йўналишини бегилаб берадиган тизим.

ЕТАКЧИ - бошлиқ, йўлбошчи, етакчи; раҳбарликни амалга оширадиган, фаоллик кўрсатувчи гуруҳ аъзоси.

ЖАМОА - умумий фаолият мақсадлари асосида бирлашган, жамиятнинг бир қисми ҳисобланган ва шу жамият мақсадларига бўйсунадиган одамлар гуруҳи.

ЖАМОА НЕГИЗИ - умумий мулоҳазалар, кўрсатмалар ва ишлаб чиқариш қарорларини шакллантирадиган жамоадаги гуруҳ аъзолари.

ИНДИВИД- одамнинг инсонлик жинсига мансублиги, алоҳида тирик мавжудот, биологик турнинг намоёндаси.

ИНДИВИДУАЛЛИК - шахс психологик хусусиятларининг қайтарилмайдиган бирикмаси.

ҚИЗИҚИШ- одамнинг билиш жараёнлари билан боғлиқ бўлган эҳтиёжларнинг ҳиссий намоён бўлиши.

КИЧИК ГУРУҲ - фаолиятда биргаликда банд бўлган ва бевосита шахсий мулоқотга киришадиган гуруҳ аъзолари.

КОГНИТИВ НОСОЗЛИК- бир объект ҳақидаги қарама-қарши билимлар (фикрлар, тушунчалар) зиддиятидан келиб чиқадиган ноҳуш ноқулайлик кўзгатувчи, дунёқараш ва эътиқодларга мос келмайдиган ижтимоий ҳолат, ҳодиса.

КОМФОРМЛИК- мос келувчи, мослашиш; индивиднинг гуруҳ билан ташқи мувофиқлиги, ички норозиликка қарамай, унинг барча таъсирларига бўйсунуш. Комформлик психология ва социологияда икки хил маънода ишлатилади. Биринчидан, шахснинг гуруҳ билан ҳам ички, ҳам ташқи томондан мос келиши. Иккинчидан, шахснинг гуруҳ билан ташқи томондангина мос бўлиб, ички томондан эса гуруҳнинг тутган йўлига қарама-қарши бўлиб, ўз фикрида қолиши.

КОРПОРАЦИЯ- фақат ўз-ўзига ишлайдиган, фаолиятнинг мақсади ўз қобилигига ўралган гуруҳ. Корпорация ички мақсадлар асосида ташкил қилинган, мрхияти худбинликдан иборат бўлган уюшмадир.

КЎРСАТМА - шахснинг муайян фаолиятини (идрок, тафаккур, мақсадга мувофиқ ҳаракатлар ва ҳ.к.) бажаришга қаратилган, аввалги тажрибаси билан

белгиланган тайёргарлиги; кишининг муайян тарзда ҳаракатга ундовчи тайёргарлик шакли.

МАҚСАДГА ИНТИЛУВЧАНЛИК - шахснинг ўз хатти-ҳаракатларини барқарор ҳаётий мақсадларга бўйсундира олишда, мақсад йўлида ҳамisha тайёр, қатъий бўлишида ифодаланадиган характер хислати.

МОТИВ - (лотинча *movere* - ҳаракатлантираман) Мотив - муайян талабни, мақсадни қондиришга боғлиқ бўлган фаолкятга ундовчи омил, манба, сабаб. Одамни фаолиятга ундовчи асосий сабаб унинг эҳтиёжларидир.

МОТИВАЦИЯ - мотивларни асослаш - моговлаштириш - ўзи бажаришга қарор қилган мақсадни асослаб, тушунтириб бериш, фактлар ва қонуниятлар билан исботлаш, яъни одамни фаолиятдаги фаол иштирокка ундовчи сабаблар мажмуи.

ОБРЎ - шахсдаги кўпчилик томонидан эътироф қилинган фазилат, кадр-қиймат, атрофдаги бошқа кишиларга нисбатан таъсирли, нуфузли шахс.

ПСИХОЛОГИК ТУСИҚ- муайян фаолият ёки ҳаракат бажаришга ҳалақит берадиган сабаб, хусусан, муайян шахс ёки гуруҳлар билан мулоқот қилишга ҳалақит бериш.

РЕФЕРЕНТ ГУРУҲ, - киши ўз қарашларини, идеалларини, ишонч-эътиқодларини таркиб топтирадиган, гуруҳнинг фикр ва кўрсатмалари билан хисоблашадиган ва унинг берган баҳосини қадрлайдиган гуруҳдир.

СОЦИОМЕТРИЯ - Дж.Морено томонидан таклиф этилган ижтимоий психологик усул бўлиб, гуруҳдаги шахслараро таркибини, муносабатларни ўрганиш ва ўлчаш жараёни, усули.

ЎЗ-ЎЗИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ - шахс томонидан ўзининг ҳолатини бошқариш, англаш ва ўзига таъсир кўрсата билиш.

ЎЗ-ЎЗИНИ БАҲОЛАШ - шахснинг баҳолаш, ўз хатти-ҳаракатлари, имкониятларини, баҳолаш тизими. Ўз-ўзини баҳолаш ўзини тарбиялаш имкониятини беради. Қимматли ориентациялар - шахсинг жамиятдаги ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий нормалар тизимига муносабати.

ФАОЛИЯТ - барча тирик организмларнинг хусусияти, фаолият одамнинг ички (психик) ва ташқи (жисмоний) фаоллиги. Фаолият орқали одам яшаб турган олам билан реал алоқа ўрнатади ва у орқали одам нарсаларга, табиатга ва бевосита кишиларга таъсир қилади.

ФРУСТРАЦИЯ— (лотинча. *frustration* - бекорга кузатиш, бекор умидвор бўлиш, муваффақиятсизлик). Фрустрация ~ режаларнинг издан чиқиб, мақсаднинг йўқ бўлиб кетиши. Фрустрация кишиларнинг характер-хусусиятларида, турли кечинмаларида, хагги-ҳаракатларида намоён бўлади.

ЭМПАТИЯ- (юнонча *empathyēia* - биргалиқда дардлашмоқ). Бошқа одамларнинг психик ҳолатини тушуниш ва уларга ҳамдардлик билдириш қобилияти.

ЭҲТИЁЖ - организмнинг ҳаётини таъминловчи зарур шароитларни акс эттиришдан иборат фаолият мотиви, қондирилмаган муҳтожликни сезиш. Кишиларнинг ҳаётий зарур нарсаларга муҳтожлиги.

ЭЪТИҚОД - амалга оширилиши шахснинг кундалик эҳтиёжига айланган интилишлар, хатти-харакатлар ва дунёқараш тизими. Эътиқод кишининг маъдум соҳага доир мустаҳкам билимларига асослади, Эътиқодлар ҳаётий, илмий ва маънавий бўлиши мумкин.

1-илова

Шахснинг тузилиши (С Л.Рубинштейн)



СЕМИНАР МАШҒУЛОТИ МАВЗУСИ ВА РЕЖАЛАРИ
Шахснинг шаклланишн

Режа :

1. Шахс ҳақида умумий тушунча.
2. Шахс шаклланишини ҳаракатга келтирувчи кучлар.
3. Шахс шаклланишида ижтимоий муҳитнинг роли.
4. Ижтимоий таълим-тарбиянинг шахс шаклланишига таъсири.
5. Шахснинг фаолиятдаги фаоллиги ва фаолиятнинг шахс шаклланишидаги аҳамияти.

ҲОЙДАЛАНИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Умумий психологоя. А.В.Петровский таҳрири остида. Т, "Ўқитувчи", 1992 йил.
2. Э.Ғозиев. Психология. Тошкент. "Ўқитувчи", 1994 йил.
3. В.М.Каримова. Ижтимоий психология асослари - Тошкент, 1994 йил.
4. В.М.Каримова, Лсихология. Тошкент, 2000 йил.
5. Е.А.Климов. Основм психологии - Москва, 1998 год.

6. Р.С.Немов. Психология. ВЗ - хкн. - КнЛ. - М., 1998год.
7. СЛ.Рубинштейн, Основы общей психологии. - М., 1998 год.
8. А.К.Мунавваров. Оила педагогикаси. Тошкент, 1994 йил.

Интернет сайтлари

1. www.ziyonet.uz
2. www.pedagog.uz

ЛАБОРАТОРИЯ МАШҒУЛОТЛАРИ

Шахс ва унинг йўналиши

Топшириқ 1 .

Ўқувчилар ахлоқий мулоҳазаларининг барқарорлигини, ёш ва индивидуал хусусиятларини катта ёшдаги кишилар ва тенгқурлари иштирок этган шароитда экспериментал аниқлаш.

ЗАРУР МАТЕРИАЛ. Вазиятни ёки карама-қарши мазмунни ифода-ловчи ҳикоялар.

1. Назорат иши олиняпти. Сен ишни тўғри бажардинг. Ўртоғинг материални билмас экан, у сечдан кўчириб олишга илтимос қилади. Шунда сен нима қилар эдинг?
2. Сен назорат ишини бажаролмаяпсан. Ўртоғинг ўзидан кўчириб олишни таклиф қиляпти. Шунда сен нима қилар эдинг?
3. Бир гуруҳ ўртоқлар дарсни бузмоқчи бўлиб келишиб олдилар. Шунда сен нима қилар эдинг?
4. Танаффус вақтида бир ўртоғинг дераза ойнасини синдириб кўйди, Сен уни тасодифан кўриб қолдинг. Ўртоғинг айбни бўйнига олмоқчи эмас. Сен айбдорнинг исмини ўқитувчингга айтирмидинг?
5. Ўқитувчи бетоб бўлиб мактабга келолмади. Параллел синфдан бошқа ўқитувчи кириб топшириқ берди. Лекин болалар ишлаш ўрнига, ўйин билан машғул бўлдилар. Бу вақтда сен нима қилган бўлардинг?
6. Сен ёмон баҳо олдинг. Бунинг учун ота-онанг жазолашини биласан. Олган баҳоингни уйдагиларга айтирмидинг?

Топшириқнинг божарилиши. Ҳар бир синалувчи (синалувчилар ҳар хил ёшдаги ўқувчилар бўлиши мумкин) учта ҳикоя билан таништирилади. Ҳамма ҳикоялар ахлоқий талаблар жиҳатидан ухшаш бўлмоғи зарур, шунингдек, мазмунан бир оз фарқ қилиши мумкин.

1. Биринчи ҳикоя ўқилишида синалаётган одамга унинг жавобини ҳеч кимга билдирмаслиги айтилади.
2. Иккинчи ҳикоя ўқитилишида эса синалаётган кишининг мулоҳазалари бир ҳафтадан сўнг бутун синфга етказилиши айтилади;
3. Учтинчи ҳикоя ўқитилаётганда эса жавоби ўқитувчиларга ва ота-оналарга билдириш айтилади.

Ҳар бир ҳикоя билан танишиб чиқилгандан сўнг экспериментатор керак бўлган жавоб вариантларини айтади. Ўқувчи шулардан биттасининг остини чизиб қуйиб, "ҳа", "бўлса керак" дейди. Масалан, биринчи ҳикояни ўқиб бўлиб, у қуйидаги тўрт вариантдан бирининг остини чизиб қўймоқ керак.

Ҳикоянинг номи	Кўчиртираман		Кўчиртирмайман	
	ҳа	бўлса керак	ҳа	бўлса керак

Бажарилган топшириқ натижаларини ишлаб чиқиш. Барча мулоҳазалар икки гуруҳга бўлинади: яъни ахлоқий нормаларга мос мулоҳаза (масалан "Назорат ишини кўчиришга бермайман" деган мулоҳаза) ва ахлоқий нормаларга нолойиқ мулоҳаза ("Кўчиришга бераман"). Ёш категорияларга кўра, бу икки гуруҳ мулоҳазаларнинг микдорий солиштирилиши ўқувчиларнинг ахлоқий мулоҳазалари қайси томонга қараб ўзгараётганлигини аниқлашга ёрдам беради, яъни ахлоқий нормалар талаби (томони)гами ёки ахлоқий нормаларни бузиш томонигами.

Биринчи хикоя мулоҳаза бўйича мезон бўлиб қолади. Иккинчи ва учинчи хикояларга жавоб беришда четта чиқиладиган бўлса, яъни катталар *тазйиқида* ёки тенгдошлар *тазйиқида* бўлинса, унда ўқувчиларнинг ахлоқий мулоҳазалари етарли даражада қарор топмаганлигини кўрамиз.

Мулоҳаза хусусиятлари (қанча ва қандай мулоҳазалар мустаҳкам ёки беқарор, номустаҳкам бўлиб чиқди) ва сиёсатлаганларнинг хусусиятлари (қанча ўқувчи ҳар бир ёшда мустаҳкам, барқарор ёки мустаҳкам эмас бўлиб чиқди) таҳлил қилинади.

Топшириқ 2,

Инсон ўз-ўзини англашининг кўп қиррали томонларини топиш.

ЗАРУР МАТЕРИАЛ. Шахснинг айрим сифатларини тавсифловчи сўзлар: таъсирчанлик, мағрурлик, кўполлик, кўролмаслик, унутувчанлик, қасос-корлик, хафахонлик, эҳтиёткорлик, ҳозиржавоблик, илашимлилик, бепарволик ўзбилармонлик, мулоҳазакорлик, қатъиятлилиқ, ўзини тута билишлиқ, эҳтирослик, кўрқоклик, тиришқоклик.

Топшириқнинг бажарилиши.. Синалувчи берилган сўзлардан 5 қатор сўзлар гуруҳини тузади, Сўзларнинг қаторлари синалувчининг ўзи ҳақидаги куйидаги тасаввурларни тавсифлаб бериши керак;

Ҳозирги "мен" (ҳозирги вақтда мен ўзимни қандай деб ҳисоблайман);

Динамик "мен" (мен ўз олдимга қандай бўлишим кераклиги ҳақида қандай мақсад кўйдим);

Идеал ҳолдаги "мен" (ўзлаштириб олинган ахлоқ нормаси ва намуналарига мувофиқ ҳолда мен ўзимнинг қандай бўлишимни биламан);

Қелажак ёки эҳтимол тутилган "мен" (ўзимнинг фикримга кўра мен ким бўлиб етишмоғим керак);

Тасаввур қилинадиган "мен" (мен бошқаларга қандай бўлиб кўринишга инталаман).

Синалувчи биринчи қаторга ҳозирги вақтда ўзига кам даражада хос бўлган хусусиятларни ёзади. Сўнгра ҳозирги вақтда синалувчининг ўзига анчагина кўпроқ даражада хос бўлган хусусиятларни ёзади ҳамда шу тартибда ишни давом эттираверади. Қаторнинг охирига синалувчи учун энг

муҳим ва катта аҳамиятга эга бўлган (ўзига хос) хусусиятни ифодаловчи сўзларни ёзади. Худди шу тарзда қолган қаторлар ҳам тўлдириб борилади.

1 - қатор	2 - қатор	3 - қатор

Бажарилган топшириқ натижаларини ишлаб чиқиш. Беш қатор сўзларни ёзиб бўлингач, улар асосида график тузилади. Абсцисса ўқи бўйича шахснинг айрим хусусиятларини ифода этувчи сўзлар ажратиб қўйилади. Ордината ўқи билан эса, синалувчининг турли "мен"лари бўйича тасаввур қилган хусусият даражалари ажратиб ёзилади. Ишга тааллуқли бўлган нуқталарни бириктириш ёрдамида шахснинг ўз-ўзини англашга оид бешта чизиқни ҳосил қиламиз.

Топшириқ 3.

Ўз-ўзини баҳолаш савиясининг миқдорий ифодасини топиш.

ЗАРУР МАТЕРИАЛ. Шахснинг айрим фазилатларини тавсифловчи сўзлар: саранжомлик, бесаранжомлик, сермулоҳазалик, тажанглик, зеҳнли бўлиш, ғурурли бўлиш, кўрслик, хушчақчақлик, ғамхўрлик, ҳасадчилик, уятчанлик, самимийлик, изланувчанлик, инжиқлик, ишонувчашшқ, сусткашлик, хаёлпарастлик, ваҳимачи бўлиш, қасоскорлик, матонатлилик, нафислик, бемалоллик, асабийлик, журъатсизлик, ўзини тута билмаслик, жозибадорлик, жшзакилик, эҳтиёткорлик, илтифотли бўлиш, ҳаракатчанлик, гумонсирашлик, принципиаллик, шоироналик, кўролмаслик, очик чеҳралик, шилқимлик, бемаънилик, дадиллик, ишга берилиб кетиб ўзини унутиб юбориш, вазминлик, ачинишлик, номуслилик, чидамлилик, кўрқоклик, қизиқувчанлик, саботлилик, кунгилчанлик, бепарволик, ташаббускорлик.

Топшириқнинг бажариллиши. Ўз-ўзини баҳолаш савиясининг миқдорий ифодасини топишда куйдаги усулдан фойдаланилади.

Синалувчи олдин юқорида келтирилган сўзлар орасидан ўзида мавжуд бўлган хислатларни ифодаловчи сўзларни топади. Сўнгра ўзида қандай хислатлар бўлишими хоҳловчи сўзларни топади.

Синалувчи берилган сўзларни диққат билан кўриб чиқади, сўнгра уларни икки қаторга (ҳар қаторга 10-20 гача сўз) ёзиб чиқади. Биринчи қаторга ўзининг идеалига мос, иккинчи қаторга эса ўзида бўлмаслигани ифодаловчи сўзларни ёзади. Иккинчи қаторни шартли равишда "анти идеал" деб аташи мумкин. Биринчи қатордаги сўзлар "ижобий" кўпликни, иккинчи қатордаги сўзлар "салбий" кўпликни ташкил этгади. Улар мезон бўлиб ҳисобланади.

Сўнгра синалувчи "ижобий" ва "салбий" кўпликлар орасидан ўзвда бор хислатларга мос бўлган сўзларни топади. Бунда синалувчи мазкур хислатларнинг қандай ифодаланганлиги даражасини эмас, балки унинг ўзнда бор ёки йўқлигини кўзда тутмоғи зарур ("Ҳа" ёки "Йўқ").

Бажарилган топшириқ натижаларини ишлаб чиқиши. Синалувчи танлаб олган фазилатлар сони ҳар бир кўплик учун саналиб чиқилади ва тегишли мезон қаторидан умумий сўзлар сонига тақсимланади. Агар ижобий кўплик бўйича коэффициент бирга яқин бўлса, бу синалувчи ўзини ортиқча баҳолаб юборгани ва ўзига танқидий муносабатда бўлмаганидир. Салбий кўплик бўйича коэффициентнинг, ижобий кўплик бўйича коэффициентнинг ижобий кўгшик бўйича нолга яқинлиги ўзига етарли баҳо бермаганлигидир.

Коэффициентнинг 0,5 га яқин бўлиши синалувчининг ўзига хос нормал, ўрта баҳо беришини, шу билан у ўзини ортиқча баҳолаб юбормасдан, ўз-ўзига танқидий ёндашганлигини кўрсатади.

Ўтилган мавзу бўйича талабаларнинг билимларини тест ёрдамида текшириш

1. Шахс таърифини аниқпанг:

- а) одамнинг инсонлик жинсига мансублиги;
- б) ижтимоий тажрибани ўзлаштириш;
- в) жамият аъзоси сифатида одамлар билан муносабатда бўладш~ан конкрет инсон;
- г) инсон шахсининг характерли томони, ўз-ўзини англаш жараёни.

2. Индивид - бу:

- а) эҳтиёжларни қондиришга ҳаракат қиладиган одам;
- б) одамнинг инсонлик жинсига мансублиги;
- в) инсон психикасининг муҳим хусусияти;
- г) ўз-ўзини англаган ва ўзига баҳо берадиган одам.

3. Индивадуаллик - бу:

- а) шахснинг хаёт давомида ортгаргаи тажрибаси;
- б) чақалоқ, тилни ва оддий малакаларни ўзлаштира олмайдиган одам;
- в) шахс психологик хусусиятларининг қайтарилмайдиган бирикмаси;
- г) айрим психологик жараёнларнинг ҳар бир шахснинг ўзигагина хос бўлган хусусиятлари.

4. Шахс тузилишидаги биологик омилларни аниқланг:

- а) шахс шаклланиши ҳаракатга келтирувчи куч;
- б) инсоннинг жисмоний ривожланишига хос хусусиятлари;
- в) ирсият, мия ва нерв тизими хусусиятлари;
- г) тараққиётнинг ўзига хос қонуниятлари.

5. Фрустрация деб:

- а) инсоннинг ташқи таъсирларга мослашуви;
- б) гуруҳ манфаатларини хохловчи ва ундан ажралмаслик;
- в) у ёки бу муаммони ҳал қилишда ўз фикр мулоҳазаларини баён эта билмаслик;
- г) мақсадга эришиш йўлида учрайдиган ёки енгиб бўлмасдек туюладиган психологик ҳолат.

6. Конформлилик - бу:

- а) индивиднинг гуруҳ фикрларига ташқи томондангина кўшилиб, ички томондан эса қушилмай ўз фикрида қолиши;
- б) ўз фикрларини тасдиқлашга ҳаракат қилиши;
- в) инсоннинг ҳақиқат шартларига мослашуви;
- г) гуруҳларга кўшилишни хошлаши ва ундан ажралмаслига.

7. Шахс тараққиётини ҳаракатга келтирувчи кучларни аниқданг:

- а) ижтимоий муносабат ва инсоннинг фаолиятдаги фаоллиги;
- б) ижтимоий муҳит, таълим-тарбия ва фаолиятдаги инсоннинг фаоллиги;
- в) ўзаро муносабатлар;
- г) ижодий фаолиятда фаоллик кўрсатиш.

8. Қизиқиш - бу:

- а) инсом хатти-ҳаракатлари тизими;
- б) мазмун жиҳатидан фаркланадиган эҳтиёжлар;
- в) шахснинг қарашлари, тамойиллари ва уига интилитчи;
- г) инсоннинг билиш жараёни билан боғлиқ бўлган эҳтиёжларини эмоционал намоён бўлиши.

9. Эътиқоднинг таърифларингтаҳлил қиши:

- а) эҳтиёжларнинг намоён бўлиши;
- б) шахснинг ўз қарашлари, тамойиллари, дунёқарашларига мос ҳаракат қилишга ундовчи эҳтиёжлар тизими;
- в) англолмаган фаолият мотивлари;
- г) шахс дунёқарашининг ўзига хос хусусиятлари.

10. Дунёқараш - бу:

- а) эътиқод шаклида намош бўладиган эҳтиёж;
- б) истаклар сифатида ифодаланадиган эҳтиёжлар;
- в) билиш фаолияти билан боғлиқ бўлган эҳтиёжнинг маълум усулда қондиришга тайёргарлик;
- г) инсоннинг теварак-атрофдаги оламга ва унда ўзининг тутган ўрнига қарашларидан келтиб чиқадиган қарашлар тизими.

МУЛОҚОТ

Мавзунинг асосий масалалари

1. Мулоқот ва унинг кўп режали характери.
2. Турли гипдали мулоқот ва киши тафаккури.
3. Нутқ тўғрисида тушунча.
4. Нутқнинг вужудга келиши ва уни идрок қилиш.
5. Нутқнинг ўсиши

Мавзу бўйича асосий психологик тушунчалар

АФАЗИЯ- (юнон. а- инкор юкламаси, phosia — нутқ)- Афазия - бош мия ярим шарлари қобипшинг айрим қиоилари зарарланиши натижасида нутқнинг қисман ёки тўлиқ издан чиқишидан иборат психологик нуқсон.

БЕЛГИ- ҳиссий идрок қилинадиган нарса, ҳодиса ва воқеа бўлиб, у мулоқот жараёнида бошқа нарса ва ҳодисаинг ўрнши босади. Масалан: - йўл йуқ, ~> белгиси йўл ўнг томонга бурилади мазмунини билдиради.

БЕЛГИЛАР СИСТЕМАСИ (ТИЗИМИ) – белгилар бирлашмаси бўлиб, умумий қоидалар, уларнинг бир-бирига боғланиши билан амалда ифодаланади.

ДИАЛОГИК НУТҚ- бир неча суҳбатдошлар (кишилар) орасида фаоллик билан мулоқотда бўладиган нутқ тури.

ИНТЕРАКТИВ МУЛОҚОТ - (интерактив англиз сўзи - таъсир кўрсатиш). йнгерактив мулоқот суҳбатдошига насихат қилиш, маслаҳат бериш, огохлантариш, рағбарлантириш, амр-фармон бериш орқали таъсир кўрсатишдир.

КОММУНИКАЦИЯ- алоқа қилиш, фикр алмашилиш, ўзгаларнинг фикрини тушуниш ва уларга ўз фикрини тил воситаси орқали тушунтира олган қобилияти.

МОНОЛОГИК НУТҚ - бир кишининг нутқи. Фикр алмашув жараёнида фақат бир одам сўзлаб, бошқалар фақат уни идрок эгади.

МУЛОҚОТ- икки ёки ундан ортик кишиларнинг ўзаро тил ёрдамида муносабатда бўлгаш, информгшиялар алмаишш жараёни.

МУЛОҚОТ ТРЕНИНГИ- (тренинг- англизча "машқланиш") шахснинг умумий коммуникатив тайёргарлигини шакллантириш ва такомиллаштириш мақсадида қўлланиладиган машқ.

НУТҚ- тил ёрдамида кишиларнинг мулоқотда бўлиш жараёни, Кўпинча фаолиятнинг асосий тури сифатида ҳам қаралади, Нутқ ифодалаш, бирор нимани билдириш, таъсир кўрсатиш восигасидир. Нутқ - алоқа воситаси, тафаккур қуроли, алоқа жараёнинг ўзгинаси.

ПЕДАГОГИК МУЛОҚОТ – ўқитувчи, тарбиячи ва ўқувчилар билан ўзаро муносабат тури. Бунда педагог (ўқитувчи, тарбиячи) болаларнинг ёшига кўра ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўзаро муносабатда бўлади, уларга таълим-тарбия беради, уларнинг дунёқарашларини шакллантирадилар.

ПЕРЦЕПТИВ МУЛОҚОТ - ўзгалар нутқини идрок қилиш. Образни, ўзгаларнинг нутқини турли кишилар турлича идрок қиладилар, яъни баъзилар нутқи тўғри, мазмунига чуқур *тушуниб* идрок қилса, баъзи бировлар уни тескари тушуниши мумкин. Баъзиларга бир оғиз сўз, кўз қарашининг ўзи кифоя қилса, баъзи бировларга бир неча марга такрорлаш ҳам етмайди.

СЕМАНТИКА - маъно (суз, ибора маъноси). Сўз, жумла ва матннинг мазмуни.

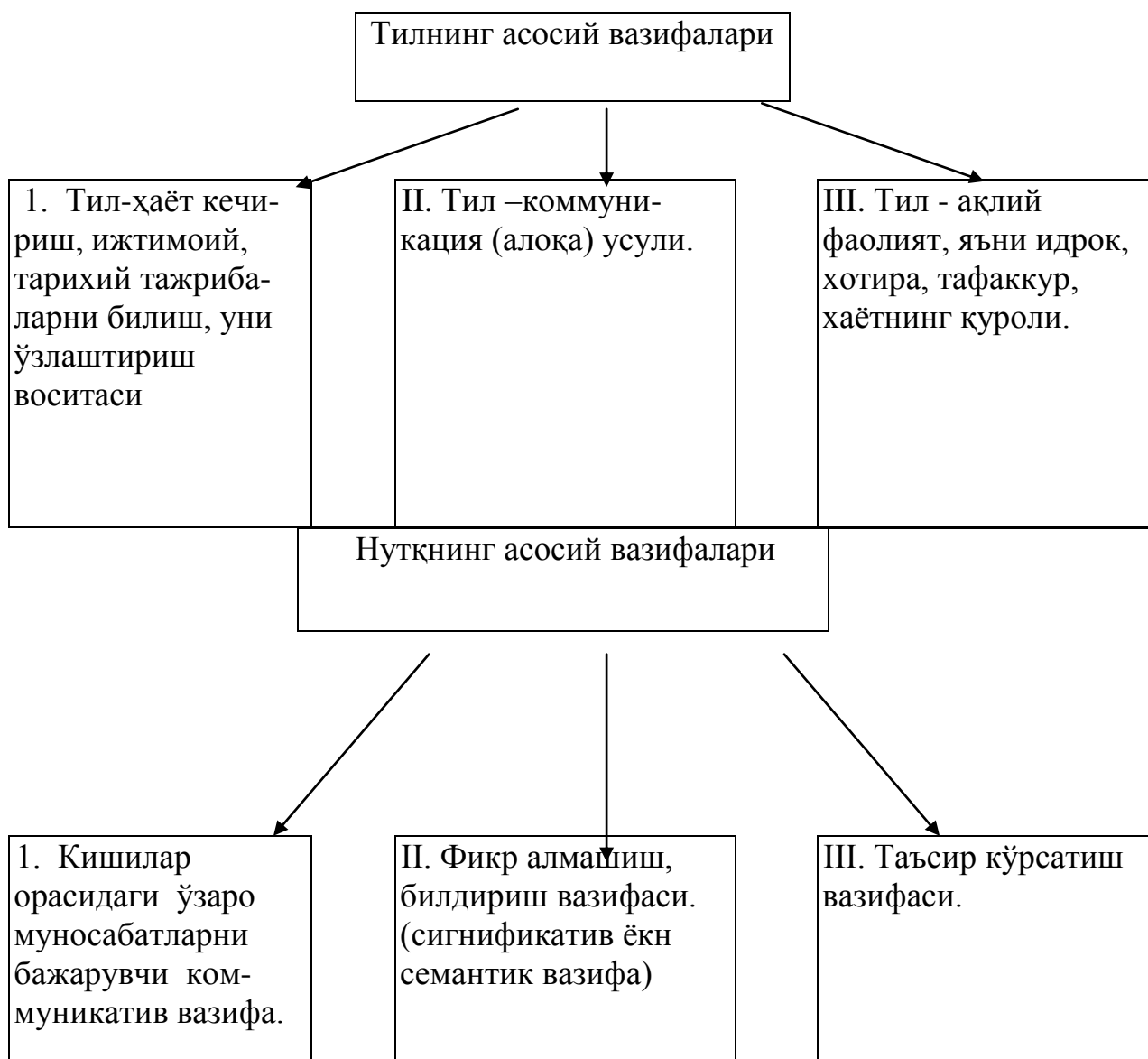
ТИЛ - (психологияда) - сўз белгилари тизими, кишиларнинг ўзаро фикрлашуви, сўзлар ёрдамида алоқа боғланишдан иборат ижтимоий ҳодиса,

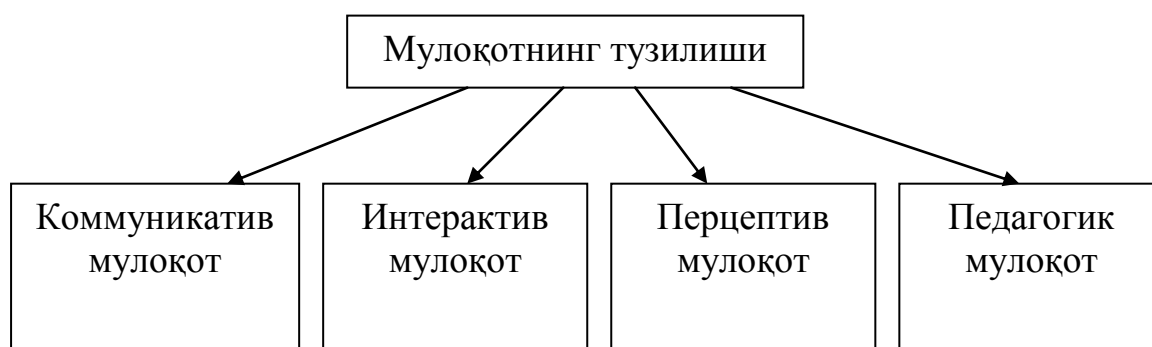
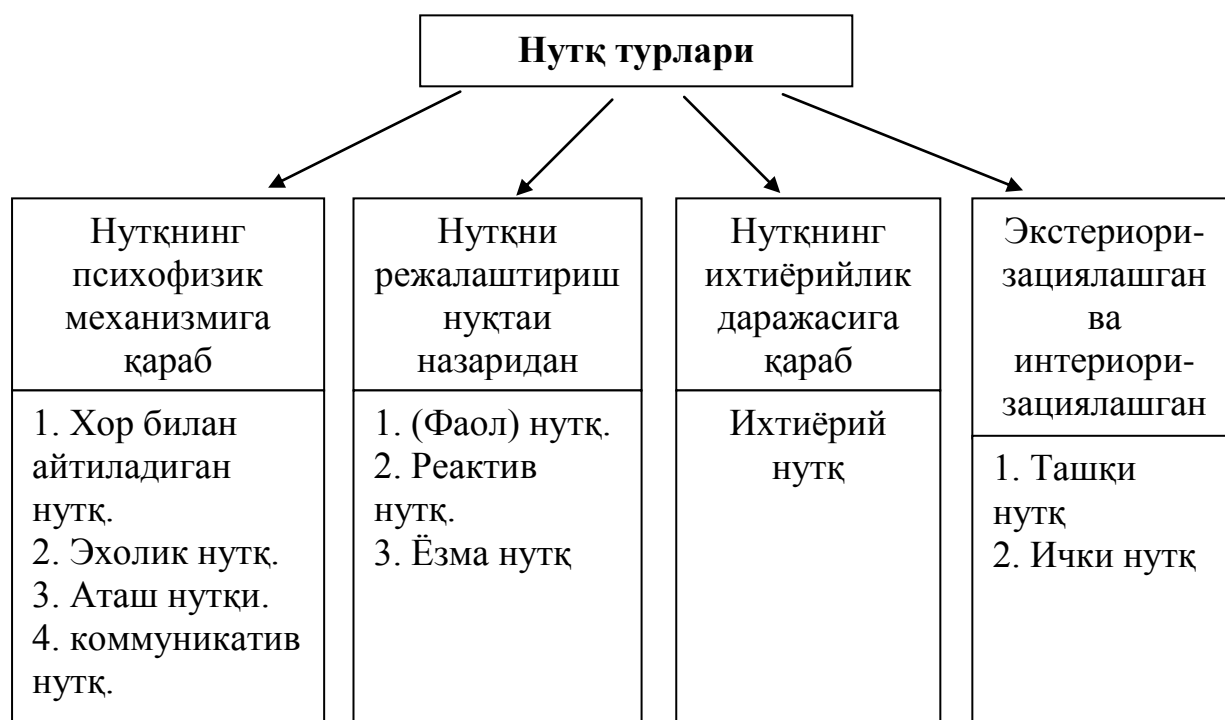
кишиларнинг бир-бирларини тушуниш курали, мулоқот воситаси, воқеликни идрок қилиш шакли.

Тилнинг асосий вазифаси:

1. тил ҳаёг кечириш, ижтимоий тажрибатарни билиш, уни ўзлаштириш воситаси эканлиги;
2. тил коммуникация (алоқа) усули эканлиги;
3. тил ақлий фаолият, яъни идрок, хотира, тафаккур, ҳаётнинг курали эканлиги. Бу функциялар ичида энг муҳими унинг коммуникация (алоқа) усули эканлигидир. Тилдан биз нут фаолиятида фойдаланамиз. Тил - алоқа воситаси.

ЭГОЦЕНТРИК НУТҚ - нутқ фаолияти, мактабгача тарбия ёшдаги болалар ўйин жараёнида ўз-ўзи билан сўзлашади. Эгоцентрик нутқ ташқи нутқнинг ички нутқда айланишида оралиқ звено деб тасаввур қилишдир.





**СЕМИНАР МАШҒУЛОТИ МАВЗУСИ ВА РЕЖАЛАРИ
"ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА НУТҚНИНГ РИВОЖЛАНИШИ"**

РЕЖА :

1. Бола нутқида фонетика ва грамматикани ўзлаштиришнинг босқичлари.
2. Тил вазифаси ва семантиканинг ривожланиши.
3. Таълим жараёнини ўзлаштиришда товуш ва грамматик тахяилнинг ўрни.
4. Нутқ ва шахснинг билиш фаолияти,

ҲОЙДАЛАНИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Умумий психология. А.В.Петровский таҳририда. Тошкент, 1992 йил.
2. Ёш психологияси ва педагогик психология, М.П.Давлетшин, таҳририда, Т., 1974 йил.
3. Н.И.Жинкин. Психологические основм развития речи ("В защиту живого слова" тўпламида) М., 1966 год.
4. А.Н.Леонтьев "Слова в речевой деятельности" "Наука" М., 1966 год.
5. Э.Ғозиев. Психология. Тошкент, 1994 йил
6. В.М.Каримова., Ф.А.Акрамова. Психология. Т., 1981 йил.
7. В.А.Кругецкий. Педагогик психологиянинг асослари. Т., 1976 йил.
8. М.В.Воҳидов. Психология. Т., 1981 йил.

Интернет сайтлари

1. www.ziyonet.uz
2. www.pedagog.uz

ЛАБОРАТОРИЯ МАШҒУЛОТИ

Топшириқ I.

Ассоциацияларни эркин кечиришга доир.

А. Талабаларга фикрларига келган ўнта сўзни тезлик билан айтиш вазифаси топширилади. Экспериментатор айтилган сўзларни ва уларнинг айтилиш тезлигини кузатиб боради. Бу пажриба нутқ билан тафаккурнинг узвий боғлиқлигини ва фикрнинг нутқда ифодаланишини исботлайди. Сўзларни фикр ва фикр манбаларига қараб гурухлаш мумкин. Келтирилган сўзлар манба жиҳатдан қанчалик тор бўлса, фикр манбага шунчалик умумлашган, воқелик онгимизда шунчалик чуқур акс этган бўлади.

Б. Экспериментатор ҳар бир талабага навбати билан 10 тадан сўз айтиб (кутубхона, касб, соғлиқ, автоматлаштириш, тезлик, интенсив, дифференциация каби) ҳар бир сўзни эшитиши билан фикрига келган биринчи сўзни айтиб жавоб қайтаришини талаб қилади.

Тажриба натижасининг тахлили талабаларнинг сўз кўзговчисига берган жавобининг мувофиқлиги, билимдонлиги, умумлаштириш даражаси хақидаги маълумотни беради.

Топшириқ II.

а) ўзбек тилидаги унли ва ундош товушларнинг маъно салмоқлари бир хил эмаслигини аниқлашга доир.

Экспериментатор доскага ундош товушлари тушириб қолдирилган сўзларни ёзади.

масалан: -е-и; о-о-о; у-и-о; -е-у-н-а кабилар.

Талабалар тушириб қолдирилган ундош товушлар иштирокида сўзлар тузишлари керак. Шубҳасиз, талабалар берилган сўзларни аниқлашда қийналадилар.

Экспериментатор, айнан, шу сўзларнинг унли товушлари ўрнига чизикчалар чизиб ундош товушлари асосида беради.

Масалан: с-м-л-т; -зб-к-ст-н; с-зг-; р-сп-бл-к кабилар.

Тажриба натижасида талабалар ўзбек тилида, рус тилида бўлгани каби, сўз ясашида маъно салмоғи асосан ундош товушлар орқали берилишини тушуниб оладилар.

б) экспериментатор куйидаги сўзлар иштирокида карточкалар тарқатади. Масалан: юз, ок, дам, чирой, от кабилар.

Талабалар берилган сўзларнинг синонимларини (юз, афт, жамол, башара) ва омонимларини (юз - сон, юз - от каби) топишлари керак:

в) паст; қаттиқ, катта, енгилтаклик каби сўзлар иштирокида тузилган карточкаларга жавоб берилган сўзларнинг антонимларини топишлари керак.

Топириқ III.

Талабалар сўз бойлигининг фаоллик даражасини аниқлаш.

ЗАРУР МАТЕРИАЛ. Синалувчининг 300 сўздан кам бўлиган нутқ намунаси. Бунга синалувчининг муайян мавзу юзасидан ёзган иншоси, расм ёки кинофильмга ёзган тақриздан намуна сифатида фойдаланиш мумкин.

Топириқнинг бажарилиши. Экспериментатор барча синалувчиларга муайян бир мавзуда иншо ёки муайян бир расм, ёки бўлмаса, кинофильмга тақриз ёзишни буюради. Вақтни тежаш мақсадда талабаларнинг аввалги ёзган иншоси ёки бошқа иш коғозларидан фойдаланиш мумкин. Сўнгра матндаги сўзлар куйидагича таҳлил қилинади:

1. Нутқ намунасидаги сўзларнинг умумий сони.
2. Матнда фақат бир мартагина қўлланилган сўзларнинг сони.
3. Нутқ намунасининг биринчи юзлиги, иккинчи юзлига ва учинчи юзлигида учраган сўзларнинг сони.

Тажриба натижаларини жадвалда куйидагича ифодалаш мумкин:

Синалувчининг исми, фамилияси	Нутқ, намунасининг тури ва сони	Сўзларнинг умумий сони	Турли сўзларнинг сони			Фақат бир мартагина қўлланилган сўзларнинг сони	Синалувчининг тутган ўрни
			1	2	3		
		-					

МАВЗУ БЎЙИЧА ТЕСТ НАМУНАЛАРИ:

1. Мулоқот - бу:
 - а) ҳаётини муҳим масалаларни бошқа одамлар билан ҳал қилиш жараёни;
 - б) инсоннинг амалий ва назарий фаолиятини ташкил қилиш усули;
 - в) эътиқод, дунёқараш ва идеалларнинг шаклланиш жараёни;

- г) болаларда ақлий, ахлоқий хисларнинг пайдо бўлиш жараёни.
- 2. Педагогик мулоқот татрифини аниқланг: -
 - а) педагогик кузатувчашшқ, ташаббускорлик билан боғлиқ бўлган жараён;
 - б) педагог ва ўқувчиларнинг ўзаро биргаликда ҳаракат қилиш усули;
 - в) таълим-тарбияни бошқариш жараёни;
 - г) ўқувчилар жамоаси билан муносабат.
- 3. Мулоқотнинг муҳим томонларини кўрсатинг: -
 - а) суҳбатлашиш;
 - б) нутқ фаолияти;
 - в) бир-бирини тушуниш, ҳиссий муносабат;
 - г) биргаликда ҳаракат қилиш, идрок қилиш ва маълумотлар алмашиш.
- 4. Тарихий шаклланган мулоқот воситаси бу: -
 - а) оғзаки нутқ;
 - б) ёзма нутқ
 - в) тил;
 - г) ички нутқ.
- 5. Инсониятнинг маданий тажрибасини наслдан наслга қолдириш, уни ўзлаштириш ва синаш воситасини аниқланг.
 - а) онг;
 - б) меҳнат фаолияти;
 - в) тил;
 - г) ўқув фаолияти.
- 6. Коммуникатив муносабатларда кенг фойдаланштадиган нутқ:
 - а) ички нутқ;
 - б) оғзаки нутқ;
 - в) ёзма нутқ;
 - г) афазиялар.

ДИҚҚАТ

Мавзунинг асосий масалалари.

1. Диққат психик фаолиятнинг йўналиши ва тўпланиши сифатида.
2. Диққатнинг физиологик механизми. Ориентировка фаолияти ва диққат.
3. Диққат турлари ва уларнинг қиёсий тавсифномаси.
4. Диққат хусусиятлари (сифатлари),
5. Ўқиш жараёнида диққатнинг шаклланиб бориши.

Мавзу бўйича асосий психологик тушунчалар.

ДИҚҚАТ - психик фаолиятнинг маълум бир объектга йўналтирил иши ва унинг устига тўпланиши.

ДИҚҚАТНИНГ КЎЛАМИ - айти бир вақтда одамнинг диққат доирасига сиғиши мумкин бўлган нарсалар миқдори.

ДИҚҚАТНИНГ КЎЧИШИ диққатнинг нарсдан иккинчи бир нарсага, бир фаолиятдан бошқа бир фаолиятга ўгиши.

ДИҚҚАТНИНГ ТАҚСИМЛАНИШИ - айти бир вақтда диққатимизнинг бир неча нарсага қаратилиши, бўлиниши.

ДИҚҚАТНИНГ БАРҚАРОРЛИГИ- диққатнинг узок вақтгача маълум объектга қаратилиб, унинг устида тўпланиб туриши.

ДОМИНАНТА - бош мия пўстида ҳамиша қўзғалишнинг устун ва хукмртшиқ қкиувчи гоксак даражадаги қўзғалиш маркази, А. А.Ухтомскийнинг таълимотига мувофиқ доминанта принципи (тамойили) диққатнинг физиологик аюсини ташкил этади.

ИНДУКЦИЯ- И.П.Павлов томонидан кашф этилган нерв тизими физиологияси қонуни. Индукция қонунига мувофиқ бош мия пўстининг бир жойида майдонга келган қўзғалиш жараёнлари бош мия пўстининг бошқа жойларида тормозланиш жараёнини юзага келтиради, аксинча, бош мия пўсгининг айрим жойида юзага келган тормозланиш жараёни бош мия пўстининг бошқа жойларида кучли қўзғалишнинг пайдо бўлишига олиб келади.

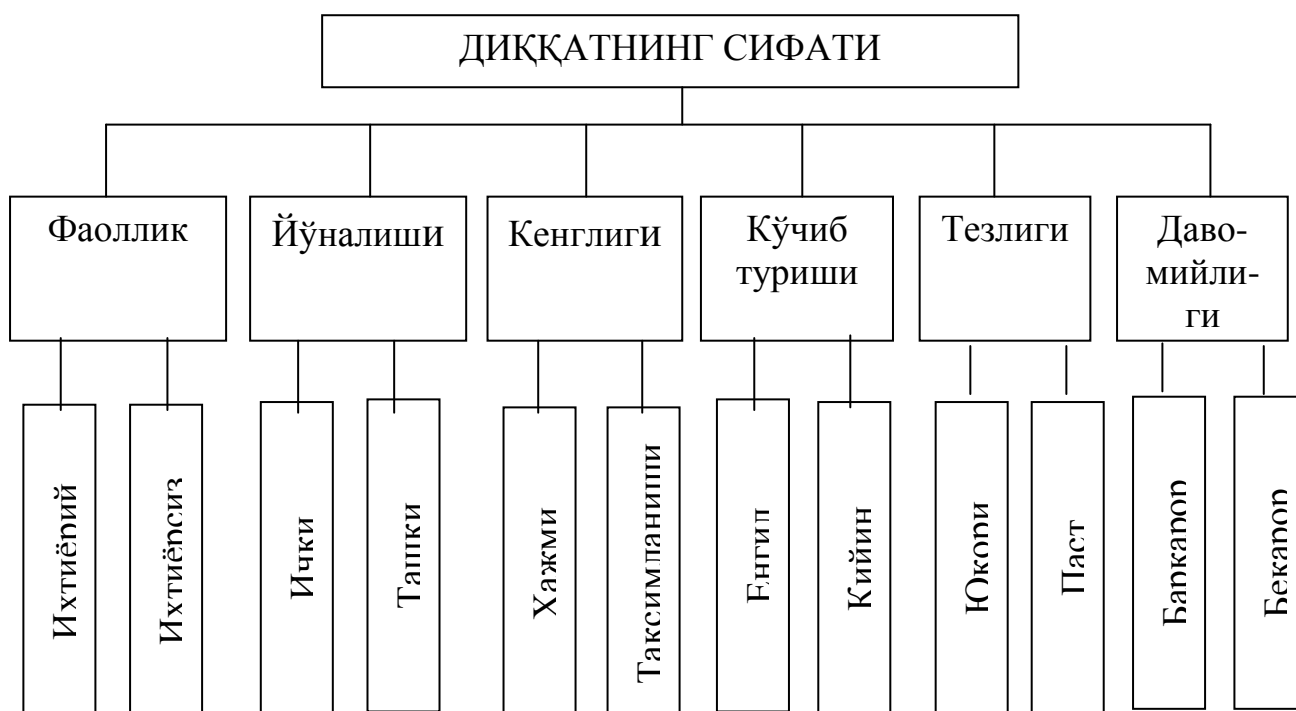
ИХТИЁРСИЗ ДИҚҚАТ - тўсатдан таъсир этиб, бирон сабаб туфайли бизнинг хоҳишимиздан ташқарида ҳосил бўладиган диққат.

ИХТИЁРИЙ ДИҚҚАТ- олдиндан белгиланган қатъий бир мақсад асосида ва онгли равишда диққатимизнинг маълум бир нарсага қаратилиши, йўналиши ва унинг устида тўпланиши.

ИХТИЁРИЙ ДИҚҚАТДАН СЎНГГИ ДИҚҚАТ - психик фаолият, онгнинг муайян объектга аввало ихтиёрий равишда қаратилиши, сўнгра унинг ахамияти тушунилган сари ўз-ўзидан ихтиёрсиз диққатга ўтиш жараёнидаги диққат тури.

МАРКАЗЛАШГАН ДИҚҚАТ- фақат биргина нарсага қаратилган ва унинг устида тўпланган диққат.

ПСИХОФИЗИОЛОГИК ИНДИКАТОР - психофизиологик манба. Диққатнинг нерв- физиологик манбаи. Академик И.П.Павлов таълимотига биноан, оптимал (хукмрон) қўзғалиш ўчоғидан иборат. Ухтомский таълимотига биноан, у доминанта тамойилидан иборатдир.



СЕМИНАР МАШҒУЛОТИ МАВЗУСИ ВА РЕЖАЛАРИ:

1. Дикқат ҳақида тушунча
2. Дикқатнинг физиологик механизмлари.
3. Дикқат турлари
4. Дикқатнинг хусусиятлари
5. Дикқатнинг таълим жараёнида шаклланиши ва унда ўқитувчининг тутган ўрни.

ҲОЙДАЛАНИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. "Умумий психологя" Педагогика олий билимгохларининг талабалари учун дарслик. А.В.Петровский таҳририда. Тошкент, 1992 йил.
2. Н.Ф.Добринин "Произвольное и непроизвольное внимание". Москва, 1985 год, 18-том.
3. Р.С.Немов. Психология. Москва, 1990 йил.
4. Нейрофизиологические механизмы внимания. (Под ред. ЕД.Хомской). М.МДУ нашриёти, 1979.
5. Гальперин, С.А. Кабилицкая. Экспериментальное формирование внимания. Москва, МДУ наш. 1974.
6. И.В.Страхов. Воспитания внимания школьников. (Хрестоматия по вниманию). Москва, МДУ наш., 1976.
7. К.Даминов. У.Отавалиева. Х.Иброҳимов. Психологиядан семинар ва лаборатория машғулоти. Тошкент, 1994 йил
8. Л.П.Хохлова. Талабалар учун психологиядан топшириқлар. Тошкент., 1992 йил.

Интернет сайтлари

1. www.ziyonet.uz
2. www.pedagog.uz

ЛАБОРАТОРИЯ МАШҒУЛОТИ

Топшириқ 1.

Иструкция. Талабаларга қуйидагича топшириқ берилди.

- Ҳозир мен сизларга бир сония ичида бир қанча ёзилган сонларни курсатаман. Унда қандай сонлар ёзилганлигани диққат билан кўриб олинг. Мен расми кўрсатиб бўлгач, мазкур сонларни бир-бирига қушиқ ва натижасини ёзинг.

Кейин ичда "бир, икки..." деб санаб, бир сония ичда талабаларга ичига рақамлар ёзилган учта турли геометрик фигураларнинг расми кўрсатилади. Улар қуйидагича бўлиши мумкин: квадрат - саккиз, учбурчак - уч, айлана - тўққиз.

Талабалар натижани чиқариб бўлишгач, улардан қайси фигура ичига қандай сон ёзилганлига сўралади.

Қўлга киритилган материаллардан диққат хусусиятларининг (ҳажми ва бўлиниши) намоён бўлиши тўғрисида ва диққатда установканинг роли ҳақида хулоса чиқарилади.

Топшириқ II

1. Синалувчи харфларни алфавит тартибида айтади ва ҳар бир ҳарфдан сўнг маълум бир сонни ҳам кўшиб айтади. Бунда А. ҳарфига бирни, ундан кейинги харфларга уч сонини кўшиб, яъни а - бир, б - тўрт, в - етти, г - ўн, д - ўр уч ва шу тарзда "ф" ҳарфигача айтилади. Сарфланган вақт доскага ёзиб кўйилади. Мазкур тажрибани яна икки-учта талаба такрорлайди.

2.

а) синалувчи доскага 1 дан 20 гача бўлган сонларни еза бошлайди ва бир вақнинг ўзида бу сонларни овоз чиқариб тескарисига - 20 дан 1 га караб ўқийди ва ҳоказо.

б) синалувчи китобдан бйрор нарсани овоз чиқариб ўқийди ва айни пайтда доскага бошка .бир нарсани (масалан: + - + - - + -ва қ.з.) ёзади.

Қолган талабалар бу ҳар иккала ишнинг қай даражада осон ва баб-баравар бажарилишини кузатиб борадилар. Мазкур тажрибани яна 2-3 талаба такрорлайди.

Экспериментатор диққатнинг бўлинишига доир бу тажрибалар якунини талабалар ҳамкорлигида умумлаштиради.

Топшириқ III

Диққатнинг барқарорлигини Бурдоннинг коррекцион жадвали ёрдамида аниқлаш.

Инструкция. Тажрибанинг номи эълон қилинган, ҳар бир талабага илгари тайёрлаб кўйилган Бурдон жадвалидан иккитадан тарқатилади. Жадваллардам бириюшг юқори қисми ўнг бурчагага "Синов тажриба", иккинчисининг шу жойига эса "Асосий тажриба" деб ёзилган бўлади.

Синов тажриба учун

БУРДОН ЖАДВАЛИ

АМКЗ

ГХБКШЗПЮВРБХПАЕТДЖСГРВ
ХСЮГИКВПДРГМАИТКОБЕМФОИ
ЮШДЗЖВПЕПЧНВСЖУЛХЮРХБЯЗ
ШИОСВЧЕХТЕСПМНОРЖХШНАЕЧ
ЮПЖВЛЮФОПВАКЧМКЧЭШАЖКЯ
ДХИСВПБЮЖРСПВУЮШАТХСГМК
РАТЮДДРГРЛВРГАМКЕТНЗОУ
БХФПЛЖШЯИСЮДЮХВТУЧПЯИХ
СФНПДСРКГ

Талабаларга синов тажриба учун тайёрланган жадвал ва қаламнинг кўлга шшниши айтилгач, бажарилиши керак бўлган иш тартиби тушунтирилади:

"Олдингизда ҳарфлар ёзилган қоғоз гурибди. Сизлар бу ҳарфларни диққат билан кўздан кечириб, уларнинг ичидан АМКЗ ҳарфларини топиб, вертикал чизиклар билан ўчириб чиқасизлар. "Бошланглар" дейилгандан сўнг ишга киришасизлар ва "тўхтанглар" деганимизда ишни тўхтатасизлар".

Талабалар томонидан берилган айрим саволларга жавоб қайтарилгач, синов тажриба бошланади. У бир дақиқача давом этади. Кейин асосий тажрибага ўтилади.

1. Инструкция такрорланади. Бунда ҳам юқоридагига ўхшаб АМК!5 ҳарфлари вертикал чизиклар билан ўчирилиши зарурлига таъкидланади.

2. Талабаларга тажрибанинг ҳар бир дақиқаси ўтгач "Чизикча кўйинг" деган бўйруқ берилади деб огоҳлантирилади. Буйруқ берилган пайтда қайси ҳарфга келган бўлсангиз шу ҳарф устига чизикча кўйишингиз зарур деб уқтирилади.

3. Асосий тажрибадан синов тажрибадан фарқли ўлароқ 8-10 дақиқа давом этади. Иккинчи, тўртинчи ва олтинчи дақи қаларда кўшимча кўзғовчи ҳам, (масалан қалам билан столга бир маромда уриш орқали ишга солинади. Асосий тажриба тугагач, натижа куйидагича тартибда ишлаб чиқилади:

1. Асосий тажрибанинг ҳар бир минута бўйича куйидагича кўрсаткичлар ҳисоблаб чиқилади:

а) ўчирилиши лозим бўлган ҳарфларнинг умумий сони;

б) улардан ўчирилмай қолган ёки нотўғри ўчирилган ҳарфларнинг миқдори.

2. Мазкур кўрсаткичларнинг 1,3,5,7, ва 2,4,6,8, минутлар бўйича жами.

Диққатнинг биринчи, учинчи, бешинчи ва иккинчи, тўртинчи, олтинчи, саккизинчи барқарорлик даражаси ҳисоблаб чиқилади. Бунинг учун дастлаб тўғри ўчирилган ҳарфлар сони айириб ташланади ва ҳар бир минутда кўздан кечирилган матндаги ўчирилиши керак бўлган ҳарфларга нисбатан тўғри ўчирилган белгилар фоизи (%) ҳисоблаб чиқилади. Натижа (% фоиз ҳисобида) диққатнинг куйидаги барқарорлик нормасига асосланиб кўрсатилиши мумкин.

Энг яхши кўрсаткич -81-100

Яхши кўрсаткич - 61 - 81

УЎртача кўрсаткич - 41 - 61

Паст кўрсаткич - 21-40

Диққатнинг барқарорлигини аниқлашда синалувчига кўшимча кўзғовчи орқали таъсир кўрсатилган иккинчи, тўртинчи, олтинчи, саккизинчи минутлардаги кўрсаткич, айниқса, характерли ҳисобланади. (Тажриба "Практикум по психологии" Ленинград, 1970, китобидан олинади).

Топшириқ 4.

Диққатнинг кўчиши. Диққатнинг кўчиш хусусиятини қора-қизил ранглар ёрдамида текшириш.

ЗАРУР МАТЕРИАЛ: Қора қизил жадвал

Қора ранг (Сатрдаги 1дан 25 гача ва қизил ранг сатрдаги 1дан 24 гача) бўлган рақамлар логик эсда олиб қола олинмайдиган қилиб, тасодифий комбинацияларга бўлинган.

Тажрибанинг бориши: Синалувчига дастлаб (1-серия) сонлар миқдори ортиб боровчи қора тус сатрдаги 1 дан 25 гача бўлган рақамларни кўрсатиш таклиф қилинади. Бунга қанча вақт кетганлиги секундомер ёрдамида аниқланади ва синалувчининг берган жавоби баённомага ёзиб борилади. Кейин (2-серия) синалувчи сонлар миқдори камайиб боровчи қизил ранг сатрдаги 1 дан 24 гача бўлган рақамларни ўқийди. Ва, ниҳоят, синалувчига (3-серия) қора тус сатрда сонлар миқдорининг ортиб, қизил ранг сатрда эса камайиб боришини навбатма-навбат кўрсатиш таклиф қилинади. Баённома ёзиб боровчи иш характери ва унга кетган вақтни ҳамда йўл қўйилган баъзи хатоларни ҳисобга олиб боради.

Топшириқ натижаларини ишлаб чиқиш. Баённома ёзиб боровчининг ёзуви асосида учала серия топшириқни бажаришга кетган вақт ва йўл қўйилган хатолар қуйидаги жадвалга ёзилади.

Кўрсаткичлар	1-серия	2-серия	Биринчи - иккинчи серия	3-серия
Вақт				
Хатолар				

3-серияда, гарчи 1 ва 2-сериядаги фашият турлари айнан бажарилган бўлса-да, бунда сарфланган вақт дастлабки вақт миқдорига тенг эмас. Ҳар икки вақт миқдори орасидаги фарқ синалувчи диққатининг бир фаолият туридан иккинчисига кўчиши учун кетган вақтни кўрсатади.

МАВЗУ БЎЙИЧА ТЕСТ НАМУНАЛАРИ:

1. Диққатнинг таърифи: -
 - а) нарса ва ҳодисаларни яхлит акс эттириш;
 - б) нарса ва ҳодисаларни умумлаштириб акс эттириш;
 - в) ҳар қандай фаолиятнинг зарурий шарти;
 - г) психик фаолиятнинг муайян объект устига йўналиши ва тўпланиши.
2. Диққат турлари - бу:
 - а) диққатнинг кўчиб туриши;
 - б) ихтиёрий, ихтиёрсиз ва ихтиёрийдан кейинги;
 - в) тилак, истак, орзу, идеал;
 - г) барыарор, беқарор, кучли ва кучсиз.
3. Диққат хусусиятлари - бу:
 - а) ихтиёрий, ихтиёрсиз;

- б) ташқи ва ички;
 - в) сезгарлик, сенсibiliзация, синестезия;
 - г) кўчиб туриши, бўлиниши, кўлами, кучи, барқарорлиги.
4. Барқарор диққатни аниқланп -
- а) диққатнинг бир нарсадан иккинчисига ўтиши;
 - б) бир вақтда диққатнинг бир неча объектларга бўлиниши;
 - в) диққат объектига кўп нарсаларни кирита олиши;
 - г) узоқ муддатгача диққатни муайян объектга қаратиб тура олиши.
5. Диққатнинг нерв-физиологик асосини таҳлил қилинг:
- а) анализаторлар комплекси;
 - б) муваққат боғланишлар тизими;
 - в) оптимал кўзғалиш ўчоғи;
 - г) шартли рефлекслар.
6. Ташқи диққат нима? -
- а) онгимизнинг бир объект устига йўналиши;
 - б) манбаи бизнинг онгимиздан ташқарада бўлган диққат;
 - в) манбаи бизнинг тасаввурларимиз, фикрларимизда бўлган диққат;
 - г) фикрларнинг ташқи объектларга булинишидаги диққат.

СЕЗГИ ВА ИДРОК

Мавзунинг асосий масалалари.

1. Сезги ва унинг инсон фаолиятидаги ахамияти.
2. Сезгилар таснифи.
3. Сезгилар психофизиологияси.
4. Сезги хусусиятлари ва қонуниятлари.
5. Идрок ва унинг образларини предметлиги, яққол мазмуни, тузилиши, константлиги.
6. Фазо, вақт ва ҳаракатни идрок қилиш.
7. Идрокнинг индивидуал хусусиятлари.
8. Иллюзия ва галлюцинация.
- 9.

МАВЗУ БЎЙИЧА АСОСИЙ ПСИХОЛОГИК ТУШУНЧАЛАР

АДАПТАЦИЯ- *мослашмоқ* - сезги аъзоларининг кўзғатувчилар таъсирига мослашуви.

АНАЛИЗАТОР – **НЕРВ-ФИЗИОЛОГИК АППАРАТ** - бирон нарса ва ҳодисанинг таъсирини бевосита акс эттириш. У уч қисмдан иборат: 1) рецепторлар; 2) ўтказувчи йўл; 3) марказ.

ИНТЕРОРЕЦЕПТОР - (лот. interior - ички, гесіреге - қабул қилмоқ) - интерорецепторлар; ички аъзоларда жойлашган рецепторлар.

КОМПЕНСАТОРЛИК- (лот. тенглаштирмоқ, ўрнини қопламоқ). Бир сезги аъзосининг вазифаларини иккинчи сезга аъзоси ўз зиммасига олиши. Бирор

психик функция ишдан чикса, унинг ўрнини бошқа функция тўлдириши холати.

ПРОПРИОРЕЦЕПТОР- (лот, proprius - ўз-ўзини, гесертог - қабул қилувчи). Мускул, пай ва бонламларда жойлашган сезгилар. Проприорецептор ёрдамида ҳосил қилинган сезгиларни ҳаракат сезгилари ёки кинестезик сезгилар, мувозанат сезгилари деб юритилади.

РЕЦЕПТОР - ташқи таъсирларни қабул қилувчи нерв толалари. Нарса ва ҳодисаларнинг организмга бўлган таассуротларини бевосита қабул қилиб олувчи нервлар.

СЕЗГИ- атрофимиздаги нарса ва ҳодисаларнинг сезги аъзоларимизга бевосита таъсир этиши натижасида уларнинг айрим белги ва хусусиятларини онгимизда акс этиши жараёни.

СЕЗГИРЛИК- организмнинг кўзровчилар таъсирини сеза билиш қобилияти.

СЕНСИБИЛИЗЛИЦИЯ - (лот. sensibilis - сезувчи). Бирон кўзғатувчининг таъсир этиши натижасида сезги аъзолари сезгирлигининг ортиши.

СИНЕСТЕЗИЯ - (юнон. sineistesus - биргаликда сезиш). Бир анализаторнинг кўзғалиши таъсири остида бошқа анализаторга ҳос сезгининг ҳосил бўлиши. Икки сезгининг бир сезги бўлиб кўриниши.

ЭКСТЕРОРЕЦЕПТОР - организмнинг сиртида жойлашган сезгилар. Бунга кўриш, эшитиш, ҳид билиш, таъм билиш, туйиш сезгилари киради.

ПСИХОФИЗИОЛОГИЯ - аниқ физиологик усуллардан фойдаланиб, психология билан физиология ўртасидаги муаммоларни ўрганувчи соҳа, Психофизиологиянинг маълумотлари психик ҳодисаларнинг моддий асосини очишга ёрдам беради.

АППЕРЦЕПЦИЯ- идрок жараёнининг шахсни аввалги билими ва тажрибаларига, қизиқиши, эҳтиёжи, одатига боғлиқлигини, яъни психик ҳаётининг барча мазмуни билан белгиланиши.

АУДИОВИЗУАЛ ИДРОК- бир вақтнинг ўзида кўриб, эшитиб идрок қилиш жараёни.

БАДАН БИЛАН СЕЗИШ - объектив оламдаги нарсаларни, уларнинг баъзи белгиларини тери ҳамда мускул ҳаракат сезгиларининг мураккаб йиғиндиси орқали акс эттиришдан иборат идрок тури.

ГАЛЛЮЦИНАЦИЯ - алахсираш, босинқираш, валдираш. Галлюцинация реал воқеликдаги нарса ва ҳодисаларнинг анализаторларга бевосита таъсирисиз онгимизда турли образларнинг хаёлий равишда пайдо бўлишидан иборат психопатологик ҳодиса.

ИДРОК - сезги органларига бевосита таъсир этаётган нарса ва ҳодисаларни яхлитлигича акс эттириш жараёни.

ИДРОКНИНГ ТАҶЛАБ ОЛИШ ХАРАКТЕРИ - шахснинг тажрибаси ски йўналишини аниқлашдаги идрок сифати.

ИДРОКДАГИ ИЛЛЮЗИЯ - (лот. illusio - хато, адашиш, янглишиш). Идрок жараенида адашиш, яъни сезги органларимизга таъсир этиб турган

нарса ва ҳодисаларни нотўғри ёки бузиб идрок қилишдан иборат психик ҳодиса.

ИДРОКНИНГ ПРЕДМЕТЛИЛИГИ - идрокнинг предметлиги идрок хусусия гидир. У ташқи оламдан олинган маълумотларни шу оламнинг ўзига қаратишда ифодаланади.

ИДРОКНИНГ ЯХЛИТЛИГИ- идрок жараёнида барча психик жараёнлар, психик ҳолатлар ва психик хусусиятларнинг иштирок этишидан иборат қонуният. Идрокнинг яхлитлига инсоннинг предмет фаолияти жараёнида шаклланади.

КОНСТАНТЛИК - (лот. konstans - доимий, ўзгармас). Идрок қилаётган нарсанинг физик ҳолати ўзгарса ҳам, кўз тўр пардасидаги образларнинг ўзгармаслигини ёки нисбий турғунлигини кўрсатувчи қонун.

КУЗАТУВЧАНЛИК- шахснинг кузата билиш қобилиятидан иборат индивидуал хислати. Кузатувчан одам (кузатаётган) нарса ва ҳодисаларининг кам сезиладиган томоиларини ҳам зийраклик билан тез фахмлаб олади.

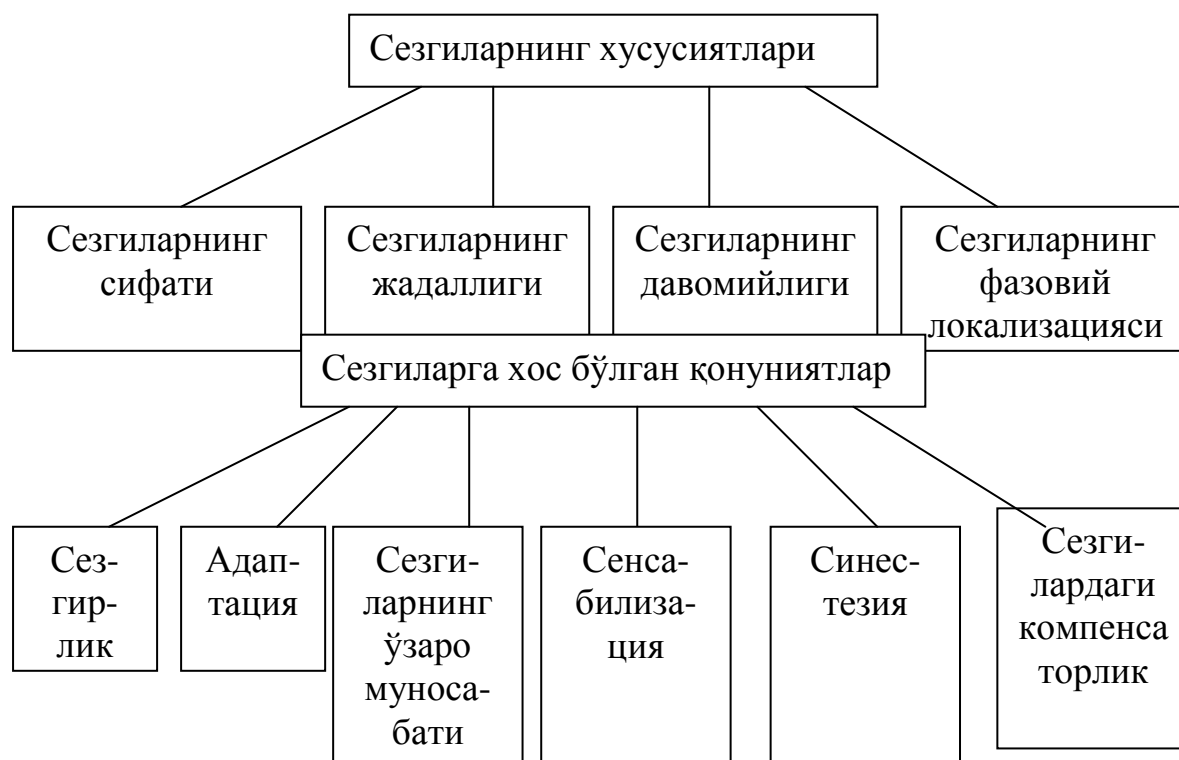
ПЕРЦЕПТИВ ИДРОК- объектив воқеликни сезги аъзоларимиз орқали бевосита акс эттириш, апперцепцияга нисбатан "соф идрок". "Идрок" ва "Апперцепция"га қаралсин.

ПЕРЦЕПТИВСИСТЕМА (тизим) - идрок босқичини таъминловчи анализаторлар йиғиндиси.

СЕНСОРИКА- сезги ва идрокни умумлаштирувчи тушунча.

1-илова





Мавзу бўйича семинар машғулоти мавзуси ва режалари :

1. Сезги ва идрок ҳақида тушунча.
2. Сезги ва идрокнинг физиологик механизмлари.
3. Сезгилар таснифи ва сезги турлари.
4. Сезгининг асосий хусусиятлари ва қонуниятлари.
5. Идрок ва унинг хусусиятлари.
6. Фазо, вақт ва ҳаракатни идрок қилиш.

Фойдаланиладиган адабиётлар :

1. Умумий психология. Педагогика олий билимгохларининг талабалари учун дарслик. А.В.Петровский тахририда, Тошкент, 1992.
- Р.С.Немов. "Психология". Москва, 1990.
- Б.Г.Ананьев. "Теория ощущений". Л. ЛДУ нашриёти, 1981.
- А.Р.Лурия. "Ощущение и восприятие". Москва МДУ наш. 1978.
- Хрестоматия по оадушению и восприятию. Москва. МДУ, 1975.
6. К. Даминов, У.Отавалиева, Х.Иброҳимов. "Психологиядан семинар ва лаборатория машғулоти". Тошкент, 1994.
7. А.П.Хохлова. Талабалар учун психологиядан топшириқлар. Тошкент, 1992.

Интернет сайтлари

1. www.ziyonet.uz
2. www.pedagog.uz

ЛАБОРАТОРИЯ МАШҒУЛОТИ

Топшириқ 1.

Тери (бадан) билан ҳамда ушлаб кўриб сезишга тавсифнома бериш.

Топширик куйидаги тартибда бажарилади. Синалувчиларга бир кўлини экспериментатор томонга узатиб, юзини ўгириб туриш таклиф қилинади. Шундан кейин:

- а) синалувчининг панжалари орқасига;
- б) синалувчининг панжалари ёстикчаларига;
- в) синалувчининг кафти орқасига

калит, ўчирғич каби буюилар куйилади. Бундай иш бажарилаётган вақтда хар доим синалувчиларга бир хил: "Бу буюм ҳақида нималар айта оласиз?" деган саволлар берилади. Бугомнинг қаерга кўйилгани ва синалувчиларнинг жавобларини тажрибада иштирок этаётган барча талабалар хар гал ўз дафтарларига ёзиб борадилар. Сўнгра, талабага ўтказилган тажрибалар асосида синалувчиларда хосил бўлган алоҳида-алоҳида ва бир-биридан ажратилган ҳолдаги ("қандайдир енгил", "юмшоқ", "совуқ темир" каби) сезгилар асосида нарсанинг ўзини билиш кийин эканлигини таҳлил қилиб, тушунтирилади.

Синалувчиларга предметни панжалари билан пайпаслаб кўриш таклиф этилади. Бунда синалувчиларга юкоридаги уч тажрибада берилган саволшардан фойдаланиш ҳам мумкин. Синалувчиларнинг аксарияти вазифани бажаришда аниқ жавоблар айтадилар. Ҳар бир буюм комплекс китикловчи бўлиб хисобланади. Уни идрок қилинаётганда фақат тери сезгилари иштирок этиб қолмай, кинестетик анализаторлар ҳам қатнашадилар.

Топширик 2.

Сезги чегараларини аниқлаш.

АСБОБ ВА МАТЕРИАЛЛАР. Сургичли ва кўз билан ўлчаш чизғичи (Петров чизғичи... расм), баённома.

Баённома

Тажриба кўрсаткичлари	Тажрибалар	
	1	2
Берилган		
Синалувчининг		
Кўрсаткичи		
Хатолари		
Ўртача хато		
Фарқ чегараси		

Ишнинг бажарилиш усули. Синалувчи кўз билан ўлчаш чизғичи рўпарасига 2-5 метр масофага ўтказилади. Кўз билан ўлчаш чизғичининг шкаласи экспериментатор томонга каратилган бўлади.

Ишнинг бориши. Экспериментатор бир томондаги сургачни ўртадаги белгидан маълум бир масофага суриб қўяди, иккинчи томондашсини эса, анча узокрокка суриб қўяди. Сўнгра синалувчидан сургични ўртадаги белгига нисбатан "кўз билан чамалаб" тенглаштириш таклиф қишнади. Шундан кейин экспериментатор сургични аста-секин иккинчи томондагига тенглаштириш учун сура бошлайди. Синалувчига ҳар икки сургич орасидаги масофа тенглашгандек булиб кўрингач, ишни тўхтатиш уқтирилади. Ишнинг натижаси баённоманинг "синалувчининг кўрсаткичи" графасига синалувчи томонидан ёзиб қўйилади.

Тажриба тамом бўлгач, экспериментатор тажрибада синаш учун белгилаб олинган масофанинг узунлигини эълон қилади. Бу рақамлар баённоманинг "берилган" деб ёзилган графасига қайд этилади. *Тажрибанинг якуни.* Бунда синалувчи сезгирлик чегарасининг фарклари ҳамма маълумотлар тўшшган умумий баённомага ёзиб қўйилади ва синалувчига ораликларни канчалик аниқлай олганлиги ва унинг бу соҳадаги сезгирлиги канчалик ривожланганлиги айтиб берилади. Бундай экспериментни якка тартибда ва жамоа бўлиб ўтказиш мумкин.

Ҳамма маълумотлар тўпланади.

Синалувчи	Фарқ чегараси
1.	
2.	
3.	
4.	

II. МАВЗУ: «ИДРОК» Топшириқ 1.

Идрокнинг хусусияти. Тажрибани ўтказиш учун 5-6 буюм (ўчирғич, бўр, пахта, ҳалқа, отвёрка, кнопка) зарур бўлади. Тажрибада истаган талаба қатнашиши мумкин. Бошқа талаба эса ("котиба") синалувчининг берган маълумотларини қуйидаги жадвалга ёзиб боради.

№	Буюм	Синалувчининг жавоби		
		1-босқич	2-босқич	3-босқич

1.				
2.				
3.				

Синалувчи аудиторияга ўгирилиб туриб кўзини юмади. Қўлларини аста каратиб олдинга узатади ва юзини ён томонга буради.

Тажрибанинг 1-босқичи: ўқитувчи буюмларни аудиторияда ўтирганларнинг ҳаммасига (синалувчидан ташқари) кўрсатади. Сўнгра эксперимент учун танлаб олинган буюмлар синалувчининг қафти орқасига кетма-кет қўйилиб, хар гал иима қўйилгани тўғрисида сўраб борилади.

Тажрибанинг 2-босқичи ҳам тажрибанинг биринчи босқичидагидек давом эттирилади, аммо буюмлар қафт устига қўйилади. (Бунда экспериментатор синалувчининг қўл билан бирон ҳаракат қилишига йўл қўймайи.).

Тажрибанинг 2-босқичи ҳам тажрибанинг биринчисидагидек бажарилади, энди талаба буюмни пайпаслаб (силаб) кўришига ижозат берилади. Тажрибанинг бу босқичини амалга оширишдан олдин котиба-талаба ишга киришади - синалувчининг биринчи ва иккинчи тажриба босқичларидаги берган жавобларини ўқиб беради.

Тажрибалар натижалари асосида қуйидагича хулоса чиқарилади.

1. Бизнинг сезувчи аъзоларимизга нарсаларнинг таъсири натижасида сезги ва идрок хосил бўлади.
2. Сезгиларда нарсаларнинг айрим жиҳатлари ва сифатлари акс этади.
3. Идрок - борлиқни бизнинг онгимизда бир бутун буюм шаклида акс этишидан иборатдир.
4. Идрокни сезгилар йиғиндиси деб бўлмайди. Идрокда нарсаларнинг сифатлари орасидаги фарқлар, у билан муомала, шахснинг ўтмиш тажрибаси ҳамда нарсаларнинг контури катта роль ўйнайди.

Тошириқ 2.

Нарса контурининг тактиль ва кўриш идроклари учун аҳамияти. Тажрибани ўтказиш учун қуйидагилар керак бўлади:

а) темир ёки қаттиқ картондан ўткир ва ўтмас қиррали қилиб ясалган бир неча трафарет (... расмга қаранг);

б) мазкур трафаретларнинг қалин қоғозга туширилган расмлари.

Тажриба 4-5 талаба иштирокида ўтказилади. Ҳар бир талаба билан ўтказиладиган тажриба икки босқичдан иборат бўлади.

Тажрибанинг 1-босқичи: синалувчи қоғоз ва қалам қўйиб қўйилган стол ёнига ўтиради. Қўлларини стоп тагига узатади. Унинг кўлига тайёрланган трафарет берилади (у трафаретга карамаслиги керак). У трафаретни аста пайпаслаб (силаб) кўради, холос. Синовчи синалувчининг

кўлидан трафаретни қайтиб олади ва олдида турган қоғозга унинг шаклини чизишини айтади. Расм чизиб бўлингач, уни олиб куйилади.

Тажрибанинг 2-босқичи. Синалувчига тажрибанинг биринчи босқичида чиздирилган расм - трафарет кўрсатилади. Бир минутдан сўнг расмни олиб қўйиб, тоза қоғозга кўрсатилган фигуранинг расмини чизиб бериш таклиф қилинади. Тажрибаинг бориши қуйидаги баённомага қайд этиб борилади.

Акс этиш Хусу- сияти	Тактиль-мотор сезгиларида акс этиши		Кўриш сезгиларида акс этиши	
	Расмнинг хусусияти	Синалувчи хатти-харакатининг хусусияти	Расмнинг хусусияти	Синалувчи хатти-харакатининг хусусияти
1.				
2.				

Тажриба натижаси таҳлил қилиниб, хулосалар чиқарилади.

1. Нарсаларнинг тактиль-мотор ва кўриб идрок қилишдаги асосий вазифани улар контурларинингтўғри акс этиши ўйнайди.
2. Шу нарсаларни тактиль-мотор идрок қилишда синалувчининг хатти-харакат ва қиликлари ҳам муҳим ўрин тутди.
3. Кўриш ва тери орқали билиш идроклари давомида синалувчиларнинг индивидуал хусусиятлари кўриниб қолади.

Мавзу бўйича тест намуналари

1. Сизги-бу:
 - а) нарсаларнинг муҳим белги ва хусусиятларини яхлит акс эттириш;
 - б) нарса ва ҳодисаларнинг айрим белги ва хусусиятларини, ички аъзоларда руи берадиган айрим ўзгаришларини акс эттириш;
 - в) дунёни умумлаштириб акс эттириш;
 - г) сезиш жараёнида туғиладиган хуш ва нохуш туйғуларни акс эттириш.

2. Сизги қандай жараён: -
 - а) мураккаб;
 - б) конкрет (яққол);
 - в) абстракт;
 - г) содда.

3. Сезгилар таснифини аникланг.
 - а) фазо, ҳаракат ва вақт;
 - б) кўриш, эшитиш, хид ва маза билиш;
 - в) экстерорецептор, проприорецептор, интерорецептор;
 - г) мускул - ҳаракат ва статик сезгилар.

4. Сезиларнинг асосий хусусиятлари - бу:
 - а) сифати, тезлиги, давомийлиги, жойлашган ўрни;
 - в) фазо, вақт ва ҳаракат;
 - г) объектив оламдаги нарса ва ҳодисаларнинг бош мия пўстида акс этиши.
5. Анализатор - бу:
 - а) сезги аъзоларининг бир тури;
 - б) сезги ҳосил бўлишда зарур бўлган анатом-физиологик аппарат;
 - в) афферент нерв, рецептор;
 - г) бош мия пўстидаги маҳеус марказ.

6. Адаптация - бу:
 - а) кўзғовчи таъсири остида сезгиларнинг ўзгариши;
 - б) аъзоларнинг муҳитга мосланиши;
 - в) кучли кўзғовчилар таъсири остида сезгиларнинг заифлашиши;
 - г) сезги аъзоларининг кузғовчилар таъсирига мослашиши.

7. Идрок таърифини аникланг: -
 - а) нарса ва ҳодисаларнинг муҳим белги ва хусусиятларини яхлит акс эттириш;
 - б) бутун организмдаги сезгилар йиғиндиси;
 - в) анализаторларга таъсир этган нарса ва ҳодисаларни, уларнинг белги ва хусусиятларини мияда яхлит бир бутунлигича акс эттириш;
 - г) воқеликни илгари эгаллаган тажриба ва малакалар асосида акс эттириш.
8. Идрокнинг мураккаб турларига нималар киради?
 - а) вақт, фазо ва ҳаракатни идрок қилиш;
 - б) куриш, эшитиш, хид билиш идроки;
 - в) оғрикни, мувозанат ўзгаришини сезиш;
 - г) тери-ҳаракатни идрок қилиш.
9. Идрокнинг мазмунига кўра турларини аникланг -
 - а) кўриш, эшитиш, хид билиш;
 - б) апперцепция, иллюзия, галлюцинация;
 - в) вақт, ҳаракат ва фазони идрок қилиш;
 - г) ихтиёрий ва ихтиёрсиз идрок.
10. Иллюзия бу: -
 - а) кўзғовчилар таъсирига мослашиш;
 - б) ўзига таъсир этиб турган оламни нотўғри идрок қилиш;
 - в) нарсалар образининг нисбатан тургунлиги;
 - г) предметли яққол образларни яратиш.

ХОТИРА

Мавзунинг асосий масалалари.

1. Хотира ва унинг назариялари.
2. Хотира жараёнлари: эсда олиб қолиш, эсда сақлаш ва унутиш, эсга тушириш.
3. Хотиранинг индивидуал психологик фарклари.
4. Хотира, шахс ва фаолият.
5. Хотирани ўстириш шартлари.
6. Хотира ва тафаккур ҳақида П.П.Блонский таълимоти.

Мавзу бўйича асосий психологик тушунчалар.

АМНЕЗИЯ- (юнонча а - инкор юкламаси, mneia - хотира) - хотира фаолиятининг қисман бузилиши ёки тўлиқ йўқотилишидан иборат психопатологик нуқсон: Амнезия ҳолатида киши баъзан ўз исми ва фамилиясини унутиб қўйиши ҳам мумкин. Амнезия ҳолати турли касалликлар (мас: менингит) ёки бош мия қобиғининг зарарланиши натижасида содир бўлади.

ВАҚТ ЎТКАЗИБ ЭСГА ТУШИРИШ - идрок қилинган нарса ва ҳодисаларни орадан бир қанча муҳлат ўтказиб, онгимизда руҳий таассуротлар алмашгандан кейин, эсга туширишдан иборат хотира жараёни. Вақт ўтказиб эсга тушириш - хотиранинг мазмунини ташкил қилади.

ИХТИЁРСИЗ ЭСДА ҚОЛДИРИШ - идрок қилинган нарса ва ҳодисаларни, уларнинг айрим белги ва хусусиятларини, улар ҳақидага фикр ва тушунчаларни олдиндан аниқ мақсад қўймаган ҳолда эсда қолдиришдан иборат хотира жараёни.

ХОТИРА ТАСАВВУРИ - аввал идрок қилинган, турмуш тажрибамизда учраган нарса ва ҳодисаларнинг образларини қайта тиклашдан иборат тасаввур тури.

КУРУВ ХОТИРАСИ- кўрув аъзоси ёрдамида идрок қилинган нарса ва ҳодисаларни эсда қолдириш, мустаҳкамлаш ҳамда эсга туширишдан иборат хотира тури.

МАНТИҚИИ ЭСДА ҚОЛДИРИШ- материалларнинг маъносига тушуниб, унинг алоҳида қисмлари ўртасида мантиқий боғланишлар ҳосил қилган ҳолда эсда қолдириш. Мантиқий эсда қолдириш - эсда қолдиришнинг энг тежамли ва маҳсулдор туридир.

МАЪНОСИГА ТУШУНИБ ЭСДА ҚОЛДИРИШ - идрок қилинган материалнинг мазмунини тушуниб, унинг аҳамиятини ва айрим қисмлари ўртасидаги сабаб ҳамда оқибат боғланишларини англаган ҳолида эсда қолдиришдан иборат хотира жараёни.

МЕХАНИК ХОТИРА — муайян материални унинг мазмуни, моҳияти, ички мантиқий боғланишларини тушунмаган ҳолда фақат муҳим бўлмаган ташқи белгиларига асосланиб эсда қолдириш, мустаҳкамлаш ва эсга туширишдан иборат хотира тури.

МУСТАҲҚАМЛАШ- эсда қолдирилган муайян материални турли усуллар билан онгимизда янада мустаҳкамлашдан иборат хотира жараёни.

МУСИҚА ХОТИРАСИ- аввал идрок қилинган мусиқа - эшитиш образларини эсда қолдириш, мустаҳкамлаш ва кейинчалик қайта эсга туширишдан иборат хотира тури.

ОБРАЗЛИ ХОТИРА - яққол мазмунни, яъни нарса ва ҳодисаларнинг яққол образларини, уларнинг, яққол хусусият ва боғланишларини эсда қолдириш, мустаҳкамлаш ҳамда эсга туширишдан иборат хотира тури. Образли хотира анализаторларнинг номига кўра кўрув, эшитув, тери, туюш каби турларга бўлинади. Образли хотиранинг алоҳида бир тури Эйдетизмдир (наrsa ва ҳодисаларнинг образини аниқ, ёрқин эсга туширишдир).

ОПЕРАТИВ ХОТИРА- одамнинг шу пайтдаги иш-ҳаракатлари учун хизмат қилувчи хотира жараёни. У инсон бажараётган ҳар бир яққол ҳаракатлардан эришиладиган натижанинг шарт-шароитидан бири сифатида намосн бўлади.

ПРОФЕССИОНАЛ ХОТИРА (касбий хотира) - бевосита ўз касбига доир нарса ва ҳодисаларни, фикр, ҳиссиёт, ҳаракатларни эсда қолдириш,,мустаҳкамлаш ва эсга туширишдан иборат хотира тури.

СЎЗ-МАНТИҚ ХОТИРАСИ- муайян фикрларни, фикрлар ва сўзлар ўртасидаги мантиқий боғланишларни эсда қолдириш, мустаҳкамлаш ва эсга туширишдан иборат, фақат инсонларга хос бўлган хотира тури. Сўз-мантиқ хотираси кўпроқ тафаккур, айниқса, мавҳум тафаккур билан боғлиқ.

ТАНИШ- аввал эсда қолдирилган нарса ва ҳодисаларни такрор идрок қилиш орқали эсга туширишдан иборат хотира жараёни. Танишнинг аниклиги ва тезлиги, тўлиқ ва тўлиқсизлиги эсда қолдиришнинг мустаҳкамлигига боғлиқ.

ТЎЛИҚ УНУТИШ - эсда қолдирилган нарса ва ҳодисаларни зарур пайтда мутлақо эсга тушира олмасликдан иборат хотира жараёни.

ТЎЛИҚ ЭСЛАШ- аввал идрок қилинган нарса ва ҳодисаларни, уларнинг белги ва сифатларини ҳатто идрок қилинган шароитни кўшиб эсга туширишдан иборат хотира жараёни.

УЗОҚ ВАҚТ УНУТИШ - аввал идрок қилинган ёки эсда қолдирилган нарса ва ҳодисаларни нисбатан узоқ вақт эсга тушира олмасликдан иборат хотира жараёни.

УНУТИШ- аввал идрок қилинган ёки эсда қолдирилган нарса ва ҳодисаларни зарур пайтда эсга тушира олмасликдан иборат хотира жараёни. Аввал идрок қилган нарса ва ҳадисаларни чала-чулпа эслаш, эсга тушириш жараёни.

УНУТУВЧАНЛИК- идрок қилинган ёки эсда қолдирилган нарса ва ҳодисаларни ўз вақтида эсга тушира шшасликдан иборат хотира нуқсони. У баъзи психологик сабаблар ёки диққатни муайян объектга тўплай олмаслик натижасида содир бўлиши мумкин.

УНУТИШ ТЕЗЛИГИ - шахснинг муайян материални эсда қолдириш билан эсга тушириш ўртасида ўтган вақт бирлиги билан белгиланадиган

индивидуал хотира хусусияти. Унутиш тезлиги материалнинг амалда такрорланишига, шахснинг касби, қизиқиши ёки индивидуал хусусиятига боғлиқ.

ҚИСМАН УНУТИШ- зарур пайтда аввал идрок қилинган ёки эсда қолдирилган материалларнинг ҳаммасини эмас, балки айрим бўлақларинигина эсга тушира олмасликда иборат хотира жараёни.

ФЕНОМЕНАЛ ХОТИРА- идрок қилинган нарса ва ходисаларни, уларнинг боғланиши, муносабатларни фавқулотда тез ҳамда аниқ эсда қолдириш ва эсга туширишдан иборат нодир хотира қобилияти.

ҲАРАКАТ ХОТИРАСИ- хар турли ҳаракатларни эсда қолдириш, мустаҳкамлаш зарур пайтларда эсга туширишдан иборат хотира тури.

ХОТИРА - идрок қилинган нарса ва ходисаларни ёки инсон тажрибасида бор бўлган нарсаларни эсда қолдириш, мустаҳкамлаш ҳамда зарур вақтда эсга туширишдан иборат психик жараён. Хотиранинг нерв-физиологик асослари бош мия ярим шарлари қобиғида муваққатасаб боғланишларининг ҳосил бўлиши, мустаҳкамланиши ва кейинчалик фаоллашувидир.

ХОТИРАНИНГ МАЗМУНИ- вақт ўтказиб эсда қолдирилган нарса ва ходисалар, хис-туйғулар ҳамда ҳаракатлар йиғиндисидан иборат хотира хусусияти.

ХОТИРАНИНГ ҲАЖМИ - хотиранинг ҳажми материалларни идрок қилгандан кейинроқ, орадан вақт ўтказмасдан, уни эсга тушириш билан белгиланади.

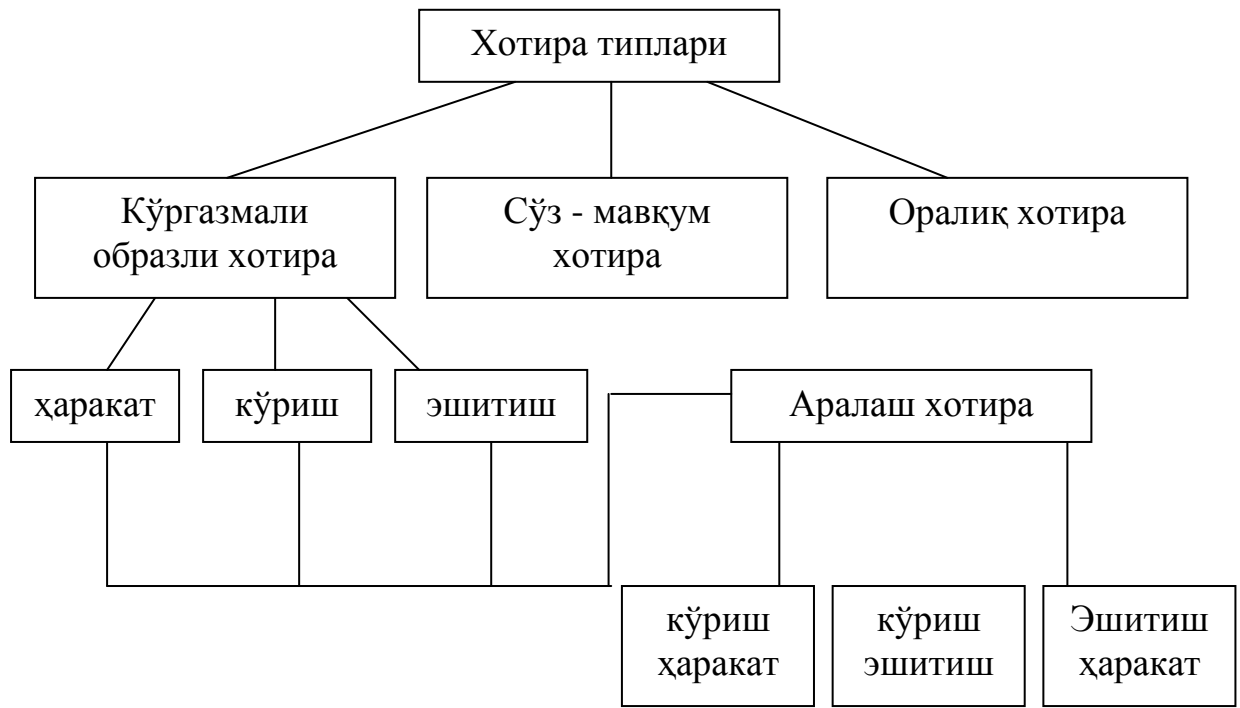
ИХТИЁРИЙ ЭСДА ҚОЛДИРИШ - идрок материалларини мақсадга мувофиқ унинг муҳимлигани англаган ҳолда иродавий ва асабий куч сарфлаб эсда қолдиришдан иборат хотира жараёни.

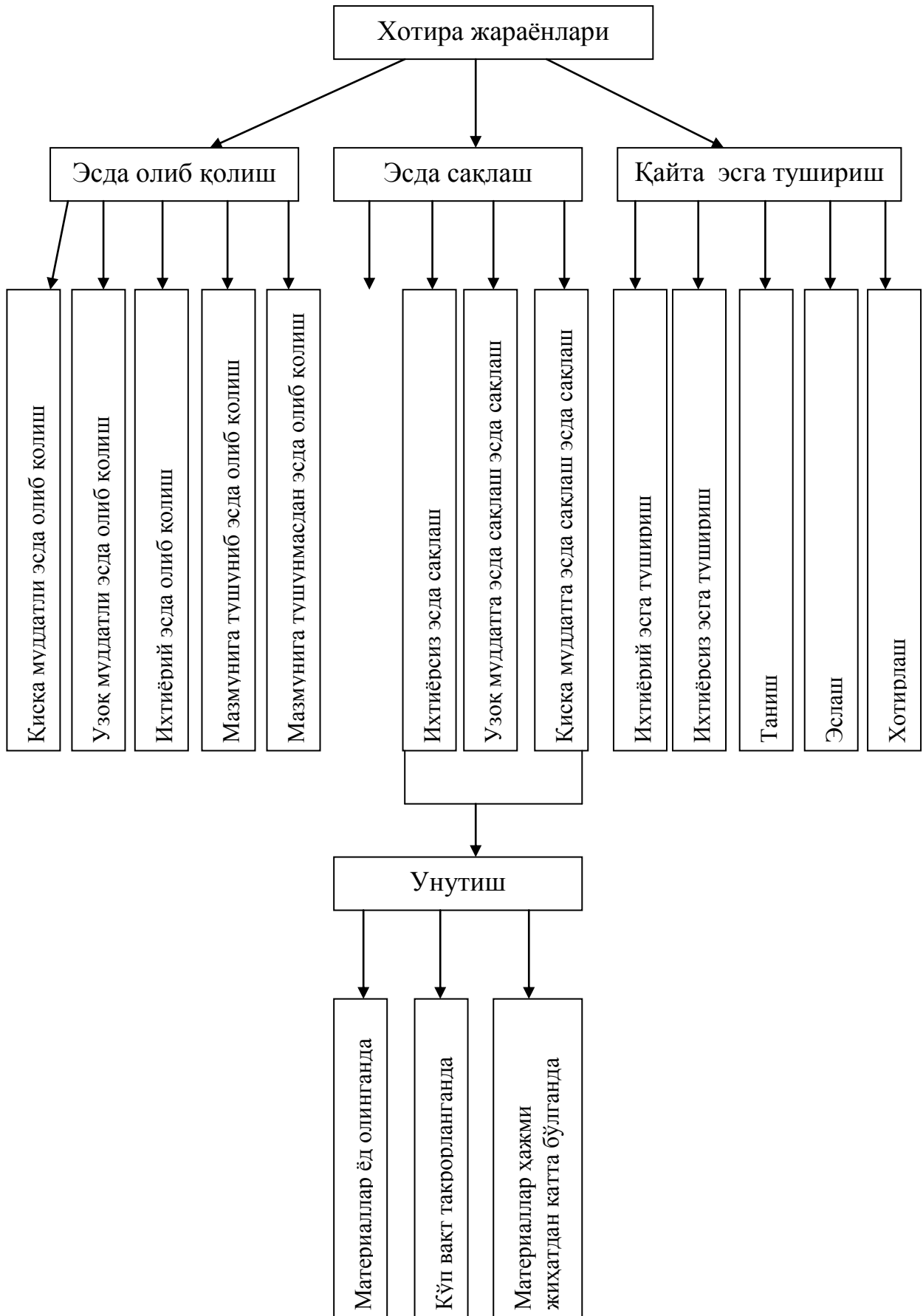
ЭСЛАШ- аввал идрок қилинган нарса ва ходисаларни, ҳолатларни бевосита такрор идрок қилмаган ҳолда эсга туширишдан иборат хотира жараёни. Эслаш - эсга туширилган материалларнинг ҳажмига қараб тўлиқ ва тўлиқсиз бўлиши мумкин.

ЭСДА ОЛИБ ҚОЛИШ- идрок қилинган материалларни, нарса ва ходисаларни онгимизда қолдиришдан иборат хотира жараёни.

ЭСДА ҚОЛДИРИШ ТЕЗЛИГИ- шахснинг муайян материални идрок қилиш билан эсда қолдириш ўртасидаги вақт бирлиги билан белгиланадиган, индивидуал хотира хусусияти. Эсда қолдириш тезлиги шахснинг қизиқишига, қобилияти ва истеъдодига, билим даражасига, ёшига ва бошқа индивидуал хусусиятига боғлиқ. Эсда қолдириш тезлиги - хотиранинг сифат кўрсаткичи. Маълум бир материал қанчалик тез эсда қолдирилса, хотира шунча сифатли ҳисобланади.

ЭМОЦИОНАЛ ХОТИРА- воқеликдаги нарса ва ходисалардан, ўз-ўзимизга булган муносабатимиздан келиб чиқадиган ёқимли ва ёқимсиз кечинмаларни эсда қолдириш.





Мавзу бўйича семинар машғулоти мавзуси ва режалари:
"Хотира ва унинг таълим жараёнида ривожланиши".

Режа:

1. Хотира ва унинг жараёнлари ҳақида умумий тушунча.
2. Хотиранинг таълим жараёнидаги аҳамияти.
3. Хотиранинг таълим жараёнида ривожланиши ва уни ривожлантириш йўллари.

(Мунозора учун мавзу: "Сиз хотирангизни қандай тарбиялайсиз?")

Адабиётлар.

1. Ёш психологияси ва педагогик психология. Давлетшин М.Т. таҳририда. Тошкент, 1974.
 2. Ёш психологияси ва педагогик психология. Петротский А.Л. таҳририда М. 1979.
 3. А.В. Крутецкий. Педагогик психология асослари. Тошкент, 1976. 4 А –
 4. А.В. Крутецкий, Ўқувчиларнинг таълим-тарбия психологияси. М, 1976. 51
 5. Э.Ғозиев. Хотира психологияси. "Ўқитувчи". Т., 1995. 6
- К. Турғунов. Психология терминларининг ўзбекча-русча изоҳли луғат Тошкент.1974.

Интернет сайтлари

1. www.ziyonet.uz
2. www.pedagog.uz

Лаборатория машғулоти.

1-ТАЖРИБА

Эсда сақлашнинг текширувчи установкасига боғлиқлиги

Серия "А"

1. тенг олма
2. соат коса
3. метр тоға
4. лола бола
5. эшик қуён
6. дўст айиқ
7. миср дарё
8. хона нота
9. мода қора
10. зона дона

Серия "Б"

1. киши дада
2. қора экин
3. Олма Миср
4. Барг атр
5. тепа ғўза
6. ранг бўёқ
7. олим беҳи
8. укки кеча
9. ҳаво машқ
10. олис ўроқ

Инструкция: Биринчи қатор сўзларни ўқийман (Серия "А"). Эсда қолдирган сўзларни тартибига қарамай ёзинг.

Текшириш: Педагог ўқийди. Талабалар тўғри эсга туширганларини белгилайдилар.

Инструкция. Иккинчи қатор сўзларини ўқиман (Серия “Б”) “О” ҳарфи билан бошланадиган сўзлардан эсингизда қолганини ёзинг. Охирида эсингизга тушган бошқа сўзларни ҳам ёзинг.

Текшириш: ким қанча сўзни тўғри ёзади.

Сўраш: Серия “А” дан ким қанча сўз, серия “Б” дан “О” ҳарфи билан бошланадиган сўздан бошқа қанча сўз эсланди?

Ҳисоблаш: Иккала бўйича ҳам тўғри ёзилган сўзларнинг ўртача арифметик ҳисобни аниқлаш.

2-ТАЖРИБА

Ихтиёрсиз эсга тушириш ва узоқ муддатга эсда сақлаш

Инструкция: 2 жуфт гап ўқилади.

Ижуфт: Менинг укам мактабда ўқийди.

Мен мактабда ўқишни хоҳлайман.

II жуфт: У менга оғайни эмас, шунчаки таниш.

Таниш бўлмаганда ўзим билардим.

Вазифа: Энди худди шу қоида асосида икки жуфт жумла тузинг. (Гапиринг, эшиттириб ёзиш мумкин эмас).

Текшириш: Кефинги дарсда. Мен ўкиб берган жумлаларни ёзинг. Қанча сўз эслаб қолибсиз? Ўзингиз тузган жумладан-чи?

Хулоса: Материални узоқ муддатга эсда қолдириш учун унинг мазмунини тушуниб олиш зарурдир.

3-ТАЖРИБА

Маъносига тушуниб идрок қилишнинг хотирадаги роли.

Инструкция: Олдингизга дафтар очиб, унга 1-дан 15 гача номер қўйинг. Мен жуфт сўзлар ўқийман. Эслаб қолишга ҳаракат қилинг. Кейин мен биринчи қатор сўзларни ўқийман. Сиз унинг ёнидаги сўзни эслаб ёзинг.

Серия “А” (Бир-бирига боғланган сўзлар)

- | | |
|-----------------------|----------------------|
| 1. Қўғирчоқ – ўйнаш | 9. хўроз - қичқириш |
| 2. товук – тухум | 10. сиёх – дафтар |
| 3. пичоқ – кесиш | 11. сигир - сут |
| 4. от – арава | 12. паравоз - юриш |
| 5. китоб – ўқитувчи | 13. олма - шарбат |
| 6. капалак – пашша | 14. лампа – кечқурун |
| 7. чўтка - тиш | 15. қор - қиш |
| 8. барабан - мусиқачи | |

Серия “Б”(Бир-бирига боғланмаган сўзлар)

- | | |
|----------------------|----------------------|
| 1. кўнғиз – кресло | 9. ботинка - самовар |
| 2. таршер – пиёла | 10. графин - туфли |
| 3. компас – клей | 11. гугурт - чорва |
| 4. шиқилдоқ – отишма | 12. тарелка - дарё |
| 5. сандиқ - болға | 13. дўппи - асалари |
| 6. дафтар – трамвай | 14. балиқ - аланга |
| 7. сукунат – диван | 15. арра - қуймоқ |
| 8. хаскаш - шамол | |

Тажриба натижаси қўидаги жадвал асосида таҳлил қилинади

<i>Бир-бирига боғланган сўзлар</i>		<i>Бир-бирига боғланмаган сўзлар</i>	
<i>1-қатор сўзлар</i>	<i>II-қатор сўзлар</i>	<i>1-қатор сўзлар</i>	<i>II-қатор сўзлар</i>

Тегишириш: учун “Б” сериядаги сўзлар яхши эсланмади? Сиз иккинчи сериядаги сўзларни бир-бирига боғлашга ҳаракат қилдингизми?

Инструкция: Экспериментатор 15 қатор I-II нчи қаторини 5 сек. Пауза билан ўқийди. 10 секунддан сўнг I қаторнинг биринчи бўлими ўқилади. Талабалар иккинчи қатор сўзлардан эсга тушганини ёзадилар.

Тегишириш ва хулоса: Бир-бирига боғланган сўзлар бир-бирига боғланмаган сўзларга нисбатан эсда яхши олиб қолинади.

II МАШҒУЛОТ

I ТАЖРИБА

Хотира жараёнида турли ассоциацияларнинг аҳамияти .

Материал (50 жуфт сўз)

- | | |
|--------------------------|-----------------------|
| 1. бармоқ - тирноқ | 26. бош - соч |
| 2. лолақизғалдоқ - қизил | 27. кўмир - қора |
| 3. чўл - кўнғирок | 28. гугурт - очлик |
| 4. мактаб - танбех | 29. ширин - аччиқ |
| 5. шамол -бўрон | 30. ёмғир - лой |
| 6. соат - стрелка | 31. шаҳар - кўча |
| 7. қанд - ширин | 32. ғилдирак - юмалоқ |
| 8. дераза - ҳарф | 33. қалин - оломон |
| 9. баланд - паст | 34. мукофот - нафрат |
| 10.порох - портлаш | 35. куёш - ёруғлик |
| 11.кўз - қорачиғ | 36. поезд - вагон |
| 12.ўт -яшил | 37. бўтакўз - зангор |
| 13.мева - шам | 37. тутун - қоида |

- | | |
|-----------------------|-----------------------|
| 14. мукофот - жазо | 39. узун - калта |
| 15. аёз - совуқ | 40. иш - чарчаш |
| 16. китоб - саҳифа | 41. институт - аудит |
| 17. устара - ўткир | 42. пат – енгил |
| 18. дафтар - елкан | 43. папирос - абажу |
| 19. ёруғ - қоронгу | 44. мардлик - кўрқоқ |
| 20. ёз — иссиқ | 45. ўқиш - билим |
| 21. уй - том | 46. қўл - кафт |
| 22. қор - оппоқ | 47. йўл - узоқ |
| 23. девор - чирок | 48. паровоз - симёғоч |
| 24. сукунат - ҳаракат | 49. совуқ - иссиқ |
| 25. заҳар – ўлим | 50. яра - оғриқ |

Бутун бўлак: № 1, 6, 11, 16, 21, 26, 31, 36, 41, 46;

Предмет хусусият: № 2, 7, 12, 17, 22, 27, 32, 37, 42, 47;

Одатдан ташқари бирикма: № 3, 8, 13, 18, 23, 28, 33, 38, 43, 48;

Контраст: № 4, 9, 14, 19, 24, 29, 34, 39, 44, 49;

Сабаб-оқибат: № 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50;

Инструкция: Дафтарингизга 1 дан 50 гача тартиб номерлари куниб чиқинг. Мен сизларга 50 жуфт сўзларни бир марта ўқиб бераман. Сўнг мен биринчи сўзларни ўқиб бераман, сиз эса тегишли номерга иккинчи сўзларни ёзиб боришингиз керак.

Тегишли: Мен жуфт сўзларнинг иккинчисини ўқийман. Агар сиз иккинчи сўзни тўғри ёзган бўлсангиз, унда "+" қўйинг, нотўғри ёки умуман ёзмаган бўлсангиз, унда "-" қўйинг.

Ҳисоблаш: Ҳар бир сўз бирикмаси бўйича (бугун бўлса, предмет, хусусият...) тажрибада иштирок этган барча сўзлар учун ўртача арифметик миқдор ҳисоблаб чиқилади.

Хулоса: Материал яхши эса олиб қолиниши учун, аввал воқеликдаги объектив алоқаларни аниқ ва тўла акс эттирадиган боғланишлар тизимини танлаб олиш керак.

II ТАЖРИБА

Хотиранинг танланиш характери.

Материал.

- | | | | |
|-------------|-------------|-------------|---------------|
| 1. муҳаббат | 6. жудолик | 11. имтиҳон | 16. стипендия |
| 2. гугурт | 7. курак | 12. совуқ | 17. карам |
| 3. учрашув | 8. касаллик | 13. дўстлик | 18. кўриниш |
| 4. токча | 9. доска | 14. мих | 19. кувур |
| 5. мактаб | 10. сессия | 15. девор | 20. ғишт |

Инструкция: Мен сизларга бир неча сўзлар ўқиб бераман. Уларни қандай эса олиб қолганингизни бир марта ўқиганимдан сўнг текшириб кўраман.

Ўқиб бўлиб, эсда олиб қолган сўзларингизни ёзиб кўйинг.

Тегишириш: Секин-аста ўқинг ва тўғри эсга туширган сўзларингизга “+” кўйиб чиқинг.

Ҳисоблаш: Гуруҳдаги 20 сўздан қанчаси эсга тушурилганлиги ҳисоблаб чиқилади. Қайси сўзлар бошқаларидан кўра яхшироқ эсда олиб қолинди? Нима учун?

Хулоса: Ҳамма сўз ҳам бирдек эсда яхши қолмайди. Эмоционал кучли ёки аҳамиятли материаллар яхши эсда олиб қолинади.

(Тажрибалар Б.Мамажонов ва бошқаларнинг "Умумий психологиядан амалий ишлар" китобидан олинган).

Мавзу бўйича тест намуналари

1. Куйидаги қоидаларнинг қайси бири хотирага берилган?
 - а) олдин қабул қилинган тасаввурларни эсда сақлаш;
 - б) инсоннинг билим ва тажрибаларини эгаллаш, эсда сақлаш, эсга туширишдан иборатбилиш жараёни;
 - в) ўтмишдаги воқеаларни амалий фаолиятда қўллаш жараёни;
 - г) дунёни умумлаштириб мияда акс этгириш жараёни.

2. Психик фаоллиятига кўра хотира турини аниқланг:
 - а) ихтиёрсиз, ихтиёрий;
 - б) ҳаракат, эмоционал, образли, сўз-мантик;
 - в) қисқа муддатли, узоқ муддатли, оператив;
 - г) сезган, идрок қилган буюмларни хотирлаш.

3. Фаолият мақсади тарзига кўра хотира турини аниқланг.
 - а) ихтиёрий, ихтиёрсиз;
 - б) ҳаракат, эмоционал, образли;
 - в) қисқа ва узоқ муддатли;
 - г) оператив, сўз-мантик.

4. Эсга тушириш жараёнларини белгиланг:
 - а) ихтиёрий эсга тушириш;
 - б) бевосита идрок қилган ва эсда сақлаган материалларни эсга тушириш;
 - в) эслаш, таниш ва хотиралаш;
 - г) маъносига тушуниб эсда олиб қолиш.

5. Хотира жараёнини аниқланг:
 - а) ўтмиш меросини ўрганиш ва тажриба орттириш;
 - б) эсда олиб қолиш, эсда сақлаш, эсга тушириш;
 - в) маъносига тушуниб, тушунмай эслаш;
 - г) воқеликнинг бўлиб ўтган жойи, вақтини хотирлаш.

6. Тасаввурлар; табиат ва ҳаёт манзаралари, товуш, ҳид, таъм билан боғлиқ бўлган хотира турини аниқланг:
 - а) ҳаракат хотираси;

- б) эмоционал хотира;
- в) образли (эйдетик) хотара;
- г) сўз-мантиқ хотираси.

7. Хотиранинг индивидуал фаркларини ифодалаб беринг:

- а) эсда узоқ вақт сақлаш даражаси;
- б) ихтиёрий эсда олиб қолиш даражаси;
- в) эсда қолдириш ва эсдан чиқариб қўйиш тезлиги даражаси;
- г) эсда қолдириш, эсда сақлаш даражаси.

8. Эслаш деб нимага айтилади?

- а) бир марта идрок қилган материални эсга тушириш;
- б) икки ёки бир неча марта идрок қилган материални эсга тушириш;
- в) кўрган материални эсга тушириш;
- г) тасаввурларимиздаги материални эсга тушириш.

ХАЁЛ

Мавзунинг асосий масалалари.

1. Хаёл хақида тушунча

Хаёл турлари ва уларнинг ўзаро алоқаси, хаёлнинг махсус тури сифатида орзу хақида тушунча.

2. Хаёлий образлар яратиш тушунчаси.

3. Хаёл ва шахс.

4. Инсон ижодий фаолиятида хаёлнинг тутган ўрни ва ахамияти.

Мавзу бўйича асосий психологик тушунчалар.

АГГЛЮТИНАЦИЯ - (agglutinare - ёпиштирмак) - хотира тасаввурларини бир-бирига қўшиб, ёки улардан фойдаланиб, янги нарса ва ҳодисаларнинг образларини яратишдан иборат хаёл фаолияти.

ГИПЕРБОЛИЗАЦИЯ - тасаввур шакллари ўзлаштириш жихатидан агглютинацияга якин туриб, гиперболизация нарсаларни катталаштириш ва кичиклаштириш, шунингдек, нарсалар сисмининг микдорини ва уларнинг ўрнини алмаштириш билан ҳам характерланади.

ИХТИЁРСИЗ ХАЁЛ - олдиндан белгиланган мақсад қўймаган ҳолда, идрок қилмаган ҳамда турмуш тажрибамизда учрамаган нарса ва ҳодисаларнинг образини яратишдан иборат хаёл тури. Ихтиёрсиз хаёлнинг асосий сабаби маълум бир шароитдаги қондирилмаган эҳтиёжлардир.

ИХТИЁРИЙ ХАЁЛ - мақсадга мувофиқ иродавий ва асабий фаоллик кўрсатган ҳолда, аввал идрок қилинмаган. турмушда учратмаган нарса ёки ҳодисаларнинг образларини яратишдан иборат хаёл тури.

ИЖОДИЙ ХАЁЛ - мустақил равишда янги образлар яратиш бўлиб, бу иш кўп ҳолларда бирон бир ижодий фаолият жараёни таркибига киради. Қандайдир бирор янги машина, янги конструкция яратилган, уларни тайёр чизмалар асосида тасаввур қилишга қараганда қийин ишдир, чунки ижодий

фаолият-тамомила ижтимоий аҳамиятга эга бўлган, янги, биринчи бор дунёга келган оригинал маҳсулот яратиш фаолиятидир.

РЕПРОДУКТИВ ХАЁЛ - (лотинча ге - бошқатдан, productio-ишлаб чиқариш, маҳсулот) бирор нарсани унинг оғзаки ёки шартли ифодаси, чизма, схема кабилар асосида тасаввур қилишдан иборат хаёл фаолияти; тасаввур хаёлининг бир тури. Репродуктив хаёлнинг асосий шarti муайян соҳадаги билимлар бўлиб, шахс нарсанинг образини яратишда ўшанга таянади.

ОРЗУ- хаёлнинг муҳим шакли бўлиб, инсоннинг орзуларида унинг энг муқаддас тилаклари ва интилишлари ифодаланади. Орзу хаёлнинг бошқа образларидан фарқ қилиб, келажакнинг, тилакдаги ниятнинг образини яратишдир.

ТИПИКЛАШТИРИШ- хаёл образини яратишнинг асосий усули, тасаввурларни қайтадан ўзгартириш бўлиб, бунда янги образ умумлашган характер олади. Типик образда муҳим хусусиятлар ёки белгилар ажратилган бўлади. Бу усул адабий асардаги қахрамонлар образини яратишда қўлланилади.

ХАЁЛ - мавжуд тасаввурларимизга асосланиб, аввал идрок қилинмаган, турмуш тажрибамизда учрамаган нарса ва ҳодисаларнинг образларини яраташдан иборат ақлий жараён, хаёлнинг асосий манбаи шахснинг эҳтиёжи.

ХАЁЛНИНГ РЕАЛЛИГИ- онгимизда объектив воқеелликка тўғри келадиган ёки амалга оширилиши мумкии бўлган нарса ва ҳодисаларнинг образларини яратишдан иборат хаёл сифати.

ХАЁЛ ТАСАВВУРИ- онгимизда мавжуд образларга, яъни хотира тасаввурларига асосланиб биз аввал идрок қилмаган, турмуш тажрибамизда учратмаган нарса ва ҳодисаларнинг янги образларни яратишдан иборат, тасаввур ти-

ХАЁЛИЙ ҲАРАКАТЛАР- муайян иш-ҳаракатларини бевосита бажармасдан туриб, уларнинг образларини яратиш, бажарилиш тартиби ва айрим бўлақларига хос тасаввурларнинг хосил бўлиши. Фаолиятнинг турли соҳаларига хос бўлган малакаларнинг таркиб топиши ва ривожлантирилишида хаёлий ҳаракатларнинг аҳамияти катга.

СЕМИНАР МАШҒУЛОТ МАВЗУСИ ВА РЕЖАЛАРИ

"ХАЁЛ"

Режа :

1. Хаёл тўғрисида тушунча.
2. Хаёлда муаммоли вазият ва масалани хал қилишда унинг аҳамияти.
3. Хаёл турлари.
4. Хаёлнинг аналитик-синтетик характери.
5. Хаёлнинг бадиий, илмий ва педагогик фаолиятдаги аҳамияти.

Тавсия этилаётган адабиётлар рўйхати:

1. И.Чуковский. От двух до пяти, М., "Детская литература", 1968 г.
2. Л.С.Выготский. Воображение и его развитие в детском возрасте. Авторнинг "Развитие высших психических функций" деган китобидан М., РСФСР ПФА нашриёти, 1960.
3. А.В.Петровский тахрири оствда "Умумий психология" "Ўқитувчи" Т., 1992 й.
4. Е.А.Климов. Основы психологии. - М., 1998.
5. СЛ.Рубинштейн "Основы общей психологии". М., "Прос-е", 1989 г.
6. Р.С.Немов. Психология. В 3-х кн. - Кн. 1. - М, 1998.
7. Э.Ғозиев, Психология "Ўқитувчи" Т., 1994.

Интернет сайтлари

1. www.ziyonet.uz
2. www.pedagog.uz

ХАЁЛ ТУРЛАРИ:

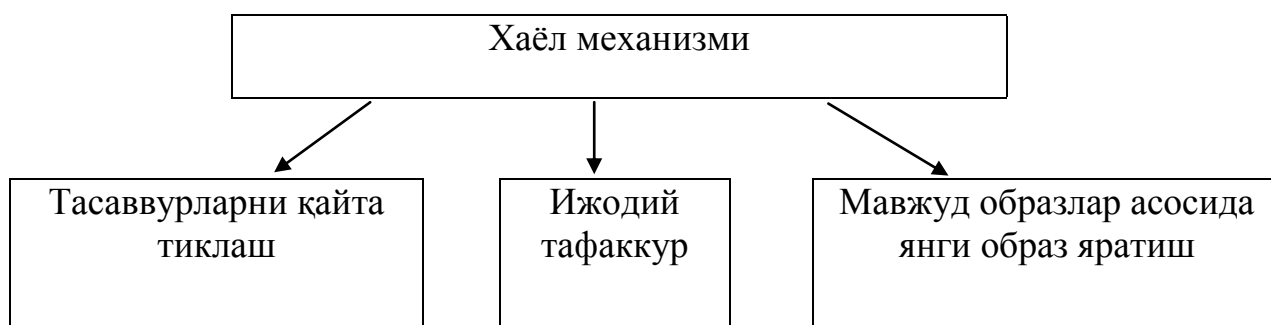
Пассив хаёл

1. ихтиёрсиз
2. ширин
3. туш кўриш
4. галлюцинация

II. Фаол хаёл

1. Ихтиёрий
2. тикловчи
3. ижодий
4. орзу

1-илова



3-Илова

ХАЁЛ ЖАРАЁНИ:

1. аналитик
2. синтетик
3. акцентировка
4. схемалаштириши
5. синтетик
6. агглюцинатция
7. типиклаштириши
8. қиёслаш

Мавзу бўйича тест намуналари

1. Хаёл-бу:

- а) объектив дунёдаги воқеликнинг онгимизда умумлашган ҳолда акс этиши;
- б) сезган, идрок қилган образлар хусусиятнинг акс эттириш;
- в) тажрибамизда учрамаган иарса ва ҳодисалар образини мавжуд тасаввурларимиз асосида миямизда яратиш жараёни;
- г) инсон ижодий фаолиятининг зарур шарт, борлиқни акс эттириш жараёни.

2. Ижодий хаёл усуллари:

- а) орзу-фантазия, идеал;
- б) олдиндан қандайдир мақсадга қаратилмаган ва муайян мақсадга қаратилган хаёлдир.
- в) агглютинация, таъкидлаш, катталаштириш, кичиклаштириш;
- г) туркумлаштириш.

3. Хаёлнинг нерв-физиологик механизмларини курсатинг.

- а) ярим шарлар пўстида муваққат боғланишларнинг тикланиши ва қўшилиши;
- б) муваққат боғланишларнинг ҳосил бўлиши;
- в) кучли қўзғалиш ўчоғининг вужудга келиши;
- г) динамик стереотип.

4. Туш кўриш қайси психик жараен:

- а) диққат, сезги, идрок;
- б) хотира, тасаввур;
- в) тафаккур, нутқ;
- г) хаёл.

5. Хаёлнинг муҳим хусусиятларини аниқланг:

- а) эса сақлаш, эса тушириш, эслаш;
- б) тормозланиш ва қўзғалиш;
- в) хотира тасаввурларини анализ ва синтез қилиш;
- г) умумлаштириш.

6. Орзу қандай хаёл эканини кўрсатинг:

- а) фаол, қайта тикловчи хаёл;
- б) ихтиёрий, ширим хаёл;
- в) пассив, ихтиёрсиз хаёл;
- г) фаол, ижодий хаёл.

ТАФАККУР

Мавзунинг асосий масалалари.

1. Тафаккур ва хиссий билиш
2. Тафаккур жараён сифатида
3. Тафаккур мотивацияси
4. Муаммоли вазият ва масала ечиш
5. Тафаккур турлари
6. Тафаккурнинг индивидуал хусусиятлари.

Мавзу бўйича асосий психологик тушунчалар

АБСТРАКЦИЯЛАШ- (лот. abstractio - узоқлаштириш, мавҳумли алмаштириш); нарса ва ҳодисаларнинг белшларинн, хусусияг ва сифатларини фикран ажратиб олиб, уни мустақил фикр объектига анпантришдан иборат ақлий жараён. Масалан, билиш жараёнида табиат. жамият ва айрям инсонларга хос бўлган "гўзаллик" белгисини ажратиб олиб, уларнинг гўзаллиги тўғрисида эмас, балки умуман гўзаллик тўғрисида фикр юритилади.

АБСТРАКТ ТАФАККУР- мавҳум тафаккур, умумий ва мавҳум тушунчалар ёрдамида пайдо бўладиган тафаккур тури. Абстракт тафаккур орқали нарса ва ҳодисаларнинг бевосита идрок қилиниши мумкин бўлмаган хусусиятлари, ўзаро муносабатлари аниқланади, қонуниятлар очилади, "Қиймат", "иффат" каби абстракт тушунчалар ҳосил қилинади.

АБСТРАКТ- МАНТИҚИЙ ТАФАККУР- мавҳум мантиқий тафаккур; нарса ва ҳодисаларнинг белгаларини, сифат ҳамда хусусиятларини сабаб-оқибат боғланишларини акс эггарувчи тафаккур тури.

АВТОРИТАР ТАФАККУР- обрўга асосланган тафаккур; муайян фикр тўғрилигини ёки ёдғонлигини объектив далиллар билан исботлаш ўрнига шахс-нинг ижобий ёки салбий сифатлари билангана чекланиб қолишдан иборат тафаккур шакли: фикрни исботлашда бошқа шахслар обрўсидан фойдаланиш. А.Т. кўпинча кишининг муайян соҳа бўйича билим даражасининг чекланганлигидан ва мустақил фикрлаш қобилиятининг етарлича ўсмаганлигидан далолат беради.

АМАЛИЙ ТАФАККУР- воқеликни ўзгартиришга ёки инсон эҳти-ёжлари учун зарур бўлган реал нарсалар яратишга қаратилган тафаккур тури.

АНАЛИЗ ЁКИ ТАҲЛИЛ - тафаккур жараёни, (юнон. analisis -бўлиш) - таҳлил, нарса ва ҳодисаларни фикран таркибий қисмларга ажратишдан иборат бўлган ақлий жараён. Масалан, психологиядан онг ҳодисаси таҳлил қилинар экан, у ақл, ирода ва ҳиссиёт деб уч таркибий қисмга бўлинади. Анализ жараёнида бутуннинг бўлақларга нисбатан муносабати аниқланади.

АНАЛОГИК ХУЛОСА ЧИҚАРИШ - бир нарса ёки ходиса ҳақида уларнинг бошқа нарса ва ҳодисаларга ўхшаш белгиларига асосланиб, янги ҳукм ҳосил қилишдан иборат хулоса чиқариш тури. Масалан, "Ўтган йили ноябр ойида кўп ёмғир ёққан". Ноябрь бошланди, демак, "Ёғингарчилик

бўлади". Аналогик хулоса чиқариш чин бўлиши ҳам мумкин, елғон бўлиши ҳам мумкин. Шунинг учун бу йўл билан чиқарилган хулоса кўпинча тахминий характерга эга бўлади; ноябр ойида ёғингарчилик бўлиши ҳам, бўлмаслиги ҳам мумкин.

ГИПОТЕЗА - (юнон. hypothesis- асос, тахмин) - гипотеза, габиат, жамият ва инсон тафаккури соҳасидали муайян ҳодисани тўлиқ тушунтариш ёки исботлаш учун етарли далилларга эга бўлмаган илмий фараз, тахмин. Гипотеза илмий текшириш методларидан, воқеликни билиш шаклларида биридир.

ДЕДУКЦИЯ- (лот. deductio - келтириб чиқариш) дедукция; умумийдан яккага қараб бориш ёки бир канча маълум умумий ҳукмлардан янга, якка бир ҳукм келтириб чиқаришдан иборат хулоса чиқариш тури, мантикий тафаккур шакли.

ДИСКУРСИВ ТАФАККУР- (лот. discussus - мулоҳаза юритиш) Индукциядан фарқ қилиб, бир-бирлари билан узвий равица боғланган лшшоҳа-залар юритишдан иборат мантикий тафаккур жараёни.

ЖУЗЪИЙ ҲУКМ- фикр объекти ҳисобланган нарса ва ҳодисаларнинг айрим бўлаклари ёки баъзи бирларигагина тааллуқли бўлган ҳукм тури.

ИЛМИЙ ТАФАККУР- назарий тафаккурнинг воқеликдаги нарса ва ҳодисаларнинг боғланиш ҳамда муносабатларини, қонуниятларини, айниқса сабаб ва оқибат боғланишларини очишга қаратилган энг юксак шакли. Илмий тафаккур жараёнида, одатда, илмий тахминлар кўйилади, муоммолар ҳал қилинади.

ИНДУКЦИЯ- (лот. inductio - келтириб чиқариш) - индукция: жузъ-ий ёки якка ҳоллардан умумийга, айрим далиллардан умумлашмаларга қараб борадиган, индуктив хулоса чиқаришга асосланган мантикий билиш усули, та-факкур шакли.

ИНДУКТИВ ХУЛОСА ЧИҚАРИШ- икки ёки ундан ортик якка ҳукмларнинг бир-бири билан мантикий боғланишидан умумий ҳукм ҳосил қилишдан иборат хулоса чиқариш тури.

ИЖОДИЙ ТАФАККУР- кўйилган амалий ва назарий вазифаларни янга усуллар билан ҳал қилиш, онгимизда янги тасаввур, тушунча ва ҳукмлар ҳосил қилиш, муайян янга нарса яратиш билан боғлиқ бўлган мураккаб тафаккур жараёни.

ИНСАЙТ- масаланинг ечиш йўлини кутилмаганда, тўсатдан, бир ондаёқ кашф этиш, топиш.

КЛАССИФИКАЦИЯ- (лот. classis - туркум, тўда, fakere - қилмок) - нарса ва ҳодисаларни уларнинг энг муҳим белгиларига қараб фикран турларга еки жинсларга бўлишдан иборат ақлий жараён.

КОНКРЕТЛАШ- (лот. koneretus - қуюқ, қаттиқ) - конкретлаштириш; умумий, мавҳум белги ёки хусусиятларни якка объектларга татбиқ қилиш билан ифодаланадиган ақлий жараён. Масалан: "қиймат"ни - "одамнинг қиймати", "товарнинг қиймати" деб конкретлаштирилади.

КОНКРЕТ ТАФАККУР (*яққ, ол тафаккур*) - конкрет тафаккур бевосита идрок ёки тасаввур қилинаётган нарса ва ҳодисалар ҳақидаги, яъни аниқ образларга асосланган тафаккур, яъни объектав воксликдаш бевосита идрок қилинаётган нарса ва ҳодисалар ҳақидаги тафаккур. Масалан, кўраётган, эшитаётган ёки мазаси татилаётган нарсалар ҳақидаги тасаввур.

КОНКРЕТ- ОБРАЗЛИ ТАФАККУР- идрок қилинаётган эмас, балки тасаввур қилинаётган нарса ва ҳодисалар ҳақидаги тафаккур, конкрет-образли тафаккур ёки хаёл тасаввурига асосланади.

КОНСТРУКТИВ – ТЕНИК ТАФАККУР – *воқеликни ўзгартиришга*, хусусан техникавий масалаларни ҳал қилиш, масалалар яратишга қаратилган амалий тафаккур тури.

КЎРГАЗМАЛИ – ҲАРАКАТЛИ ТАФАККУР - амалий тафаккурнинг бевосита идрок қилинаётган нарса ва ҳодисалар ҳақида ҳаракатлар ёрдами билан амалга ошириладиган фикрлаш тури. Масалан: дурадгорлик фаолиятидаги тафаккур.

МАНТИҚИЙ ТАФАККУР- мантиқ қонун-қоидаларига мувофиқ ҳолда тўғри фикрлаш.

МУАММОЛИ ВАЗИЯТ- инсоннинг маълум психологик ҳолатини характерлайди, инсоннинг олдида янги фаолият мақсадлари пайдо бўлганда, уни тафаккурни ишга солишга янги чора ва тадбирларни топишга ундайди. Бунда фаолиятнинг аввалги восита ва усуллари янги мақсадларга эришиш учун етарди бўлмайди.

МУРАККАБ ТАФАККУР- муайян масалани тафаккур операцияла-ридан (рондаланиб, атрофлича мулоҳаза юритиб, бир канча вақт давомида босқичма-босқич ҳал қилишдан иборат ақлий фаолият. Мураккаб тафаккур илмий-техникавий, ижодий ишларда яққол кўринади. Мураккаб тафаккур жараёни ойлаб, йиллаб ҳҳам чўзилиши мумкин.

ОДДИЙ ТАФАККУР - *маълум* бир ақлий масала юзасидан савол қўйилиши биланок, кўп ўйлаб ўтирмасдан унга жавоб қайтаришдан иборат тафаккур тури,

СИНТЕЗ- (юнон. *synthesis* - қўшиш, бирлаштириш) синтез; фикр объекти ҳисобланган нарса ва ҳодисаларнинг таркибий қисмлари, сифат ҳамда хусусиятларини фикран ёки амалий равишда бир бутун қилиб қошишдан иборат бўлган ақлий операция. Масалан: нарса ва ҳодисаларнинг муҳим белгиларини қўшилишидан яхлит бир тушунча ҳосил бўлади. Синтез тафаккур ҳамда хаёл-нинг ижодий фаолиятини ташкил қилади. Синтез бевосита анализ билан ва умум-лаштириш, таққослаш, системалаштириш каби ақлий операциялар билан боғлиқдир.

СИСТЕМАЛАШТИРИШ ~ (юнон. *systema* - қисмлардан ташкил топган бутун нарса) - фикр объекти ҳисобланган нарса ва ҳодисаларни замон, макон ва мантиқ жихатдан маълум тартибда жойлаштиришдан иборат ақлий операция.

Масалан: тарихий воқеаларни хронологик тартибда жойлаштириш.

ТАФАККУР- шахснинг объектив воқеликдаги нарса ва ҳодисаларни, уларнинг муҳим хусусиятлари, боғланиш ҳамда муносабатларини бевосита уму-лашган ҳолда акс эттиришдан иборат бўлган ақлий жараён. Тафаккур объектив воқеликни акс эттиришнинг энг юксак шаклидир. Тафаккур воқеликни сезиш, идрок ва тасаввурларга қараганда янада чуқур, тўлиқ ва кенг билишга имкон беради. Тафаккур инсон миясининг алоҳида вазифасидир, миянинг иккиламчи сигнал системасига асосланган рефлектор аналитик - синтетик фаолиятининг рўёбга чиқиш шаклидир. Тафаккурнинг нерв-физиологик асоси биринчи ва иккинчи сигаал системаларининг ўзаро муносабатидир.

ТАФАККУР ОПЕРАЦИЯЛАРИ- фикрлаш жараёнида қўлланиладиган турли ақлий усуллар.

ТАНҚИДИИ ТАФАККУР- хулоса чиқариш, исботлаш ва инкор қилиш каби мантиқий операцияларда ҳақиқатни аниқлаш учун хизмат қиладиган тафаккур.

ТАФАККУРНИНГ МАЗМУНДОРЛИГИ- фикр объекти ҳисобланган нарса ва ҳодисалар ҳақидаги чин ҳукмлар ва тушунчалар йиғиндиси билан ифодаланадиган ақл сифати.

ТАФАККУР ТЕЗЛИГИ- маълум бир назарий ёки амалий масалани узил-кесил ҳал қилиш учун кегган вақт бирлиги билан белгиланадиган ақл сифати.

ТАФАККУР СИФАТЛАРИ- фикрнинг мазмунлилиги, кенглиги, мустақиллиги, ихчамлиги, танқидийлиги, тезлиги кабилардан иборат ижобий индивидуал фарқлари; тафаккур сифатлари асосан шахснинг қобилиятига, билим ва маданий савиясига боғлиқдир. Тафаккур сифатларини асосан ақ сифатлари деб юритилади.

ТАФАККУРНИНГ МУСТАҚИЛЛИГИ - назарий ва амалий маса-лаларни ўзгаларнинг ёрдамисиз ҳал қилиш қобилиятидан иборат ақл сифати.

ТАФАККУРНИНГ МАҲСУЛДОРЛИГИ- қисқа вақт бирлиги ичида янги, оригинал фикрлар яратиш ёки муҳим илмий, амалий масалаларни тўғри ҳал қилиш билан белгиланадиган тафаккур сифати.

ХУЛОСА ЧИҚАРИШ- бир қанча ҳукмларнинг мантиқий боғланиши натижасида ҳукм ҳосил қилишдан иборат тафаккур шакли. Хулоса чиқаришда мавжуд ҳукмлар асос бўлиб, унда янги ҳукм чиқарилади. Улардан ҳосил бўлган янги ҳукм эса хулоса чиқариш деб аталади.

ТУШУНЧА - нарса ва ҳодисадарнинг муҳим белгиларини, боғланишларини, мохиятини ҳукмлар орқали фикран кенг ва чуқур акс эттиришдан иборат фикр шакли, психик маҳсул.

Семинар машғулоти мавзуси ва режаси:

1. Фикр юритиш операциялари
2. Тафаккурнинг асосий шакллари.
3. Тафаккур турлари ҳақида тушунча.

4. Тафаккурнинг индивидуал хусусиятлари.

Адабиётлар :

1. Э.Ғозиев. Тафаккур психологияси. Тошкент. "Ўқитувчи". 1990.
2. Умумий психология. А.В.Петровский таҳрири остида. "Ўқитувчи", Т., 1992.
3. С.А.Рубинштейн. О мышлении и путях его исследования. М., 1958.
4. Л.С. Выготский. Мышление и речь. "Избранные психологические исследования". М., 1958.
5. Тафаккур гулшани. Ш.Абдураззоқова таржимаси. Тошкент, 1989.
6. В.М.Каримова, Ф.А.Акрамова. Психологя. Т., 2ШЮ.
7. В.М. Каримова ва б.қлар. Мустақил фикрлаш. — Т., 2000.
8. В.Каримова, Р.Суннатова. Мустақил фикрлаш бўйича машғулотларни ташкил этиш юзасидан услубий қўлланма - Т., 2000.

Интернет сайтлари

1. www.ziyonet.uz
2. www.pedagog.uz

2-Илова

Лаборатория машғулоти.

Топшириқ 1.

Фикрий масалаларни ечишда тасаввурнинг роли.

1. Китоб жавонига икки томлик асарлар туплами кўйилган. Биринчи том 300 саҳифалик, иккинчиси эса 200 саҳифалик. Жавонда китоб қурти пайдо бўлиб, китоблардан биринчи томнинг биринчи саҳифасидан иккинчи томнинг охири саҳифасигача кемириб ташлади. Китоб қурти китобларнинг неча саҳифасини кемирган?

Саволга 500 саҳифа деб берилган жавоб тўғри эмас. Саволга тўғри жавоб бериш учун китобни жавонга қандай терилганини (тартибини) аниқ билиш олиш лозим. Китоб қурти бирорта саҳифани ҳам кемирган эмас. Чунки би-ринчи томнинг биринчи саҳифаси, иккинчи томнинг охири саҳифаси билан ёнма-ён турибди.

2. А шаҳардан Б шаҳаргача 120 км. А шаҳардан чиққан поезд соатига 30 км тезлик билан Б шаҳар томон юра бошлади. Шу вақтда Б шаҳардан чиққан капалак соатига 60 км тезлик билан А шаҳар томон учиб кела бошлади. Капалак Б шаҳардан чиқиб А шаҳар томон учар экан, А шаҳридан чиққан поезд билан учрашиб Б шаҳри томон учиб кетар ва яна Б шаҳридан чиқиб поездгача учиб келар ва Б шаҳри томон учиб қайтар эди.

Шу жараён А шаҳридан чиққан поезд Б шаҳрига етиб келгунга қадар давом этди. Айтингчи, капалак неча км йўл босди?

Агар ишни капалакнинг учишини ва унинг Б шаҳри томон келаётган поезд билан неча марта учрашганлигини тасаввур қилишдан бошласак, иасалани ечолмаймиз.

Масала оддий арифметик ҳисоблаш йўли билан ечилади. Поезд соатига 30 км тезлик билан юрар экан, Б шаҳарига 4 соатдан сўнг етиб келади.

(120:30) капалак соатига 60 км тезликда учар экам, 4 соат давомида фазода бўлганлиги учун у 240 км масофани учиб ўтди.

Иккала масала ечилгач, талабаларга масалани ечиш йўлларининг таҳлили заминиди ҳар бир масалани ҳал қилишда тасаввур қандай рол ўйнаганлигини аниқлаш топширилади.

Фикрий масалаларни ҳал қилишда тасаввур ижобий ва салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлганлиги уқтириш билан талабаларга мустақил равишда ҳар икки масалага аналогик мисоллар ўйлаб топиш ва ечиш вазифаси топширилади.

Толашириқ II.

Фикр юритиш операциялари ва асл сифатлари таҳлилига доир.

А. Тушунчаларни таққослаш жараёнининг кечимини текшириб. Тажириба материали сифатида бир неча жуфт тушунчалар берилади, автобус ва троллейбус, булбул ва саъва, от ва сифат, сезга ва идрок, эгоизм ва эгоцешризм, хайвонот ва ўсимлик каби. Экспериментатор ҳар бир жуфт тушунчани ўқиғач, уларни таққослашни, яъни ўхшаш томонлари ва тафовуларини аниқлашни топширади. Кунда синалувчи мумкин қадар кўпроқ белгиларни аниқлашга ҳаракат қилиши зарур.

Топшириқнинг сифати текширилганда ўхшаш ва фарқ белгиларининг сони ҳисобга олинади. Таққослашнинг сифати синалувчининг билим даражасига боғлиқ эканлиги аниқланади. Текшириш натижалари жадвалда акс эттирилади, агар ўхшаш ва фарқ кўрсаткичлари 20 дан ошиқ бўлса, таққослаш 5 балл билан баҳоланади. Агар қиёсий белгилар 10-15та бўлса 4 балл, 10 дан кам бўлса, 3; 5 дан кам бўлса 2 балл билан баҳоланади.

Жумбоқ

а) икки киши дарё ёқасига келди, соҳилда бир дона қайиқча бўлиб, унга фақат бир киши сиғиши мумкин. Йўловчилар шу қайиқчада нариги соҳилга чиқиб олиб йўлларида давом этадилар.

Айтингчи йўловчилар қандай қилиб нариги соҳилга чиқиб олдилар?

б) берилган сонларнинг жойлашиш қонуниятини аниқланг ва етишмаётган сонни топиб ёзинг.

7	9	5	11
4	15	12	6
13	8	11	-

в) қаламнинг учини қоғоздан узмаган ҳолда қандай қилиб учта тўғри чизик орқали квадратнинг тўрт нуқтасини кесиб ўтиб, бошланғич нуқтага қайтиш мумкин?

ТАФАККУР – ЖАРАЁН СИФАТИДА :

- | | |
|------------------|---------------------|
| 1. анализ | 5. умумлаштириш |
| 2. синтез | 6. конкретлаштириш |
| 3. солиштириш | 7. системалаштириш |
| 4. абстракциялаш | 8. классификациялаш |

Тафаккурни логика (мантиқ) да ўрганиш									
Тушунча				Ҳукм			Хулоса чиқариш		
Уму- мий	якка	Конк- рет (як- қол)	Абст- ракт (мав- хум)	Уму- мий	якка	жузъий	Индук- тив	Дедук- тив	Анало- гик

Тафаккурнинг турлари :

I. Шаклига кўра :

1. кўрғазмали - ҳаракатли
2. кўрғазмали - образли
3. абстракт - мантиқий

II. Ечилиши лозим бўлган масаланинг характерига кўра :

1. назарий
2. амалий

III. Очилиш даражасига қараб: 1. мунозара

2. интуицияга асосланган

IV. Янгилик ва оригиналлик даражасига кўра: 1. репродуктив

2. унумли, серунум

АҚЛНИНГ МУҲИМ ХАРАКТЕРИСТИКАСИ

- Тафаккурнинг мустақиллиги:** жамият тажрибасидан фойдаланиш, ўз фикрларига тобе бўлиб қолмаслик
- Тафаккурнинг танқидийлиги:** бошқалар ва ўз баъосига объектив қараш
- Фикрнинг чуқурлиги:** анализ, солиштиришга қобилиятлилик, муҳим хусусиятни топа билиш
- Фикрнинг эпчиллиги:** масалани ечиш йўллари топа билиш
- Синчковлик:** энг яхши йўлни топа олиш қобилити.

Мавзу бўйича тест намуналари

1. Қуйидаги қоидалардан қайси бири тафаккур жараёнига тегишли?
 - а) нарса ва ҳодисаларнинг айрим сифат ва хусусиятларини акс эттириш;
 - б) воқеликни сезги ва идрок, тасаввурлар орқали акс эттириш;
 - в) теварак атрофдаги нарса ва ҳодисаларни, уларнинг муҳим белги ва хусусиятларини, улар ўртасидаги боғланиш ва муносабатларни умумлаштириб акс эттириш;
 - г) олдин идрок қилишдан ҳосил бўлган туйғулар, фикр ва мулоҳазаларни акс эттириш.

3. Ҳиссий билиш жараёнига нималар тааллуқлилигани аниқланг.
 - а) фикрларни муҳокама қилиб нарса ва ҳодисаларни билиб олиш;
 - б) дунёвий фикрларни амалий фаолиятда акс эттириш;
 - в) воқеликни албатт нутққ иштирокида бевосита акс эттириш;
 - г) нарса ва ҳодисаларни сезги, идрок ва тасаввурларда акс эттириш.

3. Фикр юритиш жараёни аниқданг.
 - а) тушунча, ҳукм;
 - б) индуктив, дедуктив, ҳулосалаш;
 - в) аналогия;
 - г) анализ, синтез, умумлаштириш, абстрактлаштириш.

4. Тушунча - бу:
 - а) тушунча сўздан ташқари мавжуд бўлиб, у сўзда мустаҳкамланади ва ифодаланади;
 - б) тушунча тасаввур сингари нарсаларнинг умумий муҳим белгиларини акс эттиради;
 - в) тушунча сўзларда мавжуд бўлиб, аммо баъзи тушунчалар сўздан ташқарида бўлиши мумкин.
 - г) тушунча — воқеликни акс эттиришдир.

5. Борлиқни бевосита акс эттириш қандай амалга оширилади?
 - а) тасаввурлар орқали;
 - б) идрок ва тасаввурлар орқали;
 - в) тушунча, ҳукм, ҳулоса чиқариш;
 - г) таққослаш, анализ ва синтез орқали.

6. Объектларнинг айрим бечгиларини ўхшашпиғига қараб ҳулоса чиқариш: -
 - а) индуктив ҳулоса чиқариш;
 - б) аналогик ҳулоса чиқариш;
 - в) дедуктив ҳулоса чиқариш;
 - г) силлогизм.

7. Тафаккур турларини аниқланг: ~
- а) анализ, синтез, солиштириш, абстракциялаш;
 - б) тушунча, ҳукм, хулоса чиқариш;
 - в) конкрет, абстракт, назарий, амалий;
 - г) мустақиллик, танқидийлик.

8. Тафаккурнинг индивидуал хусусиятлари:
- а) мустақиллик, серташаббускорлик, тезлиги, маҳсулдорлиги;
 - б) ижодий, ихтиёрий, конкрет ва абстракт;
 - в) конкрет, абстракт, жузъий;
 - г) классификация, системага солиш, умумлаштириш,

Шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари Темперамент .

Мавзунинг асосий масалалари .

1. Темперамент шахснинг индивидуал психологик хусусияти интеграцияси эканлиги.
2. Темперамент ҳақидаги классик назариялар.
3. Темпераментнинг турлари ҳақида Абу Али Ибн Сино карашлари.
4. И.П.Павловнинг олий нерв фаолияти ҳақидаги таълимоти темпераментнинг физиологик асоси эканлиги.
5. Темперамент типлари ва уларнинг психологик тавсифномаси.
6. Темпераментни тадқиқ қилиш усуллари.

Мавзу бўйича асосий психологик тушунчалар

АБУЛИЯ - (юнон. aбуlia - қатъиятсизлик, журъатсизлик) -иродасизлик; муайян психологик сабабларга кўра ироданинг бўшашиши, кучсизланиши ёки тўлиқ йўқолишидан иборат ҳолат.

МЕЛАНХОЛИК - ҳаракатлари суст, юксак сензитивлик хусусиятига эга бўлган, аразчанг, фаоллиги суст, ўзига ишонмайдиган, тортинчоқ, гайратсиз, қағъиятсиз, ишёқмас бўлган темперамент типидир.

ИНТРАВЕРТИРОВАНЛИК - термин Айзенк томонидан шахснинг темперамент типларини белгилашда ишлатилган. И. образларга, тассавурларга ва ўтмиш ҳамда келажак билан боғлиқ бўлган икки сифат.

ОЛИЙ НЕРВ (АСАБ) ФАОЛИЯТИНИНГ ТИПЛАРИ- олий нерв (асаб) фаолияти хусусиятларининг барқарор комплекси (кучи, мувозанати, ҳаракатчанлиги)ни белгилайдиган нерв (асаб) тизими хусусиятлари йигандисидир; асаб жараёнлари (кўзгалиш ва тормозланиш)нинг муайян индивид олий асаб фаолиятини сифатлайдиган муҳим ва барқарор хусусиятлари йиғиндиси. О.Н.Ф.нинг 4 типи мавжуд:

1. Кучли, мувозанатли, ҳаракатчан (чакқон) тип.
2. Кучли мувозанатли, инерт (сусткаш) тип.
3. Кучли, мувозанатсиз (шиддатли) тип.
4. Кучсиз тип.

САНГВИНИК ТИП- ушбу типга кирувчи шахслар серҳаракат, тез таъсирланувчан, нарсаларга тетик ва зўр кўзғалиш билан жавоб берадиган, юксак реактивликга эга бўладилар, бирор фаолиятга ғайрат ва фаоллик билан киришиб, тез совиб кетишлари ҳам мумкин. Ҳиссиётлар, кайфиятлари, қизиқишлари ва интилишлари жуда ўзгарувчан, малакаларини тез ўзлаштирувчи, ақли ихчам бўлади.

СЕНЗИТИВЛИК— одамнинг психик реакцияни вужудга келтирмоқ учун зарур бўлган ниҳоятда кучсиз ташқи таассурот кучи ёки эҳтиёжларни қондирмасликнинг билинар-билимас даражасидан таъсирланиши.

ТЕМПЕРАМЕНТ- шахснинг эмоционал кўзгалувчанлиги ва умумий ҳаракатчанлиги билан сифатланадиган индивидуал хусусиятлари йиғиндиси. Темперамент кишинингҳиссиётга берилиш кучи, барқарорлиги ва тезлигида кўринадиган индивидуал психологик хусусиятдир.

ФЛЕГМАТИК- осойишта, ўзини оғир вазмии тутадиган барқарор кайфиятли, сензитивлиги суст, эмоционаллига юксак, фаоллиги оз, чидамли, матонатли, ҳаракат ва нутқ темпи суст, фаросатсиз каби сифатлар хос бўлган темперамент тип.

ХОЛЕРИК- юксак реактивлик, фаоллик, эмоцияларга тез берилувчанлик, кайфияти кескин ўзгарувчан, суст сензитивлик, мувозанатсизлик, ўзини тута олмаслик, бетоқат ва серзардалиги билан характерланадиган темперамент тип.

Семинар машғулоти мавзуси ва режалари:

Режа :

1. Темпераментнинг умумий характеристикаси.
2. Темпераментнинг физиологик асослари.
3. Темперамент типларининг психологик характеристикаси.
4. Темпераментнинг келиб чиқиши ва ривожланиши.
5. Таълим жараёнида темперамент хусусиятларини ҳисобга олиш (баҳслашув учун)

Адабиётлар :

1. Умумий психология. А.В.Петровский таҳририда. "Ўқитувчи" нашр., Т., 1992.
2. В.М.Мерлин. Очерк теории темперамента М., "Просс-е", 1964.
3. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности - М., 1986.
4. А.Г.Ковалев. Психология личности, X боб. М., "Прос", 1970.
5. В.М.Каримова, Ф.А.Акрамова. Психология. Т., 2000.
6. Немов Р.С. Психология - В 2-х кн. Кн.1. - М., 1998.
7. С.А.Рубинштейн. Основы общей психологии "Прос-е" М. 1989.
8. Популярная психология. Хрестоматия Б.В.Мироненко. М., 1990.

Интернет сайтлари

1. www.ziyonet.uz
2. www.pedagog.uz

Мавзу бўйича тест намуналари:

- 1) Берилган таърифлардан қайси бири темпераментга тааллуқли?
 - а) темперамент одамнинг ижтимоий муносабатларида намоён бўладиган хусусият;
 - б) ҳиссиётнинг секин, лекин кучли кўзғалганлиги;
 - в) нерв системасининг кўзғалиш тезлиги, тормозлашуви;
 - г) одамнинг якка хусусияти.
2. И.П.Павлов олий нерв фаолияти типларини тушуниш асосига шуларни киритади:
 - а) нерв хужайраларнинг кучини, унинг мувозанатлилиги ва эпчиллигини;
 - б) кўзғалиш ва тормозланиш жараёнларининг иррадиация ва концентрациясини;
 - в) нерв хужайралари индукциясини;
 - г) нерв жараёнларининг стереотиплигини.
3. Одам олий фаолиятининг махсус типлари нималар билан характерланади?
 - а) биринчи ва иккинчи сигнал системасининг ўзаро муносабати билан;
 - б) асаб жараёнларининг системалилиги билан;
 - в) асаб жараёнларининг манфий индукцияси билан;
 - г) асаб жараёнларининг мусбат индукцияси билан.
4. Асаб тизимининг кучли, мувозанатлилиги, эпчил тип қайси темпераментга мос келади?
 - а) флегматик;
 - б) холерик;
 - в) меланхолик;
 - г) сангвиник.
5. Асаб тизимининг кучли, мувозанатли, кам ҳаракатчан, сусткаш тип қайси темпераментга мос келади?
 - а) холерик;
 - б) сангвиник;
 - в) флепиагик;
 - г) меланхолик.
6. Темпераментнинг муҳим психологик хусусиятлари нималардан иборат?
 - а) серзитивлик, фаоплик, реактивлик, реакция темпи, силлиқлик, фригадлик, экстравертлик, интровертлик, эмоционал кўзғалувчанлик;
 - б) нерв хужайрапарининг кучи, мувозанатлилиги, эпчиллиги;
 - в) эпчиллик, ҳаракатчанлик, фаоллик, кучи, бўшлик;
 - г) фаоллик, экстраверсия, интроверсия, бўшлик, ҳаракатчанлик, кучи, мувозанатлилиги.

Асаб тизими типларининг темпераметта муносабати 1-Илова

Асаб тизими типлари		Кучли			Кучсиз
		Кучли, шиддатли	Тирик, жонли	Сусткаш	
Асаб жараёнларининг	Кучли мувозанатли харакатчан	Кучли мувозанатсиз	Кучли мувозанатли харакатчан	Кучлм мувозаиатли сусткаш	Куччи муозаиатсиз харакатчан ёки сустсаш
Темперамент		Холерик	Сангвиник	Флегматик	Меланхолик

Темперамент ва психик реакция муносабати

Темперамент	Реакция	
	тезлиги	кучи
сангвиник холерик флегматнк меланхолик	тез тез секин секин	ўртача хаддан ташқари кучли кучсиз

ХАРАКТЕР

Мавзунинг асосий масалалари.

1. Психологияда характер муаммолари.
2. Характернинг тузилиши.
3. Характер хислатлари.
4. Экстраверсия ва интроверсия тўғрисида тушунча.
5. Характерда акцентуация холати.
6. Характерни тарбиялаш.

Мавзу бўйича амалий психологик тушунчалар

АКЦЕНТУЛЦИЯ ҲОЛАТИ - (лотинча - урғу демакдир) Акцентуация инсондаги айрим характер хислатларнинг яққол кўзга ташланиши (кайфиятнинг кескин ўзгариши, ташвишланиш, катъиятсизлик, тез чарчаш, таъсирчанлик).

ИНТРОВЕРСИЯ- (лот. intro - ички, versto - бурмоқ, қаратмоқ, йўналтирмоқ демакдир). Интроверсия - шахснинг ўз фикрлари, сезгилари, кечинмалари ва хис-туйғуларига таяниши. Интровертларга ўзининг ички дунёси, кизиқишларини юқори кўйиш, тортинчоклик, кишиларга

аралашмаслик, ичимдан топлик, ижтимоий пассивлик, ўзини муҳокама қилишга мойиллик, ижтимоий мослашувга қийналишлар киради.

СИМПТОМОКОМПЛЕКС - психик хусусиятларининг ўзаро боғлиқлиги тизими. Симптомокомплексни анализ қилиш орқали характер тизимининг нима билан белгиланганлигини аниқлай оламиз.

ГЕНИЙЛИК— муайян жамият ёки бутун бир миллат ҳаётида тарихий аҳамиятга эга бўлган, ижодий фаолиятда намоён бўлувчи, юксак даражада ривожланган, фавқулодда истеъдод инсон ақл-заковати тараққиётининг салтанати ҳисобланган нодир индивидуал хусусият. Генийларда одатда барча ижобий сифатлар мужассамлашган бўлади.

ФРУСТРАЦИЯ- (лот. frustration - бекорга кузатиш, бекор умидвор бўлиш, муваффақиятсизлик) - режалари издан чиқиб, мақсаднинг йўқ бўлиб кетиши. Фрустрация - кишининг характер хусусиятларида, турли кечинмаларида, хатти-ҳаракатларида намоён бўлади. Фрустрация кишининг мақсадга эришиш йўлида учрайдиган, объектив равишда енгиб бўлмайдиган ёки субъектив равишда шундай туюладиган қийинчиликлар туфайли пайдо бўладиган психологик ҳолатдир.

ХАРАКТЕР— ижтимоий муҳит таъсирида таркиб топиб, шахснинг атрофдаги воқеликка ва ўз-ўзига, жамиятга, жамият мулкига, меҳнатга, ўқиш фаолиятига бўлган муносабатида ифодаланадиган, унинг муайян шароитлардаги хатти-ҳаракатларини белгилаб берадиган, барқарор индивидуал психик хусусиятлар йигандиси.

ХАРАКТЕР СТРУКТУРАСИ (тузилиши) - характернинг айрим хусусиятлари бир-бирига боғлиқ, бир-бирига тобе яхлитликни ҳосил қилади. Бу яхлитлик характернинг структурасидир. Агар биз характернинг бир ёки бир неча хусусиятларни билсак, бизга номаълум бошқа хислатларни ҳам айтиб бера оламиз. Масалан: одамнинг такаббур ва шухратпарастлиги билсак, унинг қора кўнгилли эканини тахмин қиламиз. Агар одам камтаринлик хислатига эга бўлса, уни кўнгилчан деб тахмин қиламиз.

ХАРАКТЕР ХИСЛАТЛАР - одамнинг иш-ҳаракатларини белгиловчи чуқур ва фаол майл. Х.Х киши ҳаётида уни табиатида сингаб кетган, муайян бир қолипга тушган ва кишининг кўзига яққол ташланадиган хислатлардир.

Характернинг таркиб топиши :

1. характер ва ирсият
2. характернинг таркиб топиши қонуниятлари
3. характер ва темперамент
4. характер ва фаолият
5. такқидчанлик
6. характер ва қайд қилинган кўрсатма
7. турли вазиятлар, муаммолар

Семинар машғулоти мавзуси ва режалари:

Режа:

1. Характер ҳақида тушунча
2. Характер таркиб топишининг қонуниятлари
3. Характернинг шаклланиши
4. Тарбия ва кишининг ўз характерини ўзи тарбиялаш, (мунозаря учун)
5. Миллий характерга этнопсихологик ёндашиш (мунозара учун)

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. А.Т.Ковалев. Психология личности. М., 1970.
2. В.М.Каримова, ФА.Акрамова. Психология. Т., 2000.
3. НДЛевитов. Психология характера. М., "Просвещение". 1969.
4. В.С.Мерлин. Структура личности. Характер, способности, самосознание. - Перль, 1999.
5. Р.С.Немов. Психология. - В 2-х кн. Кн. 1. - М., 1998.
6. Умумий психология. А.В.Петровский таҳририда. Т., 1992.
7. С.А.Рубинштейн. Основы общей психологии. "Просвещение", М., - 1989.

Мавзу бўйича тест намуналари.

1. Характер-бу:
 - а) одамнинг айрим пайтларда мардлик, салобатлилик, ростгўйлик кўрсатишидаги якка хусусият;
 - б) кишиларга хос бўлган характер хислатлар;
 - в) кишининг хулқ-атворида, унинг хатти-ҳаракатларида намоён бўладиган туғма хусусият;
 - г) олий нерв фаолияти билан боғлиқ бўлган ва унинг ҳаётида шаклланиб, унинг ўз-ўзига, бошқа кишиларга, меҳнатга, жамият мулки (нарсалар, предметлар)га бўлган муносабатида ифодаланадиган якка хусусият.
2. Характернинг қандай хислатлари унинг хар томонлама тараққиётида намоён бўлади?
 - а) характернинг кучида;
 - б) характер хислатларининг тўлалигида;
 - в) аниклигида;
 - г) бир бутунлигида.
3. Темперамент ва характер:
 - а) ўзаро боғлиқ, аммо айнан бир хил эмас;
 - б) бир-бирига тобе бўлмаган хусусиятларга эга;
 - в) моҳиятига кўра айнан бир хил хусусиятларга эга;
 - г) ўзаро боғлиқ эмас, бир хил хусусиятларга эга эмас.
4. Характер хислатларига:
 - а) характернинг насл, ижтимоий муҳита боғлиқлиги;
 - б) ирода, ақл-фаросат ва ҳиссиётга боғлиқлиги;

- в) қатъиятлик, матонат, ўзини тута билишга хос хусусиятлар;
- г) ўз-ўзига, атрофдагиларга бўлган муносабат.

5. Характернинг нерв физиологик асоси - бу:

- а) олий нерв-фаолиятининг умумий типиди;
- б) анализаторлар комплекси (йиғиндиси);
- в) бош мия пўстида муваққат боғланишлар тизими;
- г) нерв хужайраларининг индукцияси.

6. Қуйидагилардан қайси бири характер тузилишини кўрсатади:

- а) характернинг ирода, хиссиёт ва ақл-фаросат томони;
- б) характернинг кучи ва мустакшлиги;
- в) характер хусусиятларининг фаоллиги;
- г) жамоага, айрим одамларга, ўз-ўзига, меҳнатга, нарсаларга бўлган муносабат.

ҚОБИЛИЯТЛАР

Мавзунинг асосий масалалари.

1. Қобилият тўғрисида тушунча.
2. Қобилиятларнинг сифат ва миқдор характеристикаси.
3. Қобилиятларнинг тузилиши.
4. Умумий ва махсус қобилиятлар.
5. Талант ва унинг келиб чиқиши.
6. Лаёқатлар қобилиятнинг табиий шарт-шароитлари эканлиги.
7. Қобилиятнинг таркиб топиши.
8. Иктидорли болаларни танлаш муаммоси.
9. Қобилиятлар ва ёшларнинг касб танлаш муаммолари.

Мавзу бўйича асосий психологик тушунчаларнинг изоҳли луғати

ДИФФЕРЕНЦИАЛ ПСИХОЛОГИЯ - психологиянинг шахснинг индивидуал ҳамда муайян гуруҳларга оид бўлган психологик фарқларини ўрганадиган махсус соҳаси.

ЗЕХН- шахснинг махсус қобилиятларининг таркиб топиши ва ривожланиши учун асос бўладиган анатомик-физиологик имкониятлари; туғма истеъдод нишонлари.

ИСТЕЪДОД - инсон қобилиятлари тараққиётининг энг юксак даражасини таъмиловчи туғма табиий имкониятлар (куртаклар) йиғиндиси. Истеъдодга инсон мияси ярим шарлар қобилиятининг тузилиши хусусиятлари, асаб тизимининг хоссалари (муваққат боғланишларининг ҳосил бўлиши ва мустақамланиш тезлиги, дифференцировкалар ҳосил бўлиши тезлиги, асаб жараёнларининг чакқонлиги кабилар), муайян анализаторларнинг тузилиши ва ишлаш хусусиятлари каби табиий куртаклар киради. Бу куртаклар

хаммада ҳар хил бўлади ва психик сифатларнинг шаклланиши учун қандай имкониятлар яратади. И.нинг ривожланиши шахснинг яшаш шароитларига, айниқса таълим-тарбияга боғлиқдир.

КОММУНИКАТИВ ҚОБИЛИЯТ- ўзаро алоқа қилиш, фикр алмашинув, ўзгаларнинг фикрини тушуниш ва уларга ўз фикрини тил воситаси орқали тушунтира олиш қобилияти.

ЛАЁҚАТ - қобилият тараққиётининг дастлабки табиий шарти сифатида намоён бўладиган ан мия тузилишининг, сезги аъзолари ва ҳаракатнинг морфологик ҳамда функционал хусусияти,

МАҲОРАТ- масалани ижодий тарзида ечиш учун зарур бўлган ҳар қандай меҳнат операциясини ихтисосли равишда амалга ошириш учун психологик тайёргарлик. Маҳорат бунда нима қилиш керак ва қандай қилиш керак деган муаммо айна бир вақтнинг ўзида бирданга хал қилинади. Маҳорат ижодий масаланинг моҳиятини англашдир.

ОЛИГОФРЕНИЯ- эмбрионнинг она қорнидага тараққиёт бузилиши натижасида содир бўладиган туғма эси пастлик, психик функцияларнинг етарли ривожланмаслиги.

ТАЛАНТ- муайян фаолиятнинг муваффақиятли ва ижодий равишда бажарилишини таъминлайдиган қобшшят ҳамда истеъдодлар йиғиндисидан иборат, турмуш жараёнида таркиб топган индивидуал хусусият. Талант фаолиятнинг турли соҳаларига оид бўлиши мумкин. Талантли кишилар одатда юксак ижодий, кенг мазмунли, танқидий ва маҳсулдор ақл эгалари бўлиб уларга зийраклик хусусияти хосдир.

ТЕСТ - шахснинг ақлий тараққиётини, қобилиятини, иродавий сифатларини ва бошқа психик хусусиятларини текширишда қўлланиладиган қисқа стандарт масалалар. Ҳозирги кунда боланинг қандай фаолиятга иқтидорлилигани аниқлашда ундан кенг фойдаланилмоқда.

ҚОБИЛИЯТ- шахснинг муайян фаолият турини муваффақиятли бажаришга бўлган лаёқат даражасини ифодалайдиган, турмуш жараёнида ҳосил килинган индивидуал хусусиятлари йиғиндиси. Қобилиятлар билим, кўникма, малака орттириш хусусиятига боғлиқ бўлади, лекин билим, кўникма, малака орттириш қобилият эмас, балки уларни ўзлаштиришдаги лаёқати, маҳоратида намоён бўлади. Қобилият фақат фаолиятда намоён бўлади.

ҚОБИЛИЯТНИНГ СИФАТ ХАРАКТЕРИСТИКАСИ -шахснинг қобилиятлари нимага нисбаган намоён бўлишини, қандай индивидуал психологик хусусиятлар фаолият жараёни муваффақиятининг зарурий шарти эканлиги билан характерланади. М: Ўқитувчи ташаббускорлик, талабчанлик, меҳрибонликни ҳис қилиш, кузатувчанлик, кашфиётчилик, жавобгарлик каби шахсий сифатларга эга бўлигаи керак.

ҚОБИЛИЯТНИНГ МИҚДОР ХАРАКТЕРИСТИКАСИ -шахснинг билим, кўникма ва малакаларни қанчалик тез, енгил ва мустаҳкам эгаллаш билан характерланади.

ФРЕНОЛОГИЯ - инсон психик хусусиятлари билан унинг мия қутиси тузилиши ўртасида боғланишлар бор деб даъво қилувчи сохта таълимот. Австриялик врач Галлям томонидан тавсия қилинган.

ЭТНОПСИХОЛОГИЯ- (юнон. ethos - халқ) - этник психологик -халқ психологияси: турли қабилалар ва миллатларнинг ижтимоий-тарихий тараққиёт билан белгиланган психик тузумини қиёсий ўрганишдан иборат фан соҳаси. Этнопсихологияда қиёсий илмий текшириш асосан халқларнинг моддий ва маънавий мадапияти, ижтимоий ҳаёти ва ижтимоий онг шакллари, тил хусусиятлари ҳақидаги маълумотлар асосида олиб борилади. Этнопсихология текширишлари инсон психикасининг тарихий тараққиёти ҳақида турли назариялар яратиш имкониятини беради.

ҚОБИЛИЯТНИНГ ФАОЛИЯТ ТУРЛАРИГА ҚАРАБ ТУЗИЛИШИ.

Педагогик қобилиятнинг тузилиши:

- | | |
|-----------------------|-----------------------|
| 1. Дидактик. Академик | 5. Авторитар |
| 2. Перцептив | 6. Коммуникатив |
| 3. Нутк | 7. Педагогик хаёл |
| 4. Ташкилотчилик | 8. Диккатни таксимлаш |

СЕМИНАР МАШҒУЛОТИ МАВЗУСИ ВА РЕЖАЛАРИ

Қобилиятларнинг таркиб топиши.

Режа:

1. Қобилият хақида тушунча.
2. Қобилиятлар шаклланишининг таълим-тарбия жараёнига боғликлиги.
3. Иктидорли болаларни танлаш.
4. Қобилиятлар ва ёшларнинг касб танлаш муаммолари.
5. Қобилиятларнинг шаклланиши.

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. М.В.Гамезо, И.А.Ломашенко. Атлас по психологии. М., 1986.
2. М.Т.Давлетшин. Укувчиларда қобилиятнинг таркиб топиши. "Ўқитувчи".Т., 1965.
3. В.М.Каримова, Ф.А.Акрамова. Психология. Т., 2000.
4. В.А.Крутецкий. Педагогик психологиянинг асослари. Т., 1976. С Л.
5. Рубинштейн. Основы общей психологии. "Просвещение". М., -1989.
6. А.Крутецкий. Психология математических способностей школьника. М., 1968.
7. Немов Р.С. Психология, В 2-х кн. Кн. 1. - М., 1998.
8. Умумий психология, А.В.Петровский таҳририда. Т., 1992.

Интернет сайтлари

1. www.ziyonet.uz
2. www.pedagog.uz

Мавзу буйича тест намуналари.

1. Қобилият – деб:
 - А) кишининг воқеликка булган муносабатида вужудга келадиган ва унинг хулқ.-атвори, хатти-харакатида таъсир колдирадиган, муҳим барқарор психик хусусият мажмуи;
 - Б) шахснинг мазкур фаолиятини муваффақиятли амалга ошириш шарти ҳисобланган ва бунингчун зарур бил им, куникма ва малакаларни эгаллаш динамикасида юзага чиқадиган фарқларда намоен буладиган индивидуал психологик хусусият;
 - В) одамнинг узи билган ва бажараётган нарсага уз муносабатини бошдан кечириш ва муваффақиятини белгилаш жараёни;
 - Г) ҳис-туйғуларнинг пайдо булиш тезлиги ва кучида, ҳамда кишининг умумий ҳаракатчанлигида намоен бўладиган индивидуал психологик хусусият мажмуи.
2. Истеъдод нима?
 - а) ишининг муайян фаолиятга лаёқати;

- б) инстинкт;
- в) кўникма, малака, билим;
- г) қобилиятларда намоён буладиган тугма хусусият.

3. Лаёқат – бу:

- а) шахснинг яққа хусусияти;
- б) лаёқат қобилиятнинг шаклланиши жараёнига таъсир қилади;
- в) одамнинг анатом-физиологик хусусияти бўлиб, қобилиятларнинг ривожланиши учун дастлабки маълум шарт-шароитларни яратадиган тугма имконият;
- г) лаёқат тасаввурлар туплами булиб, хали онгда шаклланиб булмаган фикр ёки образларга айланмаган хусусият;

4. Талант -:

- а) кишида ҳали мудраб ётган имконият;
- б) назарий ва амалий масалаларни, янгилик ва прогрессив аҳамият касб этадиган нарсалар яратишга кодирлик;
- в) бир фаолиятда бир иеча қобилиятларнинг биргаликда намоён бўлиш хусусияти;
- г) тугма лаёқат, камолатга эришиш.

5. Қобилиятлар шаклланишнинг асосий омилларини аниқланг;

- а) ирсият, ишга ҳавас, кизиқиш, ижобий намуна;
- б) таълим-тарбия ва шахснинг фаолиятдаги фаоллиги.
- в) тафаккур ва ижодий ҳаёл;
- г) ижтимоий муъит, таъхлим-тарбия ва шахснинг фаолиятидаги фаоллиги.

6. Қобилиятнинг табиий шарт-шароити хусусидаги тугри таълимотни аниқланг;

- а) қобилиятлар тугма бўлмади, ҳаёт ва фаолият жараёнида таркиб топади ва шаклланади;
- б) қобилият одамга тайёр ҳолда берилади ва у табиат инъомидир;
- в) ақл, истеъдод, қобилият сифатлари мия катта ярим шарларида локаллаштирилган;
- г) киши қобилиятлари қандайдир номаълум табиий омиллар томонидан азалдан белгилаб қўйилган.

